

БІРА Й КУЛЬТУРА

diasporiana.org.ua

Ч. 6

1984

№. 6

METROPOLITAN ILARION THEOLOGICAL SOCIETY
ST. ANDREW'S COLLEGE IN WINNIPEG
(UNIVERSITY OF MANITOBA)
475 Dysart Road
Winnipeg, Manitoba, Canada R3T 2M7

Редактор: *Прот. Степан Ярмусь* Editor: *Rev. Dr. Stephan Jarmus*
Помічник: *Теодора Гавришук* Asst.: *Theodora Hawrysyshyn*

Думки й погляди висловлені в статтях і рецензіях, що публікуються в журналі ВІРА й КУЛЬТУРА, — являються поглядами їх авторів, а не конче Бог. Товариства. Ideas and opinions expressed in articles and reviews, appearing in FAITH & CULTURE, are those of the authors and not necessarily those of the Theological Society.

Ч. 6

1984

No. 6

ЗМІСТ — CONTENTS

	Стор.
Від Редакції	3
Справа розмосковлення Богослуження Православної Церкви на Україні, В. Біднов	5
Патріарший і Синодально-Канонічний Томос	23
Сучасні течії з погляду нашої Церкви, Р. Божик	27
Поняття про Смерть і відношення до неї, С. Ярмусь	31
Concerning Law and Grace, Metr. Ilarion (of Kiev)	55
The Paradox of the Church, Aleksander Melnyk	79
The Condition of Man According to Orthodox Theology, Ihor Kutash	89
Sophia in the Thought of Fr. Sergius Bulgakov, R. Bozyk	95
З XXXI Конвокації Колегії Св. Андрея: Юрій О. Мулик-Луцк	105
Протопресв. Ф. Керніцький	109
Митр. А. Шептицький і цар Микола II	113
Огляд книжок	115
З хроніки Колегії Св. Андрея	121
Автори „Віри й Культури“ ч. 6	124
Нове видання	125

**ПРИСВЯЧУЄТЬСЯ
РОКОВІ ІСТОРІЇ
УКРАЇНСЬКОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ**

Обкладинка Ростислава Глуква.

ISSN 0701-2403

ВІД РЕДАКЦІЇ

Пропонуючи Шановним Читачам „Віру й Культуру” ч. 6, перш за все висловлюємо Вам усім сердечний привіт, а також виявляємо надію, що й це число буде прийнятним для кожного/кожної з Вас.

1984-ий рік у нас вважається Роком Історії Української Православної Церкви; а позначиться він головню виходом з друку першого тому монументальної праці авторства бл. п. архипресвітера Семена В. Савчука і д-ра Юрія Мулика-Луцика — Історії Української Греко-Православної Церкви в Канаді. Крім того основного проекту, в цьому році появилися менші праці, присвячені провідній темі Року, були влаштовані святкові відзначення і т. ін. Наша Редакція присвячує цьому Рокові оце 6 число „Віри й Культури”.

На відзначення Року Історії Української Православної Церкви спеціально підібрано статтю професора Василя Біднова — „Справа розмосковлення Богослуження Православної Церкви на Україні” та текст Томосу Вселенської Патріархії від 13 листопада 1924 року, яким Православній Митрополії в бувшій Польщі надано статус автокефалії.

Надрукуванням цього Томосу в нашому органі відзначається його 60-річчя.

Хоч надання статусу автокефалії Православній Церкві в Польщі — замітна подія в історії Вселенського Православ'я взагалі, — вона має особливе значення для Української Автокефальної Православної Церкви, формації 1942 року, яка розвинулася з української адміністрації під проводом Митр. Подікарпа (Сікорського) з канонічного доручення бл. п. Митрополита Діонісія — Первоієрарха Православної Церкви в Польщі, і його благословення. Теперішня Ієрархія Української Православної Церкви в діаспорі — Митрополій: Української Греко-Православної Церкви в Канаді, Української Православної Цер-

кви в США і Української Автокефальної Православної Церкви на чужині вийшла з канонічної формації УАПЦ 1942 року, отже з благословення Митрополита Діонісія.

В цьому полягає важливість Томосу з 1924 року для нас, православних українців, об'єднаних у згаданих трьох Митрополіях.

Третім важливим документом історичного значення є англomовний текст Слова про Закон і про Благодать Митр. Іларіона з одинадцятого століття.

Більша частина матеріялу „Віри й Культури” ч. 6 є богословського, віронавчального та душпастирського змісту, з деякими нотатками хронологічного характеру. Із зрозумілих спонук практичного значення, це число нашого органу виходить двомовно.

Василь Біднов

СПРАВА РОЗМОСКОВЛЕННЯ БОГОСЛУЖЕННЯ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ НА УКРАЇНІ*

Національно-культурний та державний рух на Україні, що після 1917 р. прийняв такі грандіозні розміри та захопив широкі народні маси, надав інтенсивності та великого напруження й рухові церковному, який набирається яскравих національних форм і тим самим задовольняє пекучі, глибокі релігійні потреби не тільки широких народних кол, а й інтелігенції нашої, яка під впливом жорстоких кривавих наших днів кидає атеїстичний ґрунт, або байдужість до церковних інтересів і більше й дужче захоплюється живим релігійним почуттям. Під впливом пробудження інтересу до релігійних справ і проводиться будівництво нового церковного життя на Україні. Це виявляється в тому, що ми хочемо мати свою власну Українську, а не московську, Православну Церкву, хочемо надати їй забути, завдяки московському пануванню над нами, наші суто-українські форми. Ми домагаємося українізації церкви.

В першу чергу ми бажаємо, щоб у нашій церкві вживалася тільки українська мова, щоб проповіді, св. Пись-

* Автор праці „Справа розмосковлення Богослуження Православної Церкви на Україні” — Василь Біднов (1874-1935), визначний український православний богослов, історик Церкви, освітний і громадський діяч. Він був професором Катеринославської Духовної Семінарії, Київської Духовної Академії, Харківського і Кам'янець-Подільського університетів, православного Богословського Факультету при Варшавському університеті і ін. Дана його праця вперше була видана книжечкою в Тарнові, Польща, 1921 року, накладом Братства Св. Покрови при 6-й Стрілецькій дивізії Армії УНР. Тепер її друкується (при збереженні оригінального рукопису) і присвячується „Рокові Історії Української Православної Церкви”. —

мо, церковні молитви та співи виголошувалися не на церковно-слав'янській (з домішкою мови московської), мало зрозумілій для слухачів, а на живій українській розговірній мові, приступній для кожної людини. Все це вже й робиться в нас, як на Великій Україні (в Києві, Кам'янці, Винниці та інших містах), так і на еміграції (в Ченстохові та різних таборах, де перебувають наші інтерновані козаки).*

Для багатьох людей вживання нашої рідної мови в церкві здається останньою новиною, справою тільки сьогоднішнього дня. Але воно в дійсності далеко не так.

Цариця Катерина II знищила всякі сліди автономно-політичного та національно-культурного життя в Україні. Багатьом освіченим людям здавалося, що український рух загинув, що від нього нічого не залишиться, що скоро зникне наша мова, — над усім українським ставили вже хреста. Але ледве не з часом смерті Катерини II на Україні починається національне відродження. Воно виявляється в інтересі вчених людей до української мови, до устної народної поезії (чудових наших пісень, козацьких дум, різних переказів), до нашого минулого, до нашої історії, що дає нам дивні приклади з першої, запеклої боротьби нашого народу, в лиці козацтва, за свою волю та прабатьківську православну віру. Завдяки національному відродженню в нас з'являється письменство на живій українській мові (твори Івана Котляревського, Григорія Квітки-Основ'яненка, Артемовського-Гулака та ін.), і ця мова зразу ж іде й до церкви, її вживає духовенство для проповіді, щоб швидше і легше ознайомити паству свою з наукою Христовою. Власно кажучи проповідь на українській мові в нас ніколи не припиняється, але в XIX ст. вона набирає особливого значення.

Хоч ще в другій половині XVIII ст. нашу церкву було омоскалено, духовенство було русифіковано, все ж багато священиків, в інтересах самої справи, мусіли користуватися в своїх проповідях українською мовою. Маємо немало звісток про тих пан-отців, що в першій половині минулого віку говорили проповіді нашою мовою;

* Про існування Української Православної Церкви в Канаді (від 1918 року) проф. В. Біднов 1921 року ще не знав.

та найбільше відомим є протоієрей Василій Гречулевич з Поділля (з села Антополя на Брацлавщині, вмер 1870 р.); він з перших днів свого священства, тобто з 1820 р., говорив проповіді по-українському. 1849 року він надрукував книжку своїх українських проповідей і в передмові до своєї книжки заявляє, що до українського народу треба звертатися тільки з українською проповіддю. Збірник проповідей о. Гречулевича зустріли прихильно навіть москалі.

Відомий слав'янофіл О. С. Хомяков, що був занадто горячим московським патріотом, сердечно вітав перший збірник українських проповідей і бажав, щоб добрий приклад його автора найшов побільше послідовників серед духовенства. 1856 р. проповіді протоієрея В. Гречулевича було випущено другим виданням, при чому П. Куліш наклав на них свою редакцію. Після цього багато священників вживають в проповідях українську мову. В цьому відношенню виявляють помітну діяльність на Київщині протоієрей Петро Лебединцев і його брат, професор Київської Академії Феофан Лебединцев, що 1882 р. заклав місячник „Київська Старина”; обидва вони не тільки самі писали й виголошували українські проповіді, а й доводили, що тільки так і треба робити в нас на Україні. На Полтавщині теж поширився звичай говорити проповіді по-українському, і 1861 р. полтавська консисторія своїм наказом об'явила духовенству, що воно може цілком вільно це робити. На Харківщині священник Бабченко 1863 р. видав книжку своїх українських проповідей. Взагалі тоді українську проповідь вважали настільки потрібною, що архієпископ чернігівський, москаль по походженню, відомий історик Филарет, (Гумілевський), не знаючи сам української мови, доручав іншим перекладати на неї свої проповіді.

На жаль, з 1863 р. московський царський уряд нищить український національний рух; того року видано міністром внутрішніх справ Валуєвим циркуляр, який забороняв друкувати українські книжки, бо „малоросійського наречія нет, не было і быть не может”. Духовна влада заборонила говорити проповіді по-українському, і після того духовенство перестало вживати в проповідях живу укра-

їнську мову. Тільки нечислені пан-отці, переконані, свідомі українці, все таки, не боялися вживати українську мову в своїх проповідях. Ця заборона нам дуже пошкодила: завдяки їй серед громадянства поширилася хибна думка, ніби-то українська мова груба, непридатна до висловлення нею високих релігійних понять. Коли 1908 р. було знято заборону з українського слова, стали знову появлятися збірники українських проповідей; друкував на сторінках „Православної Подолії” свої українські проповіді протоіерей Єфимій Сіцінський (згодом професор Кам'янецького Університету); окремими збірниками випустили свої проповіді Подільські пан-отці Степанківський та Ванькевич. Тепер потреба в українській проповіді настільки для всіх очевидна, що навіть московський, так званий „всеукраїнський” собор у Києві 1918 р. (хоч звідти українців викинули!) дав свою згоду на те, щоб священники виголошували українські проповіді.

У наші дні кожен священник, що почуває себе правдивим українцем або щиро дбає про релігійні потреби своєї пастви, проповіді говорить тільки по-українському. Таким чином правда перемогла насильство, життя взяло гору над штучними заборонами живої справи, розвитку духа народнього! Зараз лише лихі політичні обставини та шалені умови друку не дозволяють появитися великим збірникам українських проповідей.

Так потроху протягом XIX ст. завоювала собі право існування українська проповідь на Наддніпрянщині. В Галичині, серед греко-католицького духовенства, проповідь на живій народній мові теж не зразу поширилася. І тут прихильникам національного відродження доводилося нелегко впроваджувати в життя проповідь українською мовою, але тут не було таких суворих заборон на українське слово, як на Україні Наддніпрянській, і тому з 70-х років минулого століття вона поширилася цілком вільно. У Галичині з'явилося немало видатних проповідників, що втішають своїх слухачів викладами науки Христової на живій народньо-українській мові. З'явилося немало й друківаних збірників таких проповідей, що можуть давати гарний матеріал, корисний і придатний для молодих проповідників, що ще не придбали відповідного досвіду

в церковному проповідництві. Не будемо перелічувати їх, бо зараз не маємо під руками, але для зразку вкажемо на два збірники пан-отця Теодора Совойка: „Науки на неділі” (667 стор.) та „Науки на свята” (387 стор.).

Одної української проповіді мало. Необхідно, щоб і Слово Боже, Св. Письмо, що містить в собі проголошені святими мужами-пророками та Апостолами натхненні слова відкровлення Божого, — читалося на українській мові. Сам Христос Спаситель, посилаючи на проповідь Своїх Апостолів, велів їм „навчати всі народи (Мат. 28:19) і дам їм дар говорити на різних мовах, щоб могли вони викладати благовісткування Христове на зрозумілій для кожного народу мові. На цій підставі ми бачимо спроби перекладу Св. Письма на українську мову. Зразки таких перекладів на „простонародню” мову бачимо ще в XVI ст. — Пересопницьке Євангеліє, переклад Погалецького та ін.; але особливо уважно поставлено було цю справу в XIX ст., хоч робити це було нелегко, а видрукувати його цілком неможливо.

Відомо, що російський уряд дуже вороже ставився навіть до перекладів Св. Письма на мову московську. Навіть видатний московський богослов і церковний діяч, московський митрополит Филарет Дроздов († 1867 р.) мав великі неприємности збоку уряду за переклади Біблії на російську мову. Відомі ті репресії, що впали на голову професора Петербурзької духовної академії протоієрея Герасима Павського за те, що він ширив серед студентства рукописні свої переклади деяких книг Св. Письма. Повна Біблія на російській мові могла через те з'явитися лише в 1865 р. Коли так зле стояла справа з російськими перекладами Біблії, то про український вже й говорити нічого: на тій частині України, що входила в склад російської держави аж до 1906 року не можна було видрукувати ні одного рядка Св. Письма на мові українській, хоч заходи коло цього робилися багатьма нашими діячами. Спершу пробували робити вільні поетичні переклади деяких книг Св. Письма, наприклад, псалмів Давида (переклади Т. Шевченка, П. Куліша, Александрова — „Тихомовні співи на святі мотиви” 1882 р. та ін.); потім перейшли до справжніх перекладів Св. Письма.

Словом подяки треба згадати Пилипа Морачевського, інспектора Ніжинського Інституту, знавця грецької мови, що в 50-х роках минулого століття переклав на українську мову четвероевангеліє та книгу „Діяній св. Апостолів”. Морачевський переслав свій переклад до Російської Академії Наук в Петербурзі, яка призначила окрему комісію з трьох філологів для розгляду праці Морачевського (1801 р.). Комісія визнала цю роботу дуже гарною. Переклад Морачевського довів, що й українська мова цілком придатна до висловлення високих Євангельських істин, і тому комісія побажала, щоб цей переклад було видруковано для загального вжитку. Справа видання Св. Письма в царській Росії належала Св. Синоду, і через те з Академії Наук переклад П. Морачевського було передано до Св. Синоду, а цей останній доручив переглянути його калужському архієпископові Григорію (Миткевичеві), родом українцеві. Він теж ухвалив цей переклад, але видрукувати його було заборонено.

Таким чином заходи коло видання Євангелія мовою українською на цей раз кінчилося нічим, та думка про таке видання поширилася серед нашого громадянства, і за здійснення її взявся покійний П. Куліш, тільки справу цю було перенесено з України закордон, де не було заборон на українську мову. 1868 р. П. Куліш поїхав до Відня; тут він познайомився з Ів. Пулюєм, що був по своїй освіті й богословом, і природником і сам думав про необхідність перекладу Св. Письма на українську мову. Спільними силами вони переклали і видали у Відні „Псалтирь”, а потім (1870-1871 рр.) видали невеличкими книжками Євангеліє, кожного Євангелиста окремо. В той же час П. Куліш перекладав перші п'ять книг Мойсея та книгу Іова, і ці переклади було видруковано в „Правді” (1869 р.), як коректуру перекладової праці. Та на жаль, всі зазначені переклади не йшли на Наддніпрянську Україну, — царський уряд не пускав їх, хоч українське громадянство вживало заходів здобути для себе право поширення їх. Так, коли на початку 80-х років духовна й цивільна влада російська звернула свою увагу на поширення серед української людности нової секти „штундизму” і шукала засобів ослабити його успіх, Мик. Костомарів радив пустити до нашого народу Євангеліє в українському перекла-

ді; це, на його думку припинило б вплив штундизму на нашу людність.

Уряд не слухав таких порад і не дозволяв продажу перекладеного П. Кулішем та Ів. Пулюєм Євангелія!

Не зважаючи на такі заборони, Куліш та Пулюй продовжували свою велику роботу і в першу чергу закінчили переклад всього Нового Завіту і 1890 р. вперше видали його у Львові; після того вони звернули увагу на Старий Завіт і невпинно провадили його аж до самої смерті П. Куліша († 2 лютого 1897 р.). Тоді замість Куліша, помічником Пулюєві в справі перекладу Біблії став наш відомий письменник Іван Семенович Нечуй-Левицький; їм таки вдалося закінчити переклад каноничних книг Старого Завіту. 1903 року в Відні, Британське Біблійне товариство видало цей переклад під заголовком: „Святе Письмо Старого і Нового Завіту” (225 249 стор.). Це й було **перше видання Біблії на українській мові**, явище надзвичайно важне для нас у всіх відношеннях. Що потреба в Слові Божому на нашій мові була велика, про це свідчить факт повторних видань Нового Завіту (1887 у Львові, 1893 р. у Відні, 1904 р. там же. Біблію було видано вдруге у Берліні 1920 р.); всі ці видання не допускалися на російську Україну, хоч Пулюй нераз звертався до московської цензури пропустити і Біблію і Новий Завіт, всі його заходи пропадали марно!

Характерне явище помічаємо в історії перекладу Св. Письма на українську мову: роботу цю провадять миряни, громадські діячі, духовенство ж як православне, так і уніятське (греко-католицьке) стоїть в стороні, являється не тільки простим свідком цієї колосальної роботи, а нерідко навіть заваджало в першій праці прихильників ідеї поширення Слова Божого на українській мові! Але й духовенство в кінці кінців мусіло йти за цією животворчою течією і підтримувати дорогу для всіх нас справу.

Духовенство в Галичині, що перебувало в далеко ліпших умовах життя громадського та державного і далеко ближче стояло до народу, ніж на Україні Наддніпрянській, перше стає прихильним до справи перекладу (хоч і тут були такі, що не визнавали української мови до передачі біблійного тексту!). Вже видрукований текст Св.

Письма в перекладі Куліша і Пулюя має деякі хиби: така велика справа, як переклад Біблії, в першій своїй спробі не може бути свобідною від деяких хиб, і тому помічаємо заходи дати кращий переклад, ніж Куліша та Пулюя. Пан-отець Олександр Бачинський 1903 р. видає свій переклад Псалтирі та Нового Завіту (український текст поруч з церковно-слов'янським), етимологічним правописом.

На великій Україні справа перекладу Св. Письма стає на реальний ґрунт тільки в 1905 р., тобто з часів першої російської революції; ця революція знесла ті заборони, що лежали на українському слові від 1876 року. Завдяки революції, ми придбали можливість видавати газети, наукові книжки, мати свою пресу. Ще на початку 1905 р. Петербургська Академія Наук підняла знову справу видання українського Євангелія. На цей раз і Св. Синод пішов на згоду. Розшукано було забутий переклад Морачевського, і Єпископові Парфенію (тоді він був на Поділля), як українцеві, доручено було переглянути та пристосувати до друку текст Морачевського. Щоб поставити якнайліпше доручену йому справу, владика Парфеній скористувався послугами протоієрея Єв. Сіцінського та П. З. Неселовського (згодом приват-доцента Кам'янецького Університету), П. Стебницького, О. І. Лотоцького, О. І. Левицького та інших знавців української мови і підготував до друку четвероевангеліє. Воно друкувалося в Москві, в Синодальній друкарні; двома текстами — слов'янським і українським. 1906 р. було видано євангеліє від Матея, 1907 р. — від Марка, 1908 р. — від Луки і аж 1911 р. — від Іоанна; крім того, 1906 р. перед Великодними Святами було видано окремою великою листівкою перше зачало з Євангелія Іоанна, що читається на Пасху.

Синодальна друкарня в Москві не один раз перевидавала українські Євангелія (як з слов'янським текстом, так і без нього), міняючи самий формат Євангелія. Всі видання швидко розходилися, почувалася потреба все в нових і нових виданнях. На жаль, велика світова війна припинила видання Євангелія на українській мові, тим паче, що сама духовна влада ставилася до цієї справи досить байдуже. Характерний приклад дав архієпископ Ан-

тоній Храповицький коли був на Харківській кафедрі, не дозволивши читати на Великдень Євангелія „базарною” (українською мовою)! Потреба в українських Євангеліях була дуже велика, але ніяке видавництво немогло її задовольнити, бо право видання Св. Письма, як сказано вище, було монополією Св. Синоду. Тільки в часи останньої революції, вже в 1918 р., кооперативне т-во „Українська книгарня” в Херсоні порушила це монопольне право і видало Євангеліє тільки українською мовою (211 стор.).

Це останнє видання Св. Письма на нашій мові; після того воно вже не друкувалося, хоч в тому потреба пекуча! Велика економічна руїна на Україні, відсутність паперу, фарби, шрифтів — не дає можливості це робити, і тільки великим постом 1920 р. Кирило-Методіївське Братство в Кам'янці зуміло видати листівку з великодними Євангелієм та Апостолом (і словом св. Іоанна Золотоустого).

На таку пекучу потребу звернула увагу найвища влада Української Народньої Республіки, і в кінці 1919 р. було організовано при міністерстві ісповідань комісію для перекладу Св. Письма, в склад якої ввійшли професори богословського факультету Кам'янецького університету, В. І. Самійленко, Лизавецький, головою її був призначений проф. Ф. К. Тимченко. Комісія працювала до травня місяця 1920 р. і переклала книгу Діяній св. Апостолів. Працю комісії було видруковано всю (6 стор.) у Кам'янці, але випустити її з друкарні не вдалося; большевицька навала в липні 1920 р. стала на перешкоді.

Від початку світової війни (з 1914 р.) не видавалося Святе Письмо українською мовою і закордоном, а між тим зріст релігійного настрою, що помічається серед нашого громадянства, вимагає Біблії, а її тяжко дістати, хоч би для того, щоб читати з неї положені Євангельські та апостольські зачала, паремії та ін. Конче необхідне нове видання Нового Завіту, цілої Біблії, про це свідчить голос нашого козацтва і всього громадянства, вимоги цього йдуть з Києва, де в українських церквах Св. Письмо читається лише по-українському, а тим часом ніхто не приступає до такого важного, спасенного діла... У жовтні 1921 року, перед Великоднем, лише було видано дванад-

цять Євангелій на страсті Христові окремою книжкою в порядку читання їх в страсний четвер, Це зробили уніятські монахи Василяни. Можна зауважити, що мова цього перекладу для нас мало придатна.

Отак справа стоїть по всій соборній Україні з перекладом Св. Письма. Маємо повний переклад Біблії (крім книг неканонічних) — праця Куліша, Пулюя та Ів. Левицького, але видання її розійшлося, нове не виходить. Але ж нам, прихильникам відродження української церкви православної, необхідно його мати для цілей чисто практичних, для читання його, Св. Письма, в церкві в призначені часи, без цього не можемо обійтися, і добре було б, як би якась спасенна душа видала хоч би невеликий збірничок Євангелій та Апостолів на неділі та великі свята, паремії і псалми Давидові, що читаються на „часах”. Це була б вже велика допомога нашій церковній справі...

Ми хочемо хвалити Господа на своїй рідній мові, не мовою мертвою вже слов'янською, а живою, українською, хочемо, щоб всі церковні молитви, ектенії, співи виголошувалися нашою народньоукраїнською мовою. Цього ми домагаємося через те, що слов'янська мова незрозуміла не тільки для неписьменного селянина, а й для того священика, що править службу Божу і що навіть скінчив вищу школу. Пересвідчитися в цьому дуже просто і легко... Ми бачимо приклади того, що багато християнських народів Європи правлять Служби Божі на своїй живій, а не забутій вже, рідній мові. Ми знаємо, що й російське громадянство вживало заходів, щоб зробити відправи церковні зрозумілими для народу, звідси переклади молитов церковних на живу московську мову; спроби перекласти церковні служби та молитви на російську мову робилися багатьма особами як віршами, так і прозою, і на сторінках „Душеполезного Чтенія”, наприклад, та різних окремих брошур.

За останні тридцять років часто можна зустрінути зразки перекладу канонів недільних та великодних на російську мову. При друкарнях Св. Синоду була комісія, яка стежила за виданням богослужбових церковних книг, а разом з тим і „укращала” слов'янську мову в них, себто

кажучи по-просту заміняла слов'янські слова російськими і, таким чином, все більше і більше наближала слов'янський текст службових книг до тексту російського. Цей факт добре відомий для тих, хто цікавився церковними книгами і стежив за їх виданнями. Ще 1888 р. про це говорив на сторінках „Трудов Київской Духовной Академії” єпископ Августин Гуляницький, пишучи рецензію на нове Синодальне видання „Учебного часослову”. Книги, видані перед революцією, носять на собі багато слідів такого „упрощення”. Це говорить про те, що навіть в московських духовних колах була тенденція наближати церковно-слов'янську мову до російської, тільки робилося це потихеньку, поволі, і багато палких прихильників та оборонців виключного панування в церкві слов'янської мови й не підозрівали, що вони вже відступали від неї молячись по церковно-слов'янських книгах нових видань, а все стояли за неї.

В російській пресі не раз піднімалося питання про заведення в церкві мови російської, замість слов'янської. Наприклад, 1906 р. на сторінках органу Московської духовної академії — „Богословського Вестника” — свящ. Сілін ґрунтовно розвивав думку про це. Навіть офіційні представники православної церкви висловлювалися за потребу такого перекладу і заведення його в церкві. Так 1906 р. про це заявляли в так званій „предсоборній комісії” архієпископ Іаков Ярославський, далі єпископ рязанський і олонецька духовна консисторія. Заяви їх можна читати на сторінках „Церковних Ведомостей” за 1906 рік. Це все свідчить про те, що й москалі не дивляться на слов'янську мову, як на щось непорушне й недоторкане, і що їй надали таке велике значення лише ті, що заважають нашому відродженню, що підтримують довговічне панування над нами Москви.

Про переклад Служби Божої на українську мову говорили давно. Кому доводилося працювати в гуртках семінарської молоді кінця минулого століття, той може пригадати балачки й дискусії про цю справу, але здійснювати свої мрії відносно цього не було ніякої можливості при тяжких старорежимних умовах. Революція 1917 р. застала нас цілком невідповідно до цього, і тому

наше духовенство, говорячи про українізацію богослуження, обмежувалося тільки українською вимовою слов'янського тексту (так, мовляли, колись читали в нас на Україні текст церковно-слов'янських книг). Але ця вимова скоро визнана була незручною, непридатною до того, що ставив своїм завданням наш церковний рух. Перш за все нас, прихильників українізації церкви, обвинувачували в намірі повести український нарід до унії з Римом (бо й галицькі уніяти так читають церковно-службовий текст); обвинувачення це не мало ніякої підстави, було пустою вигадкою наших недругів, але воно зустрічало довір'я в деяких колах і тим самим збільшувало кількість неприхильних до нашої церковної справи людей. Друге — ті, що вживали „вимову”, не додержувалися ніяких правил, дописували велику різноманітність і все таки не робили тексту зрозумілим для нашого народу; слов'янська мова, хоч би й з нашою вимовою, все таки залишалася мовою неживою, мертвою, незрозумілою, як і раніше.

Для надання одноманітності „вимові” добрий знавець української мови, проф. І. І. Огієнко, ставши міністром ісповідань, в жовтні місяці 1919 р. організував трьохденні курси для духовенства м. Кам'янця і надрукував **вісімнадцять** правил української вимови, а в біжучому році він їх доповнив новими і збільшив аж до **сорока**. Та це мало допомогло справі, і його правилами вимови ніхто не користується, бо засвоїти ці правила людині, що не має філологічної освіти і звикла до московського читання церковно-слов'янського тексту, дуже трудно; для кожного пан-отця легше перейти до української мови, ніж користуватися вимовою. З'їзд військового духовенства нашого, що відбувся 14 — 15 березня біжучого року в Тарнові дає яскраве підтвердження цьому: коли піднялося питання про те, як відправляти Службу Божу — з вимовою, чи на українській мові, то всі присутні тут пан-отці одногolosно висловилися за українську мову, в оборону ж „вимови” ніхто не сказав ні слова. Свої голосування вони пояснювали тим, що „вимову” трудно засвоювати, українська ж мова й легко дається, й робить Службу Божу цілком зрозумілою та приємною для наших козаків.

Отже для всіх прихильників нашого церковного руху очевидна і зрозуміла потреба заміни церковно-слов'янської мови українською. Цього стали домагатися церковні діячі наші, ще в кінці 1918 року, а з Великодня 1919 року в Софійському соборі, в Києві, розпочалася вже постійна відправа українською мовою. За прикладом Софійського собору пішли в Києві Андріївська церква, Миколаївський собор на Печерському. Захоплення Києва денікінцями в вересні 1919 р. затримала на кілька місяців справу українізації київських церков, бо денікінці переслідували українців і українських священників.

Але як тільки большевики вигнали з Києва денікінців, справа українізації церков знову стала набирати сили. На перешкоді стояла відсутність перекладу Служб Божих на українську мову, чи власне вони були, та тільки в рукописах і тому мало приступні. Щоб запобігти цьому лихові, Всеукраїнська Церковна Рада в Києві заклала секцію по перекладу Св. Письма та Служб Божих; 5 квітня 1920 р. вона ухвалила до друку „Чин Безжестовної Літургії Отця нашого Іоанна Золотоустого”; цю книжку скоро було надруковано, і це полегшило справу. Було перекладено часи, шестопсалміє, послідовання деяких таїнств, ірмосів. Всі церковні відправи відбуваються на українській мові, і значна частина населення в Києві не тільки не ремствує за це, а навпаки — вдячна, з охотою молиться по нашому. Хоч архиереї-москалі й виступають проти служб Божих на українській мові, народ підтримує церковний український рух, і зараз, по тих чутках, що надходять з Києва, там більшість церков вже українізовано. Брак коштів та технічних засобів не дає можливості друкувати переклади Служб Божих і це в значній мірі гальмує справу.

З Києва цей рух поширився і в інші місцевості України. Наш народ охоче підтримує цей рух, бо він відповідає його бажанням і найбільше задовольняє його релігійні потреби. У Кам'янці служба українська стала прищеплюватися тільки з серпня 1920 р. До того ж часу тут задовольнялися лише „вимовою”... Тепер Служби Божі відправляються українською мовою в багатьох місцях України. Головна причина того, що нескрізь ще по-

ширилася, в недостатчі друкованих перекладів молитов та служб Божих на українську мову.

Справа перекладу молитов та відправ церковних на українську мову не добре стояла до останніх часів по всій соборній Україні; скрізь була поширена думка, що наша мова непридатна до перекладу на неї молитов та Служби Божої. Коли 1869 р. Пулюй видав у Відні першого українського молитовника, то уніятська духовна влада, в лиці Никонона Малиновського, дуже гостро повставала проти такої новини і рукопис цього молитовника для другого його видання визнала потрібним знищити. Правда, пізніше ця влада допомагала виданню молитовників на українській мові, а все таки ще і в наші дні є тут люди, що додержуються старих, хибних поглядів на українську мову.

Варто пригадати статті „Рідного Краю” (№ 43) та „Українського Вістника” (№ 18), що минулої зими наводили погляди станіславівського єпископа Григорія Хомишина, ніби то наша мова „не надається до поважної бесіди в церкві, напр. до проповіді, а тим менше до богослуження”. На Наддніпрянщині, помимо таких поглядів, на перешкоді стояли ще й адміністративні перешкоди: таємний наказ 1876 року забороняв друкувати українські книги релігійного змісту. Всі ці умови спричинилися до того, що скрізь по Україні не видавалося перекладів церковних служб на українську мову аж до останніх часів. В Галичині було видано лише кілька молитовників (уніятських) з деякими акафистами; 1915 р., накладом „Руської Бесіди” в Чернівцях, було видано у Відні для православних вояків (австрійських) „Православного Молитовника”; на російській Україні до революції 1917 р. нічого не було видано. Тільки революційна доба дала можливість видати переклади найбільш потрібних молитов, за що бралось немало людей. Першим було видано молитовника в перекладі архієпископа Олексія (Дородничина), в першій половині 1917 р.; в ньому дано слов'янський та український текст ранішних, денних та вечірних молитов, з поясненням (досить докладним) слов'янських слів та деяких виразів; завдання складача цього молитовника —

дати елементарний підручник для навчання релігії школярів.

Слідом за ним видавництво „Вернигора” випустило в Києві (1917 р.) складений свящ. А. Геращенком молитовник теж з двома текстами, але з короткими, незначними поясненнями деяких виразів, це теж елементарний підручник, та потім т-во „Вернигора” повторило це видання. Весною 1918 р. у Катеринославі видавництво „Стежка” випустило окремою листівкою Великоднє Євангеліє (з перекладу єпископа Парфенія) і книжечку „Короткий молитовник і великі свята церковні”. В цій книжці дано слов'янський і український текст найбільш необхідних молитов, десятословія та заповідей блаженств, а також Євангелія на „дванадесяті” свята; книжка призначалася для підготовчих класів середньої школи, видано в кількості десяти тисяч примірників, а восени того ж року і в такій-же кількості її випущено знову.

Весною 1920 р. Кирило-Методіївське Братство у Кам'янці випустило окремою книжечкою український текст молитов, взявши з вищезгаданої книжки видавництва „Стежка”, під заголовком: „Коротенький молитовник” (31 стор.) з малюнками (до молитов ще додано уривок Євангелія Іоанна — X, 1 — 16 та чотири стихи з VI розд. того ж Євангелія, під заголовком „Добрий Пастирь”). Видання це призначалося для учнів початкових шкіл, і тому на обгортці написано: „для українських дітей вида-ло Православне Кирило-Методіївське Братство в місті Кам'янці-Подільському”.

Коли згадаємо ще про передрук Кам'янецьким Кирило-Методіївським Братством „Чина Літургії св. Отця нашого Іоанна Золотоустого” (з наведеного вище Київського видання з деякими невеличкими змінами, зробленими професорами Богословського Факультету, восени 1920 року), то ми матимемо все, що було перекладено й видруковано до кінця 1920 р., до останньої большевицької навали. Підсумок дуже незначний! Рукописних перекладів значно більше, але перелічувати їх не маємо можливості за відсутністю докладних відомостей.

Те, що зроблено в справі перекладу служб Божих на українську мову ніяк не може задовольняти нашого гро-

мадянства. Пекуча потреба таких перекладів не дає спокою горливцям нашої церковної справи, і вони й тут, на еміграції, проводять енергійну, спішну, нервову роботу в цьому напрямі.

Розуміється, що зовнішні умови перебування нашого на еміграції не сприяють справі перекладу богослуження на українську мову і бракує здатних до того людей, нема богослужбових книг, нема потрібних для цього засобів. І все таки робота провадиться. У Ченстохові Кирило-Методіївське Братство організувало перекладову комісію, яка по змозі й працює. Міністерство ісповідань думало теж організувати комісію для перекладу Св. Письма і доручило було цю справу одному з емігрантів, але не дало необхідних для того коштів; відсутність коштів, слов'янського (не кажучи вже про грецький) тексту та здібних до перекладу людей, примусили його категорично відмовитися від такого доручення. Найбільший інтерес до перекладів помічається там, де є українська православна церква — в Олександрові (священик П. Білон), у Ченстохові (священик Іоан Губа) та ін.

Про одного пан-отця відомо, що він перед кожною неділею та святом церковним перекладає всі стихири, ірмоси, тропарі канонів, не залишаючи ні одної молитви та пісні церковної без перекладу; він же переклав на українську мову послідовання молебня, хрещення, та інших чинів. Звичайно, що всі ці переклади залишаються в рукописах, але дещо з них і видруковано. Наприклад, Братство св. Покрови в Олександрові-Куявському видрукувало: „Вечірню й ранню (переклад Кам'янецької Православної Церковної Ради)”; „Вечірню й ранню (псалми для дяка)”; „Вечірню, ранню й Літургію (текст для співів)” — всього три книжки (до них треба додати ще передрук чина Літургії св. Іоанна Золотоустого в перекладі Всеукраїнської Православної Ради в Києві).

До перекладачів треба зарахувати й міністра ісповідань, проф. І. І. Огієнка, що виявляє в цьому відношенню велику енергію. Він випустив листівку „Шкільні молитви”, де вмістив в своєму перекладі (власне-поправці) дев'ять молитов, що було вже видруковано в згаданих вище молитовниках (на жаль, з грубими коректурними помилка-

ми). Той же професор видав (в своєму перекладі) „Український православний молитовник” псалом 88-ий та недільні прокимени. Текст молитов, що вже було видруковано в попередних молитовниках, проф. Огієнко дає в своєму перекладі, допускаючи в деяких молитвах (от як „Отче наш” та „До святого, що його носиш ім'я” — стор. 8 і 15) нові хиби. Перекладчик ставив, очевидно, своїм завданням дати текст молитов ліпший за своїх попередників, але цього не бачимо. Кирило-Методіївське Братство присвятило свого молитовника українським дітям взагалі, професор же Огієнко свою „працю малу” присвячує „всім українським дітям на вигнанні сущим”.

Перекладової діяльності своєї проф. І. І. Огієнко не обмежує молитвами, а направляє й на Служби Божі; так можна думати на підставі тієї реклями, що містить в собі список як вже видрукованих, так й ще тільки намічених до складання та друку брошур видавництва „Українська Автокефальна Церква”. Там під № 10 знаходимо: „Літургія св. Іоанна Золотоустого, переклав з грецької на українську мову проф. І. Огієнко”, під № 32 — „Церковні часи”, № 33 — „Церковні співи на св. Літургії”, № 34 — „Ранішня і всеношна служба”, № 35 — „Чин вечірні, повечер'я і північної служби” — все це переклади „з грецької на українську мову проф. І. Огієнка”. Як зроблено ці переклади, говорити не можна, бо їх ще нема в продажу (та, здається, й невидруковано). Виходячи з того, що проф. І. І. Огієнко добрий знавець української мови, і є філолог по освіті, то можна припускати, що й грецької, — гадаємо, що вони не злі, можливо — ліпші, ніж в інших перекладачів, але ж всі вони нового нічого не дають, а тільки повторюють те, що вже зроблено іншими. Таким чином, загальна сума перекладеного на українську мову (що до нашого богослуження) і з видрукуванням численних перекладових праць проф. І. Огієнка ні скільки не збільшується. Цей факт мусимо констатувати!

Цим ми й закінчуємо огляд того, що зроблено в справі перекладу нашого православного богослуження на українську мову. Зроблено дуже небагато; лихі часи, тяжкі умови, які ми зараз переживаємо, являються найголовнішою причиною цього. Але робиться в цьому напрямі

надзвичайно багато. Зріст нашого церковного руху примусить наше громадянство задовольнити пекучу потребу українського богослуження, і буде зроблено, під натиском вимог часу, все, що необхідно. В даному відношенні мусимо дивитися на справу оптимістично: сама суть справи, історія розвитку нашої національної ідеї примушують нас так дивитися.

Життя Греко-католицької, чи уніятської, Церкви в Галичині теж переконує нас в близькій перемозі живої української мови в богослуженнях над мовою церковно-слов'янською. Не встигли львівські газети оповістити про негативні погляди єпископа Григорія Хомишина на допущення української мови в богослуження, як серед галицького духовенства піднімається питання про заміну слов'янської богослужбової мови українською, і це питання піднімають не поодинокі особи в Галичині, а таке поважне впливове тіло, як „Товариство імени Апостола Павла” у Львові. 29 березня 1921 р. відбулися загальні збори названого т-ва. На цих зборах голова т-ва ім. Апостола Павла, пан-отець Юліян Дзерович прочитав реферат про українізацію богослуження „через поступенне ввведення української мови в богослуженнях”. Збори довго обговорювали зміст реферату свящ. Юл. Дзеровича і одноголосно (присутніх — більше сотні) ухвалили таку резолюцію:

„Зібране духовенство вважає теперішню хвилю вельми пригідною до поступенного ввведення в наш обряд української мови, як мови богослужбової, і в тій цілі: а) виділ товариства св. Ап. Павла скличе негайно анкету з богословів, обрядовців і мовознавців в цілі передискутовання цієї справи, і б) звернеться до наших архиєреїв з проханням, щоби пекучу справу українізації наших богослужень взяли під свою особливу увагу”, („Український Вісник”, № 61 — 10 квітня 1921 р.).

Отже питання піднято, безумовно, воно буде вирішено позитивно. Ця постанова загальних зборів т-ва імені Ап. Павла, або інакше — уніятського духовенства в Галичині, для прихильників українізації православного богослуження служить ще одним (крім інших) доказом правдивості і необхідності того наряду, по якому йде православно-церковне відродження Великої України!

ПАТРІАРШИЙ І СИНОДАЛЬНО-КАНОНІЧНИЙ ТОМОС

**Вселенської Константинопольської Патріархії,
від 13 листопада 1924 р.
про признание Православної Церкви в Польщі
Церквою Автокефальною**

**Григорій, з Божої ласки Архієпископ Константинополя -
Нового Риму й Вселенський Патріарх.**

Свята Православна Церква в Богомхоронимій Польській Державі, що наділена автономним церковним устроєм й управлінням і доводить свою твердість у Вірі й горливість у церковних ділах, просила Наш Святіший Апостольський й Вселенський Патріарший Престол поблагословити й утвердити її автокефальний устрій, вважаючи, що в нових обставинах політичного життя один лишень такий устрій міг би задовольнити й забезпечити її потреби.

З любов'ю розглянувши це прохання, приймаючи під увагу приписи Святих Канонів, які установляють, що устрій церковних справ повинен відповідати політичним і громадським формам (IV Вселенського Собору правило 17; VI Вселенського Собору правило 38), а також апофегму Фотія: „Прийнято, що права, які торкаються церковних справ, а особливо справ парафій, повинні відповідати політичним і адміністративним перемінам”; з другої сторони, скоряючись перед вимогами канонічного обов'язку, що накладає на наш Святіший Вселенський Престол піклування про Православні Церкви, які знаходяться в потребі; розглядаючи також факт, чому не заперечує й історія (бо ж написано, що перше відділення від Нашого Престолу Київської Митрополії й Православних Митрополій Литви та Польщі, залежних від неї, а також прилучення їх до Святої Московської Церкви наступило не за приписами канонічних правил, а також не дотримано

всього того, що було встановлено відносно повної церковної автономії Київського Митрополита, який носив титул Екзарха Вселенського Престолу), Наша Смирність й Святіші Митрополити, Наші в Св. Дусі улюблені браття й співслужителі, вважали обов'язком вислухати прохання, з яким звернулась до Нас Свята Православна Церква в Польщі, й дати Наше благословення й затвердження на її автокефальний і незалежний устрій.

В наслідок цього, определяючи соборно, по призволенню Духа Святого, Ми постановляємо: узнаємо автокефальний устрій Православної Церкви в Польщі й даємо Своє благословення на те, щоб Вона від нині управлялась, як духовна Сестра, й рішала свої справи незалежно й автокефально, відповідно чинові й необмежених прав інших Святих Автокефальних Православних Церков, узнаючи Своєю Вищою Церковною Владою Священний Синод, зложений з православних канонічних Єпископів у Польщі, який кожний раз має Головою своїм Блаженнішого Митрополита Варшавського й усієї Польщі.

Щоб зберегти і канонічно довести єдність з Нашим Св. Апостольським Вселенським Патріяршим Престолом, як також зо всіма Автокефальними Православними Церквами, Ми нагадаємо тут про обов'язок, який буде мати кожний Варшавський і всієї Польщі Митрополит: повідомляти, відповідно чинові Святої Православної Церкви про своє обрання й возведення на престол (інтронізація) інтронізаційним листом, як Нашу Велику Христову Церкву, так і всі Автокефальні Православні Церкви-Сестри; зберігати все, що торкається твердого додержування Віри й Православного Благочестя, також усе те, що наказують Святі Канони й чин Православної Церкви; поминати також, згідно устава в „Диптихах”, ім'я Вселенського Патріярха й інших Патріярхів, також, як і Предстоятелів інших Святих Автокефальних Церков.

Крім того, Ми постановляємо, що Автокефальна Православна Церква-Сестра в Польщі повинна буде одержувати Святе Миро від Нашої Великої Христової Церкви. Ми радимо в той же час, щоб у питаннях церковного порядку й характеру більше загальних, що перевищують границі юрисдикції кожної Автокефальної Церкви, взя-

тої зокрема, Блаженніший Митрополит Варшавський і всієї Польщі звертався до Нашого Святішого Вселенського Патріяршого Престолу, за посередництвом якого підтримується єднання з усякою Православною Церквою, „правдиво навчаючою Слово Істини”, і запитував також авторитетного погляду й допомоги Церков-Сестер.

Після того, як Ми все це старанно розглянули й обмірковували на канонічних засіданнях Священного Синоду 6 і 11 листопада 1924 року, доручили Ми, після синодального затвердження, цей Синодальний і Патріярший Томос, в докладнім і незміннім відписі, як він є записаний в Кодексі Нашої Великої Церкви Христової, Блаженнішому Діонісію, Нашому улюбленому в Христі братові й сослужителеві, Митрополитові Варшавському і всієї Польщі й Голові Священного Синоду Автокефальної Православної Церкви в Польщі.

Нехай зміцнить Господь Бог на віки ласкою й заслугами Першого Великого й Верховного Пастиря Христа, Нашого Бога, Автокефальну Церкву - Сестру в Польщі, так щасливо впорядковану, піднесе й посилить все в Ній на славу Його Святого Імені, на користь Її благочестивої пастви й на радість усіх Автокефальних Православних Церков-Сестер.

Року Господнього 1924, місяця листопада в 13-ий день.
Патріярх Константинопольський (—) **Григорій**
(затвердив).

Митрополит Кізицький (—) **Калиник**.
Митрополит Сардійський і Пісидійський (—) **Герман**.
Митрополит Нікейський (—) **Василій**.
Митрополит Халкідонський (—) **Іоаким**.
Митрополит Філадельфійський (—) **Фотій**.
Митрополит Деркоський (—) **Константин**.
Митрополит Сілірійський (—) **Євген**.
Митрополит Бруський (—) **Никодим**.
Митрополит Родополійський (—) **Кирилло**.
Митрополит Принцевих Островів (—) **Агафангел**.
Митрополит Неокесарійський (—) **Амвросій**.
Митрополит Анейський (—) **Фома**.

За згідність французького перекладу
з грецьким оригіналом
Тлумач (—) **Константи́нидис**.

Вселенська Патріярхія, 13 листопада 1924.

Канцлер (—) **Герман**, Митрополит Сардійський.

ВЕЛИКИЙ ГОСПОДЬ!

Великий Творець в Своїх чинах природи,
Великий Господь в Своїх діях всесвіту, —
Йому задушевні Пісні й пишні Оди,
І щебет пташиний, і пахощі квіту!
Великий Господь і в маленькій людині,
Безмежно побільшує творчі нам сили, —
Він Захист всесвітній і завжди, і нині,
Міцна Охорона, як Батько наш милий!

† Іларіон.

СУЧАСНІ ТЕЧІЇ З ПОГЛЯДУ НАШОЇ ЦЕРКВИ*

Коли я був запрошений приготувати цей реферат, мені було дано чотири теми: Дажбожництво, Масонство, Харизматизм і Пан-Православ'є. Вони різноманітні теми, але важні, бо кожна з них має вплив на деяких людей в нашому суспільстві. Кожна тема небезпечна, бо якось суперечить нашій вірі і нашій Церкві. Я застановляюся над першою.

Дажбожництво: Дажбожництво, чи „Рунвіра” — це новий рух, який появився у Північній Америці в шістдесятих роках. Ця група працює виключно між українцями у діаспорі. Мимо того, що цей рух недавно почався, їхні провідники мають претенсії до стародавньої, дохристиянської віри українського народу. Ця група не тільки що вірить у старих божків, яких Св. Князь Володимир повкидав у Дніпро, але ще й додає дещо до тієї бази. Отож я вважаю, що сучасний рух „Рунвіри”, базований на чотирьох стовпах: 1) до-християнські слов'янські боги, 2) наслідування й перероблення Християнської віри й практики, 3) націоналізм і 4) впливи східних віронавчань, особливо буддизму.

Християнська Церква навчає, що кожна людина має в душі потягнення до Бога й старається до Нього зблизитися. Перед приходом Христа були різні віронавчання на світі. Християнська Церква вважала їх як приготівляючі до приходу Христа. Деякі добрі прикмети були в кожній дохристиянській вірі, — такі, що помагали людям прийняти Христа; але Він до них прийшов кажучи: „Я дорога, і правда, і життя. До Отця не приходять ніхто, якщо не через Мене” (Ів. 14:6). На жаль, ця віра нашого народу,

* Дана стаття — це частина доповіді о. Р. Божика, виголошеної на Конференції Духовенства Східної Єпархії УГПЦеркви в Канаді, що відбулася в Торонті, 1-го березня 1981 р. — Редакція.

яка мала б бути добрим приготуванням для Христової віри є ніби-то самовистачальною для проповідників „Рун-віри”.

В книзі покійного Митрополита Іларіона, **Дохристиянські вірування Українського Народу**, є пояснення про стародавніх богів. Найголовніший бог був Сварог, бог неба, батько сонця й вогню. Від нього походили всі інші боги. Другий — Перун, бог грому й блискавки, володар неба. Богом сонця був — Даждьбог — син Сварога, син неба. Як сонце світить і дає землі життя, так і бог сонця, Даждьбог — той, що дає. Звідси випливає термін „Дажбожництво”.

Бог Волос був богом достатку — багатства й опікун купців. Стрибог — бог вітру; Мокоша — богиня плодів та породіль, Лада й Ладо — боги вірного подружжя, любові й щастя; Ярило — бог пристрасти, сили та хоробрости; Купайло — бог плодючости, врожаю; Рід і Рожаниця — бог і богиня людської долі. Були ще й інші боги у мітології нашого народу. Сучасні рунвісти в Канаді славлять всіх вищезгаданих богів, а особливо бога-сонця — Даждьбога, бога Ярила прототипа чоловічої хоробрости отож Праотця. І Рожаницю — богиню долі, що для них і Прамати.

У сучасній русі Дажбожництва видно також переробки християнської науки чи практики. Виглядає, що вони навмисно хочуть заохотити людей звичаями майже християнськими. Вони й переписали Христову молитву „Отче Наш” на свій лад і також Символ Віри — „Вірую”. Вони переписали ці молитви, але загальну фізичну форму лишили, щоб було легше їх сприймати. Замість ікон, мають малюнки богів; замість престола, мають стіл із їхньою книгою „Мага Віра”; а замість хреста животворящего мають тризуба всередині золотого сонця. Цей символ означає український народ під богом сонця. Вони обвинувачують християн за кожне нещастя в історії України, одночасно наслідують наші звичаї.

Ми, у Христі, називаємося „синами Божими”. Вони називають себе внуками Даждьбога. Замість бути синами Живого Бога, вони хочуть бути внуками сонця.

Думаю, що більшості відомо, що у Вінніпезі є великий пам'ятник Тарасові Шевченкові на площі Манітобського уряду. Всі манітобці українського походження дуже горді тим пам'ятником, бо українці зробили великий вклад в розвиток Манітоби. Та, на жаль, тепер цей пам'ятник став місцем моління — ідолом рунвіристів. Вони моляться пам'ятникові, бо вважають Шевченка, Франка й Лесю Українку за богів-членів так званої української „Святої Тройці”. Але, одна річ збудувати пам'ятника на пам'ять Тараса Шевченка, а друга річ, — поклонитися каменю як богам. Треба додати, що існує друга група дажбожників, які називають Шевченка, Франка й Лесю Українку не богами, а лиш пророками старих богів.

Під претекстом націоналізму вони хочуть викинути із вжитку всі імена пов'язані з Християнством. Імена Андрій, Микола, Роман, Юрій, Дмитро, Марія, Катерина й такі подібні для них вже не добрі, а треба вживати ніби-то рідні імена як, наприклад: Боян, Віродар, Влад, Всеволод, Добромил, Радомир, Світолюб і такі подібні.

Четвертий стовп, на якому базований цей рух є різні вірування Азії, особливо індуїзм та буддизм. Варто зазначити, що основоположник рунвіри, Лев Силенко перебував у Туреччині та в Індії. Він порівнює індуських богів до богів стародавньої України: Дабру — Дажьбогові, Варуна — Перунові. Але це не кінець, Силенко називає Будду рідним козаком. Ось витяг з їхньої головної книги: „Будда належав до племені скитів. Він ніколи не перестав гордитися своїм походженням”. На їхній погляд, Будда не тільки був українцем, а також свідомим патріотом.

Я думаю, що вже з цих прикладів легко зрозуміти, що сучасне Дажбожництво зовсім не є старовинним українським віруванням, яке приготувало наш народ для Господа нашого Ісуса Христа; воно є тільки мішаниною видумок одного бідного чоловіка.

ЧЕРНЕЦЬ

В густій пільмі Храм потопає,
Чернець лежить навхрест, завмер...
Й чого у Бога він шукає
У час безвірности тепер?

Та он в руках його засяли
Всечесний Хрест та Заповіт, —
Шукає Вічні Ідеали
І нести їх — його обіт!...

Підеш закутий у кайдани,
Ще тяжчі — люди додадуть:
Душа твоя вбереться в рани,
І на Голгофу твоя путь...

† Іларіон

Степан Ярмусь

ПОНЯТТЯ ПРО СМЕРТЬ І ВІДНОШЕННЯ ДО НЕЇ*

1. ФЕНОМЕН СМЕРТІ

Смерть — невід’ємний і неunikнимий феномен у житті людини, отже природне явище в історії людства, і кожна індивідуальна людина мусить зустрічатися з ним по-своєму, особисто. Але незважаючи на це, приймати, погоджуватися, чи й пояснювати Смерть — справа не легка. Очевидно, бажаним є, щоб кожна людина приймала Смерть у позитивно-відповідний спосіб; кожний бо з нас мусить колись умирати й умерти, кожний мусить зустрічатися зо Смертю в своїй родині, поділяти з людьми похоронне горе і т. ін. І яким би там не було наше відношення до Смерті в минулому, нікому не пошкодить змінити це відношення на краще, бо Смерть — це таке явище, з яким кожна людина мусить стрінутися віч-на-віч, і то в свій унікально особистий спосіб.

Смерть — постійний і невідлучний феномен в історії людини; кожна релігійна система, кожна школа філософії пробує пояснити її і приготувати людину розв’язувати проблему своєї Смерті в як-мога більш прийнятний для неї спосіб; але Смерть далі залишається великою таємницею, і як таку людина сприймає її тяжко. У більшості випадків Смерть приймається якщо не явищем зовсім неприродним, то вона дуже часто видається явищем передчасним. Умирати, або й тільки стояти при умираючій людині, звичайно, буває тяжко. Виходить, що досі ні релігія, ні філософія не вияснили таємниці Смерті як слід, не розправилися з нею; вони навіть ще не виробили

* Перша частина цієї праці надрукована у „Вірі й Культурі” ч. 5, 1983 р.

і не мають однозгідного поняття про Смерть. Це стосується різних релігійних систем і різних шкіл філософії.

І так Смерть далі залишається своєрідною великою таємницею. Крім теологічного і філософічного, тепер сильно розвивається клінічне зацікавлення Смертю: навіть наше обмірковування цієї таємниці є доказом цього. Проте, думаю, що тут треба придержуватися певної системи: треба зробити певний історичний підхід до таємниці Смерті, хоч коротенько оглянути різні теологічні пояснення про Смерть, згадати клінічно-філософські підходи до цієї проблеми, а врешті поділитися деякими особистими заключеннями, а також зробити практичні висновки.

При цьому звертається увагу на те, що в даних міркуваннях Смерть трактується як велику таємницю і через те її пишеться послідовно з великої букви „Смерть”. Пізніше, може й читач зрозуміє, чому саме до Смерті робиться такий підхід.

2. СМЕРТЬ В ІСТОРІЇ ХРИСТИЯНСТВА

В нас немає часу на те, щоб богословствувати чи філософувати на тему Смерті відносно причин її появи, її необхідності та важливості для людства; про причини Смерті навчає нас християнська наука, а про значення її будуть деякі натяки пізніше, в згадках богословських та філософських поглядів на феномен Смерті. Наше зацікавлення Смертю має більш практичне значення. Проте варто сказати, що більшість богословських, а навіть філософських поглядів на Смерть ґрунтується й розвивається на базі розповіді про Смерть у третьому розділі Книги Буття, і п'ятнадцятого розділу Першого Послання до Коринтян. Ми обмежимося практичним підходом до Смерті в історії Християнства.

З феноменом і проблемою Смерті зустрічався Ісус Христос, і Він розв'язував цю проблему перемогою: Він мав владу викликати мертвих назад до життя. Він воскресував їх, хоч пізніше ті одиниці мусіли проходити шлях Смерті знову. Апостоли також, в окремих випадках, розв'язували проблему Смерті перемогою, — вони також мали владу над Смертю (Мт. 10:8). Проте Смерть зали-

шалася пастирською проблемою далі, і вона є непереборною проблемою досі.

Так було завжди. За час середньовіччя зайняття Смертю було таке велике, що тоді було вироблене своєрідне „мистецтво вмирання”. Вже тоді було вироблене поняття, що людина повинна вмирати уміло і гідно, і це вже була відповідальність душпастирів приготувати людей до відповідної Смерті, і вмирати так, як слід. Ця підготовка полягала в пересторогах щодо диявольського підступу, в поданні вказівок, розваг, в моліннях. Ось приклад пастирської турботи при ложі смертельно хворої людини. Це своєрідна сповідь тієї людини. Священик при ложі хворого запитує його:

Брате, чи ти радієш з того факту, що ти вмираєш у вірі в Ісуса Христа? Хворий відповідає: Так.

Чи ти свідомий того, що ти не робив всього так, як повинен був робити? Той відповідає: Так.

Чи каєшся в тому? Він відповідає: Так.

Чи маєш повну волю виправити все, якщо б тобі залишилася повна міра життя? Він відповідає: Так.

Чи ти повно віруєш, що наш Господь Ісус Христос, Син Божий, умер за тебе? Він каже: Так.

Чи ти вдячний Йому за те від усього свого серця? Той відповідає: Так.

Чи дійсно віруєш, що ти можеш спастися тільки завдяки смерті й терпінням Ісуса Христа? Він відповідає: Так.

Так дякуй же Йому повсякчасно, поки твоя душа залишається в тілі твоєму, і всю твою віру вложи в Його терпіння і в Його смерть і то виключно, і не спoliaй ні на що інше. Його смерті покорися цілковито; в Його смерть зодягнися повно; а коли тобі найде на думку, або якщо ворог вкладе це тобі в розум, що Бог тебе оставить, — отак говори:

Господи, між собою і між моїми злими вчинками, між собою і осудом (Божественним судом — С. Я.) ставлю смерть Господа нашого Ісуса Христа. Інакше, змагатись з Тобою не буду.

Цю передсмертну сповідь священик завершує слідуючою заступничою молитвою:

Виходь із світу цього, душе християнська, в Ім'я Всемогучого Отця, що сотворив тебе з нічого; в Ім'я Ісуса Христа, Його Сина, що за тебе переносив свої терпіння; і в Ім'я Святого Духа, що злинув на тебе. Ангели Святі, Престоли і Власті, Началь-

ства, Чесноти, Херувими й Серафими, нехай зустрінуть тебе. Патріярхи й Пророки, Апостоли і Євангелісти, Мученики, Ісповідники, Пустельники і Монахи, вдови і дівиці, діти й невинні, нехай допоможуть тобі. Молитви всіх священників і дияконів, і всіх чинів Святої Церкви, нехай допоможуть тобі; щоб ти оселився в місці спокою, а твоя оселя у відвічному небесному Єрусалимі. Заступництвом Господа нашого Ісуса Христа, що є Посередником між Богом і людиною. Амінь.¹

На основі вищеподаного матеріалу треба зробити твердження, що в минулому проблема усвідомлення таємниці Смерті та питання християнського вмирання — кончини бездоганної, спокійної і гідної, — та проблема була постійною турботою і постійною відповідальністю християнських душпастирів. В ситуації модерної тенденції заперечувати реальність Смерті, вищенаведені цитати можуть бути лише суворою пригадкою для багатьох з нас.

3. КЛІНІЧНИЙ ПОГЛЯД НА СМЕРТЬ

Незважаючи на те, що людина нашого часу зустрічається із Смертю майже на кожному кроці, як ось: дійсність великих і малих воєн, розвагові телевізійні програми з темами убивств, часті випадки Смерті в родині й суспільстві, — про модерну людину говорять, що вона живе в стані психологічного заперечування Смерті. Цьому навіть сприяє техніка модерних похоронних заведень, професія прикрашувачів мертвих тіл, т. зв. ембальмістів. Ця тенденція небезпечна з кількох поглядів, а зокрема й тому, що вона доводить жертв смертельної втрати до надзвичайно тяжких переживань, бо вмирання таки стається й переживається просто трагічно. Це не оминає навіть християн, що з реальністю Смерті повинні бути зжиті найкраще, бо проблема Смерті й життя є центральною в євангельській науці.

Проте Християнство не є самотнім, що безнастанно пробує збуджувати свідомість людей і звертати їхню ува-

¹ Clebsch, W. A., and Jaeckle, C. R., *Pastoral Care in Historical Perspective*, Prentice Hall, Inc., Englewood Cliffs, New Jersey, 1964, pp. 185, 189.

гу на, так би мовити, екзистенціально реальність Смерті. Християнство проголошує повну перемогу над Смертю і кличе людей іти їй назустріч і перемагати її в свій особисто унікальний спосіб. Кожний і кожна з нас вмирає — вмирає виключно по-своєму. Християнська наука проголошує нам абсолютну перемогу над Смертю, — перемогу вічну, уможливлену й заповіджену нам Самим Господом Ісусом Христом.

Не далеко за цим стоїть також модерне клінічне зацікавлення Смертю. Тут є чимало християнських елементів зацікавлення людиною в її смертельній ситуації, але тут діють також елементи притаманно людські. Християнство каже людині „ігнорувати” Смерть і дивитися поза неї — в майбутність, і в цей спосіб перемагати її, унешкідливлювати її смертельне жало. Суто клінічний та філософський погляд намагається сказати людині йти назустріч Смерті мужньо й приймати її, як природню неминучість, і так завершувати своє життя з почуттям людської гідності. Так клінічний підхід старається переконати людину приймати Смерть як неминучу **кризу** свого життя; тут робиться зусилля усунути страх перед Смертю, зменшити передсмертні переживання-терпіння, і приймати Смерть як факт життя. Очевидно, коли смертельно хвора людина виробить у собі таке наставлення до Смерті, — вона умирає легше. Таке умирання — це ніби наше „тихе успіння”, так часто наголошуване в час служення Панахид та Похоронів. Проте, незважаючи на постійні християнські, душпастирські та клінічні зусилля пояснити таємницю Смерті й звернути увагу на її неминучість, а то й необхідність у процесі життя, — широкі маси суспільства не дуже звертають на це увагу. Християнська наука, душпастирські зусилля і клінічний підхід до проблеми Смерті стараються вирвати з неї „смертельне жало” і в цей спосіб допомогти людині змінити своє відношення до Смерті, щоб вона могла дивитися на неї більш спокійними очима. Але панівна тенденція сьогодні така, що люди вмирають із „закритими очима” на Смерть, а жертви смертельних утрат далі переживають Смерть трагічно.

У давнину було інакше. Клясичним прикладом раннього християнського відношення до проблеми Смерті

може бути вечірня молитва Св. Івана Золотоустого, який молився так: „Господи, дай мені сльози (сльози покаяння — С.Я.), пам'ять про Смерть і розчулення...” Середньовічне ставлення до Смерті, в усій своїй силі, зображується у вищенаведений пастирській турботі про умираючого. Сучасне християнське та клінічне ставлення до цієї проблеми коротенько згадано вище, а тепер погляньмо на відношення до Смерті модерної секуляризованої філософії і такої ж людини. Це ставлення турбує християнських душпастирів, богословів, філософів та людей медичного світу.

4. СЕКУЛЯРИСТИЧНЕ ТРАКТУВАННЯ СМЕРТІ

Секуляристичне ставлення до проблеми Смерті розвинулося на базі опорожнення людини з віри в Бога та на базі обезцінення релігійних вартостей. Це висновки людини з психікою суто науково-технологічної доби та утилітарних розрахунків.

На небезпеку модерного секуляризованого трактування Смерті звернули увагу люди медичного світу — лікарі і психіатри.

В Англії спеціальну студію цієї проблеми перевели Джефрей Горер і психіатр Джан Гинтон. Гинтон, потурбований неймовірно рівнодушним відношенням людей до умирання взагалі і до неминучості своєї власної Смерті, перевів опит між людьми, на основі якого прийшов до висновку, що модерна людина зовсім не застановляється над проблемою Смерті. В більшості випадків опитувані давали відповідь, що як тільки комусь з них приходить гадка про Смерть, то вони стараються заангажуватися іншими думками, або люди заявляють, що про Смерть та про своє особисте умирання вони стараються думати найменше.

Джан Гинтон приходить до висновку, що причиною небажання людей думати про Смерть є їхнє негативне і то мильне поняття про Смерть; а найсильнішим тут є страх, оснований на хибних припущеннях про т. зв. „смертельну агонію” — неймовірний смертоносний біль, медичних до-

казів для якого немає.² Він думає, що зміна існуючого ставлення до Смерті може наступити тільки після наполегливого й послідовного медичного вияснення цієї проблеми, а втім після зусильної пастирської праці.

Згідно з цим припущенням, медицина повинна допомогти суспільству зрозуміти раціональність Смерті та навчити його про необхідність мужнього ставлення до особистого вмирання; християнські пастирі повинні змагати до скріплення віри людей, щоб вони йшли назустріч Смерті переможньо і замість смертоносного жала в своєму вмиранні надіялися зустріти Спасителя Христа. В цім бо полягає християнська перемога над Смертю. Отже, християнська релігійна свідомість і переможня віра у Воскресення і Воскреслого Ісуса Христа — це те, чого повинен сподіватися кожний християнин.

Щождо секуляристичного трактування Смерті, то воно полягає у своєрідному заперечуванні її реальності та в тенденції ізолювати умираючого від його рідні й суспільства в спосіб віддалення його з дому до лікарні, до старечого дому, чи до будь-якої іншої суспільної інституції. Це осамітнює хворого і, до фізичних, додає йому чимало психологічних терпінь. Таке трактування хворого збуджує в ньому страх, що він буде забутий і що йому доведеться вмирати насамоті.

Для смертельно хворої людини немає більшого болю, як думка про те, що він може бути занедбаний, забутий. Люди переживають таке осамітнення в лікарнях, коли завважують, що й лікарі й медсестри оминають їх як таких, що медично з ними вже нема що вдіяти.

Можна собі уявити, як почувається та людина, яка осамітнено стає на обрії таємничої безодні, часто зовсім не підготована до Смерті, а Церквою і людьми — забута. Тому опити смертельно хворих виявляють, що більшість з них бажали б вмирати в оточенні родини, в атмосфері дому.³

² Hinton, John, **Dying**, Penguin Books, Harmondsworth, Middlesex, England, 1967, pp. 69-70; 174-175; 192-195.

³ Mills, Liston O., **Perspectives on Death**, Abingdon Press, Nashville, p. 255.

В розвитку секуляристичного трактування Смерті чималу роль відіграють модерні погребні. По-перше, вони доводять до „деритуалізації Смерті”, а також до позбавлення опечалених людей психологічної нагоди виявляти й розв’язувати своє смертельне горе прилюдно. Вся сучасна погребальна техніка спрямована на те, щоб вияв смертельного горя контролювати, а нагу реальність Смерті просто заперечувати. Цьому сприяє лагідне освітлення похоронної каплиці, притишена похоронна музика, а крім того прикраса мертвого тіла ембальмістами. Далі йде позбавлення рідні безпосереднього контакту з тілом покійного, або врешті — спалення його. Згідно з висновками клінічних студій та психіатрів така похоронна поведінка позбавляє горем прибиту родину винятково сприятливої нагоди для виявлення похоронного болю, що має велике значення в пізнішому процесі розв’язання смертельної туги.⁴ Але більше про це — нижче.

5. БОГОСЛОВСЬКІ ПОГЛЯДИ НА СМЕРТЬ

На зміну новітнім релігійним рухам, як екуменізм, багатогранні бунтівні та суто релігійні рухи молоді, харизматизм, а навіть сатанізм, демонізм тощо, — останні роки проходили під знаком зайняття й зацікавлення проблемою Смерті. Це можна було передбачувати. На тему вмирання і Смерті появилось чимало клінічних та пасторологічних студій, метою яких є допомогти людині розв’язувати проблему Смерті в достойний спосіб. А останньо появилось кілька студій на базі оповідань пересвідченців т. зв. „клінічної смерті”, які з особистих пересвідчень доказують реальність позаземного життя. Хоч controверсійні до деякої міри (але не далекі від релігійної правди), ці студії викликають у людей популярне зацікавлення проблемою Смерті. Це заставляє людей також ознайомлюватися з існуючими богословськими поглядами на Смерть. Вважаємо, що не пошкодить ознайомитися з ними і в нашому випадкові. Для кращої орієнтації християнське богословське мислення про Смерть зарепрезен-

⁴ Ibid., p. 269.

туємо трьома мислителями з католицького, протестантського і православного світів.

1. **Католицькі мислителі:** Отець **Чарлс Курран** — священник, богослов і професор психології.⁵ Курран є одним з визначніших католицьких богословів, колишній до-радник на Другому Ватиканському Соборі. Його богословське мислення про Смерть виводиться з його книжки на тему релігійних вартостей у психотерапії. Його трактування Смерті — пастирське. Він говорить про Смерть людини, як про її постійний рух угору, який розвивається в певнім напруженні, а в Смерті завершується остаточною перемогою, коли то жало Смерті усувається вірою. Смерть нищівно лякає тільки невіруючих людей. За життя, біль Смерті перемагається жертвною любов'ю. Це загально християнський погляд на Смерть.

Отець **Ігнас Лепп** — паризький священник, психотерапіст. Він є автором книжки про Смерть — **Смерть і її таємниці**.⁶ Його підхід до Смерті психологічний, і він твердить, що Смерть — не так проблема, як велика таємниця, незважаючи на те, що люди, звичайно, оминають самі згадки про неї. Для о. Ігнаса, Смерть — тайна, тайна великого значення, і конечна потреба у світі. Він твердить, що Смерть одних людей витворює необхідні (підготовні) умовини для наступних поколінь. Далі, він пропонує дивитися на Смерть не як на припинення життя, але як на сповнення теперішнього існування. Раз людина пізнає мету свого життя — вона ніколи не боїться Смерті. Він також каже, що значення життя і перемога Смерті залежать від плодів любови. Той, хто живе духом, — той перемагає Смерть на кожному кроці свого життя. Але найвище значення тієї Смерті, коли людина вмирає за щось, чи за когось.

Отець **Карл Ранер** — німець, автор книжки **Про богословіє Смерті**.⁷ Ранер — великий богослов, але його критики кажуть, що він зробив найбільший богослов-

⁵ Curran, Charles A., *Religious Values in Counselling and Psychotherapy*, Sheed and Ward, New York, 1969.

⁶ Lepp, Ignace, *Death and its Mysteries*, Macmillan, Toronto, 1969.

⁷ Rahner, Karl, *On the Theology of Death*, Seabury Press, New York, 1961.

ський вклад саме в богослов'є про Смерть. Згідно з мисленням Ранера, Смерть є наслідком гріха, до того ж кожна людина приготує форму своєї Смерті добровільними ділами під час всього життя. Дана вироблена форма Смерті — незмінна. Тому то, людина може жити і вмирати в своїх гріхах, або вона може жити і вмирати в Ісусі Христі. В останньому випадкові Смерть завжди бажана. Далі, Ранер каже, що кожна людина вмирає поступово на протязі усього свого життя, а фактична Смерть — це тільки завершення цього процесу, саму якість якого людина вирішує своїми добровільними ділами — добрими, чи злими.

Висновки католицьких богословів можна завершити заввагою, що в них не відчувається трагічного елементу в таємниці Смерті та що феномен Смерті вважається нормальним явищем. Людина повинна іти їй назустріч з вірою в Ісуса Христа, переможньо і мужньо.

2. Протестанські мислителі: Райнголд Нібур — пастор і модерний мислитель. Він не залишив окремої праці на тему Смерті, але торкається її проблеми в своїй двотомній праці на тему природи і долі людини.⁸ У його мисленні помітне те, що він не вважає фізичної смерті наслідком гріха. Фізична Смерть — явище природне й нормальне в житті людини, і цю думку він виводить з науки Св. Афанасія Великого.

Проте, стоячи на становищі природної смертності людини, Нібур настоює, що Смерті не можна вважати останнім словом у долі людини. Він говорить, що Смерть стоїть так над людиною, як і над історією, і що одна і друга Смерть вводять людей у почуття страху, але дійсна любов до Ісуса Христа може перемогти обидві проблеми. Нібур робить заключення, що Смерті, по суті, немає, — хіба що тільки тоді, коли людина центром значення життя вважає саму себе.

Пол Тіллх — протестанський богослов і сучасний мислитель. Його мислення про Смерть виводиться з його

⁸ Niebuhr, Reinhold, *The Nature and Destiny of Man*, vol. I and II, The Scribner Library, 1964.

праці на тему мужності буття.⁹ Він починає своє мислення виступом проти страху перед Смертю. Тілліх вважає Смерть явищем природним, а процес життя вважає процесом умирання. Боязливість людини перед тайною Смерті є її власним витвором, і раз людина здійме із Смерті її залякуючу маску — страх перед нею зникне. Як це зробити? — Просто, настоюванням на істотне існування-життя, і тоді незважаючи на страх, людина витворить радість життя. Загроза Смерті — це загроза неіснування; найуспішніший виступ проти Смерті — це мужність до буття собою, мужність жити навіть в обличчі Смерті. Він сильно виступає проти сучасного підмаскування помершої людини на вид життя. Натомість, Тілліх настоює на поверненні людини до християнської науки про воскресення і про життя вічне.

Сорен Кіркегаард — датський мислитель і богослов минулого століття. Він говорить про феномен Смерті, як про явище, що стається в проміжку двох процесів життя.¹⁰ Його мислення про Смерть виводиться з його проповіді на День П'ятидесятниці. На основі цієї проповіді робиться висновок, що Кіркегаард не дуже займається таємницею Смерті; він просто трактує її як необхідність для переведення людини в нове життя. Він говорить про інстинкт життя. В тому інстинкті проголошується Дух Життя, який і є Новим Життям.

Смерть, як „грань між двома процесами життя”, явище необхідне. Людина мусить вмерти для цього життя, — умерти для світу, щоб жити у Дусі, з фізичного трансформуватися в життя майбутнє. Тут у парі з ідеєю життя мусить іти віра і надія на життя вічне. Звідси не тяжко прийти до висновку, що як би там ми не дивилися на Смерть: духовно-аскетично, чи в сенсі завершення життя фізичного, — в обидвох випадках Смерть являється неунікнимою конечністю, яку треба стрічати з вірою, надією і з християнською мужністю. В такому разі Смерть стає переможеною, безсильною.

⁹ Tillich, Paul, *The Courage to Be*, The Fontana Library, 1974.

¹⁰ Kierkegaard, Soren, *For Self-examination*, Augsburg Publishing House, Minneapolis, 1940.

Вищезгадані богослови й мислителі — це представники західного християнства: католицького і протестантського. В їхніх мислях є чимало богословського модернізму, але ознайомлення з ними не пошкодить, а навпаки: кине більше світла на наше розуміння тайни Смерті.

3. Смерть у православних мислителів: Російський філософ **Б. П. Вишеславцев** не залишив окремої розвідки на тему Смерті, але він обговорює її в своїй праці **Вічне в російській філософії**¹¹, в розділі про безсмертя, переселення душ і воскресення. Він стоїть на становищі православної науки про безсмертя і каже, що Смерть — це друг людини, і як така — повна позитивного значення (див. Фил. 1:21 та 2 Кор. 5:8). З другого боку, Смерть — це останній ворог людини, і вона мусить бути переможена Смертю Ісуса Христа. Вишеславцев також каже, що проблему Смерти пояснили так тому, що б її могли зрозуміти ширші кола вірних. Основа для популярного вияснення Смерті дана Апостолом Павлом в 15 розділі його Першого Послання до Коринтян. Там Ап. Павло говорить про одухотворене тіло (після воскресення з мертвих), що по суті вказує на те, що той стан являється найвищою долею, отже — призначенням людини. З того робиться висновок, що Смерть — це необхідність людини. Так Смерть — це перехід людини з нижчої стадії життя в стадію вищу, досконалу і через те в таємниці Смерті треба збагнути тільки позитивні якості. Хоч Вишеславцев говорить тут як філософ, а не як богослов, проте він стоїть у традиції вірного пов'язання філософії з релігією.

Інноцентій, Архієпископ Херсонський (з України) говорить про Смерть як богослов і душпастир. Він жив у минулому столітті і визначився як проповідник на тему гріха і Смерті. Він видав збірку своїх проповідей¹², в яких закликає вірних іти назустріч цвинтареві та Смерті мужньо. Іннокентій говорить про Смерть, як про незбагнену таємницю і каже, що велика тайна Смерті скриває в собі

¹¹ Вишеславцев, П. Б. **Вечное в русской философии**, Издательство имени Чехова, Нью-Йорк, 1955.

¹² Іннокентій, Архієпископ Херсонський и Таврический, **О Смерти и о Грѣхѣ**, Мюнхенъ, 1957.

високі цілі й розкриває долю людини. Щоб пояснити таємницю Смерті — треба пояснити відношення між двома світами: матеріальним і духовим. Але він же ставить питання: Чи маємо ми стільки ідей, щоб цю таємницю пояснити? і сам відповідає, що природа відношення обидвох світів і природа Смерті настільки глибока, що людина, звичайно, залишає її і відступає від неї покірливо, спокійно. Іннокентій каже, що збагнення і вияснення таємниці Смерті позбавило б людину того позитивного значення, яким вона людину обдає; а втім, через вияснення, Смерть затратила б свою священну і спасальну силу, а до того — таємничу велич.

Чому така таємничість навколо Смерті? — Тільки для нашого добра, — відповідає він і каже, що те, що людині про Смерть треба знати — вона може довідатися із Св. Письма, а саму тайну її кожний відкриє по-своєму. Через те людина повинна роздумувати про Смерть благодійними думками й очікувати її, як відкриття останньої таємниці свого життя. Він сильно виступає проти страху перед Смертю, а навпаки закликає людей зустрічати її переможно і мужно. Ніде людина не відчує такого сенсу перемоги, як саме в перемозі Смерті.

Николай Бердяев — російський православний мислитель і філософ нашого часу. Він виробив свою власну філософію Смерті, як і взагалі про людину та її долю. Для нього феномен Смерті можливий тільки „внутрі життя”, але по цей (земний) бік його і в тому поглядає її важливість.

Смерть має для людини велике значення, якщо людина виробить правильне відношення до неї. Бердяев каже, що якщо б Смерті не було — життя людини не мало б вартости. Життя людини набирає вартости в обмеженні Смертю, бо в грішному світі — Смерть стає благословенням, — пише він в своїй англomовній праці **Доля людини**.¹³ Смерть лякає людину силою своєї великої таємничости. Тільки духове просвічення може визволити людину від того страху. Смерть має велике значення, бо без

¹³ Berdyaev, Nicolas, **The Destiny of Man**, Harper & Row, New York, 1960, pp. 249-251.

неї людина не знала б потойбічної вічності, а земне життя затратило б своє значення. Звідси він приходить до висновку, що Смерть людини є нормальним і корисним явищем.

Бердяєв (подібно Вишеславцеві) говорить також про парадоксальність Смерті. Вона, з одного боку, огидна, а з другого — гарна й велична, бо вона дає змогу найменшому смертельникові піднятися до рівня величності. Крім того, Смерть має благородний вплив на посторонніх людей. Так, Смерть не тільки руйнує та нищить, але й ублагороднює, очищає і накладає печатку вічності. Смерть страшна для того, хто не виконує волі Божої, не реалізує Царства Христового, а натомість уможливорює розвиток царства Антихриста. Смерть ліквідує зло і царство Антихриста; вона пригадує людині Божественну Правду й не допускає до того, щоб несправедливість панувала вічно (щось подібне до розповіді Книги Буття 3:22).

6. СУБ'ЄКТИВНО ПАСТИРСЬКИЙ ПОГЛЯД НА СМЕРТЬ

Священики-душпастирі з досвіду знають, що в багатьох випадках Смерть переживається як містерія, — велична тайна. На цій основі богослови й філософи говорять про Смерть, як про велику таємницю і таке розуміння й сприймання Смерті оправдовується досвідом. Це особливо стається тоді, коли обсерватор може зосереджувати свої духові сили і вникати поза світ почувань-емоцій, а прозрівати той духовий реалітет, який витворюється Смертю. Цей духовий реалітет Смерті часом буває дуже відчутний, часом навіть очевидний.

Те, що сам момент умирання і дійсної Смерті, передпохоронні і похоронні дні часом бувають просякнуті якоюсь таємничо живою й позитивною атмосферою — не можна приписувати царюванню збуджених емоцій. Ці збудження бувають дуже сильні й реальні, але в обличчі Смерті вони не самотні. Раз людина в момент Смерті стає на грані двох світів, цей мент, як унікальна подія не залишається ізольованим явищем; ця таємниця доступна духовому прозрінню присутніх людей і духовим сприйманням особливо близьких осіб. Коли б ми тільки звертали

на це увагу. Якщо б автор цих думок мав сказати щось за себе особисто, то при цій нагоді треба сказати слідує:

Таємничість Смерті й похоронів не раз викликала в автора потребу застановлятися над нею, і думати про неї в межах її таємничості та в межах поняття її смертоносного жала. Автор цих рядків не раз відчував і по людях спостерігав, як часом смертельна ситуація сприяла і дійсно витворювала в людей глибоке духове зворушення й збагачення, тобто впливала на людей тільки позитивно. Інша ситуація часом показувала справді обнажене жало Смерті. Одна ситуація була насичена атмосферою духа спокою, друга атмосферою горя, — не емоційно-психологічного горя, а горя трагічного, просто пекельного, що не має нічого спільного з переживанням похоронної печалі. В окремих випадках можна було розуміти сенс смертельного жала; але в інших відчувався переможній виклик Святого: „Смерте, де твоє жало!” (1 Кор. 15:55), „Ад, де твоя перемога!” (Осія 13:14).

Після таких спостережень під час процесу хворіння, умирання, Смерті та похорону автор цих рядків зустрінувся з винятково сприятливою нагодою стисліше простудіювати цю загадковість та таємничість під час клінічного вишколу в лікарні (1976 року). Там, в ситуації умирання та Смерті бувала специфічно пригожа нагода робити своєрідне „занурення” в цю містерію, щоб краще збагнути й відчувати її реальну силу та значення. Подібна духова „екскурсія” можлива тоді, коли в обличчі Смерті настає хвилева емоційна тиша. Тоді, власне, можна підбирати й переймати „дрижання-вібрацію” духових струн і більш відкритим духом відчувати заіснувавшу смертельну ситуацію. І коли ставалося так, що як тільки більш-менш ближче підходиш до суті цієї містерії, — тоді, замість таємниці Смерті, — зустрічаєшся з чимсь багато більшим, величнішим, з чимсь Невимовним, — просто з реальністю Самого Великого Бога.

Ось коли ставав зрозумілим виклик Святого: „Смерте, де твоє жало!”

Після низки переживань подібного досвіду довелося прийти до висновку, що ці переживання не були ілюзор-

ними, а навпаки. До того вони були підсилені досвідом інших людей, що оповідають про такі самі прозріння та переживання. Не раз справді хотілося ставити питання: Чим саме є Смерть та чи вона взагалі існує? Чи не має рації один з російських мислителів, який на основі певних студій написав книжку під заголовком „Смерті нема”?¹⁴

Так, отже, можна зробити висновок, що те, що ми вважаємо Смертю, — це щось неіснуюче, ніяка істота, а просто унікальна **подія**, якою завершується процес земного життя, а натомість починається життя в розмірах чистого духа. Велична, благоговійна, а то й страшна це подія тому, що вона є власне унікальна, неповторна, безповоротна й невідклична. Смерть — печатка вічності.

Цей мент, як подія, дуже подібний події нашого фізичного народження з лона матері в цей широкий світ. Сансація народження є дуже критичним моментом у житті народжуваного дитятка, і тому воно народжується з плачем і почуттям страху. З привикненням до нових обставин життя і нового оточення, воно живе й розвивається нормально, аж поки не настане друга криза — криза Смерті. Але, якщо першу кризу (народження) людина переживає немінно й безрадно, то другу кризу (Смерть) вона вже може проходити мужно, з почуттям перемоги, бо пройшовши свій життєвий шлях як Християнин, і йдучи назустріч Смерті з плодами любови і взагалі добра, вона знає що потойбіч зустрінеться тільки з Богом і з Його Небесним світом.

Треба врешті прийняти ту правду, що якщо справді Смерть — це порожнеча й Ніщо, то для віруючих у Христа цю порожнечу Смерті виповнює Сам Христос. В такому випадкові, в Смерті ніякого жала немає. Всі мислителі: ті, що вважають Смерть явищем природним і зовсім нормальним; і ті, що вважають Смерть як мент, що стає на грані матеріяльного і духового світів; і ті, що вважають Смерть розв'язкою драми земного життя; і ті, що вважають її благоговійною таємницею, — всі вони стоять близько правди, і добре роблять, коли змагають

¹⁴ **Смерти нѣтъ** (очеркъ), „Милосердный Самарянинъ,” Мюнхенъ, (без дати).

до того, щоб у людей викликати віру й надію на Бога, а втім і готовість іти назустріч Смерті переможно й відважно.

Говорячи про таємничість Смерті, треба звернути увагу на благородний вплив смертельної ситуації на зміну людської природи. Можна сказати, що жодна інша ситуація в житті не сприяє такому благородному виявленню краси людської природи, як саме ситуація смертельна, ситуація похорону. Саме невинно-щире виявлення жалібних чи співчутливих сліз — це неймовірно важливі моменти в житті людини, — вияв її глибинної духової краси. Ті сльози перероджують людину, вони викликають з тайників людського серця священну іскру щирости. Вияв співчуття та дійсне співчування горем прибитій людині, переживання з нею її горя, бажання прислужитися чимсь осиротілому ближньому своєму, — це найвищі приклади виявлення любови і служби своєму ближньому.

Так Смерть доводить людей до святої щирости, до виявлення того, чого не можна спостерігати оком, рідкоколи відчути серцем, бо в т. зв. нормальному стані життя люди задивляються не в цей світ людини, а коли й приглядаються їй, то рідко з мотивів любови, а частіше з мотивів самолюбних. Виходить, що то правда, що Смерть має велике позитивне значення для людей, — коли б тільки люди були відкриті та готові вчитися від неї.

З усього сказаного досі, можна і треба зробити деякі практичні висновки, щоб справді відібрати від Смерті її паралізуюче жало, ослабити смертельний страх, а натомість збудити в людини віру й надію на Бога. Позитивні висновки відносно проблеми Смерті можна зробити з таких точках:

1. На основі християнської науки та на основі зведень богословських та клінічно-медичних роздумувань про Смерть треба зробити висновок, що цей „найбільший ворог” може бути покорений, подоланий і переможений.

2. Якого б там погляду на Смерть щодо її походження та природи людина не була, — її треба визнати природним явищем і в нашій ситуації життя неминучим, а то й потрібним.

3. Віруючі люди, а тим більше душпастирі, повинні перевірити своє відношення до Смерті, ствердити її неунікність, позитивну вартість та здібність і спосібність людини розв'язувати проблему Смерті успішно.

4. Кожна людина повинна бути свідомою своєї Смерті повсякчасно, бо Смерть є справді смертельною тільки тоді, коли вона надходить несподівано. Смерть тратить свою силу, коли людина готова до неї і приймає її з вірою в Ісуса Христа. Треба мати повну віру, що в потойбіччю на нас чекає тільки Христос, і що в такому випадкові Смерті для нас немає.

5. Смерті не можна заперечувати, ані забувати про неї; Смерті не треба боятися, а бути готовим до неї. Тоді вона людини не заскочить, і не знівечить. Кожна людина мусить помиритися із своїм обмеженням і вбачати завершення своєї долі в Ісусі Христі. Тоді Смерть людини буде тільки її переходом у Славу Ісуса Христа.

Ці висновки повинна взяти на увагу кожна людина, а найперше Священик — християнський душпастир. В цьому повинна полягати суть його пастирського служення. Тоді воно не буде служенням з принудження, воно не буде служенням тільки з разрахунком совісного виконання наложеного на нього обов'язку. Ні, тоді воно буде служенням повним доброї волі, любови до людей, співчуття та виrozumіння, бо він сам буде знати, що його душпастирство — це дійсна служба спасінню людей.

А чи Смерть збудить людину і поставить перед нею адське життя, чи вона відкриє їй вільний шлях в обійми Христа Спасителя, — це у немалій мірі залежить від нас, тих, що нас вважають пастирями Христовими, пастирями Його стада.

ПРОБЛЕМА ПОСМЕРТНОЇ ТУГИ/ПЕЧАЛІ

1. ПРИРОДА СМЕРТЕЛЬНОГО ГОРЯ

Як би людина не була поінформована про феномен Смерті, і як би вона не була приготована до неї, — смертельної втрати й смертельного болю легко збути не можна. Удар смертельної втрати знаходить на людину тоді, коли вона позбавляється когось рідного, близького, дорогого — такого, в кого (чи й в що) вкладається максимум своєї особистої психологічної інвестиції, або на кого (чи на що) покладається велику, чи й усю надію. Коли ж цей об'єкт любові чи психологічної інвестиції втрачається, як ось через Смерть, — людину обіймає глибокий душевний біль, горе, печаль, туга, бо в такому випадкові людина майже дослівно втрачає частину своєї власної психологічної повні, — частину своєї істоти. Цю втрату, рану чи порожнечу людина мусить пережити, перетерпіти, бо інакше з нею розправитися не можна; цю втрату-рану загоює тільки час.

Смертельні переживання у формі горя, туги, печалі — це явище зовсім нормальне; воно — дійсне і психологічно високо важливе. Саму ж горем прибиту людину воно просто параліжує, або доводить до зовсім „ненормальної” поведінки, а то й роспуки. Всі прояви такого переживання треба трактувати поважно, бо горем прибита людина переживає дійсне, а не вдаване душевне горе.

Смертельне, чи похоронне горе/печаль — хоч і явище нормальне — воно надзвичайно глибоке й тяжке; воно людину спустошує й нівечить її. Уникнути цього переживання ніяк не можна, бо воно — частина людської долі, людського життя. Одинокий лік на нього — нормальне слізне горювання, час та пристосовання до життя без утраченої особи чи речі. Але треба знати, що такий саме процес переживається при втраті чогось особливо доро-

гого, як ось втрачення свободи, рідного краю, доброго друга тощо.

Коли удар смертельної (чи й іншої) втрати знаходить несподівано — він просто параліжує, знечулює всю людську істоту. І цей стан людини треба трактувати поважно; тут ніякого вдавання нема; і в таку ситуацію з легким розважанням підходити не можна. Стан неймовірності-запечення, що щось такого сталося — це також нормальне явище; бо інакше людина не могла б дати собі ради з цією несподіванкою. Коли Смерть настає несподівано — її просто не можна сприйняти. Такий стан може тривати довго.

Але Смерть, крім утрати дорогої особи, часто збуджує в горем прибитій людині почуття провини та прогріхів проти покійної особи. До проявів такого стану ніколи не можна „додавати оливи”, бо то ще більше мучить уже й так душевно розбиту людину. Тут може проявлятися і гнів на лікарів, на священника, на членів родини, що не зробили всього, що могло б урятувати помершого/шу. Коли такі прояви бувають — не треба спішити врозумлювати людину, а краще розуміти її ситуацію й співчувати їй. В такому стані горем прибита людина може нарікати і на Самого Бога; і цьому не треба дивуватися, а краще знати, що Господь розуміє дану нещасну людину багато краще від нас.

В науці існує погляд, що гнів на помершу особу — чому вона мене покинула? — як і саме горювання буває часом проявом самолюбства, а не об'єктивної любови; бо ж переживання **втрати** є проявом егоїстичного наставлення. Але як би воно не було — похоронний і смертельний біль — є глибоким душевним болем і так його треба трактувати. Зневажливо, чи легкодушно відноситися до нього не можна ніколи.

В житті бувають такі випадки, що під час похорону ні одна людина не проявляє будь-якого жалю, або емоцій. Так буває тоді, коли через довгий процес недуги члени родини й друзі „розпрощалися” з покійним давно; або могло бути і так, що покійна людина не мала для членів родини ніякого значення. З упокоєнням такої „небажаної” чи „непотрібної” людини ніхто нічого не тра-

тять, отже її похорон буває беземоційним. Тому не тяжко тіло такої людини просто... спалити.

Глибоке переживання смертельної втрати/печалі може протягатися задовго (звичайно, воно триває не більше року); в таких „ненормальних” випадках смертельного горювання людина може потребувати уваги душепастирської, або й медичної, бо тут можуть розвиватися різні проблеми здоров'я: фізичного, або психічного характеру.

2. ДІТИ ЖЕРТВИ СМЕРТЕЛЬНОЇ УТРАТИ

Те, що було сказано досі, стосується дорослої людини. Але горем смертельної втрати бувають прибиті і діти; вони терплять дуже глибоко, але на них часом не звертається уваги. І то ось чому:

Природа дитини взагалі ніжна й делікатна і такою „спокійною” вона часто видається в переживанні похоронної ситуації.

Англійський психіатр Джан Гинтон, який перевів спеціальну працю з дітьми — жертвами втрати батька/матері через Смерть, — прийшов до заключення, що діти багато успішніше затаюють почування смертельного горя, ніж дорослі люди.¹⁵ Це явище небезпечне, бо так діти відвертають від себе увагу і позбавляють себе дуже важливих і потрібних засобів емоційного окормлення. Такий стан доводить їх до ушкодження їхньої особистості, — бо вона не розвивається нормально. Звідси не далеко до розвинення хронічного депресивного стану, соціопатичної поведінки, або навіть до самогубства.

Смерть батька/матері (або й втрата їх внаслідок розводу) не раз доводить дітей до почуття відречення, осамітнення, відрази та до рівнодушної поведінки. Дитина чувається відкиненою, упослідженою, позбавленою того, що їй таке потрібне; це особливо материнська/батьківська любов, захист здорової домашньої атмосфери тощо. Очевидно, такий стан притуплює всякий розвиток дитини. І цей стан шкідливий особливо тоді, коли він задовжується.

¹⁵ John Hinton, **Dying**, Penguin Books, 1972, pp. 174-175, 192-195.

Дитина також може приховано заперечувати й „затаювати” Смерть батька/матері, не приймати її, — і цей стан дуже шкідливий. Тоді рекомендується поступово й лагідно довести дитину до усвідомлення дійсного стану речей, а також до виявлення жалю сльозами, бо й для дитини — це найкращий спосіб примирення з долею, приготування до особистого розвитку й до самого життя.

Ніколи не можна допускатися до того, щоб сказати дитині, що батька/матір Господь узяв до Себе. Треба усвідомлювати, що потреба дитини батька/матері є багато сильніша, ніж її спроможність прийняти таке нерозважне судження. Так з дитини можна зробити огірченого доживотного атеїста. Бо й справді, що ж то за Бог, Який навмисне осирочує дітей і забирає їхніх батька/матір Собі.

Дитина в ситуації смертельної втрати батьків (чи одного з батьків) переживає дуже глибокий сенс потреби безпеки, а також переживає сенс страху залишитися беззахисною на все життя. Це з уваги на цю евентуальність щодо дитячих переживань рекомендується виявити їй всяку запоруку, що вона занедбаною не буде. Далі, крім того, що дитина повинна бути свідомою смерті батька/матері, — все таки краще охоронити її від надмірного вияву горя й жалю з боку повдвілої особи, бо то такі прояви посилюють у неї страх залишитися беззахисною. Проте не добре зовсім охороняти дитину від реальності похорону; бо і вона потребує звичайного процесу переживання наслідків Смерті. А це починається з усвідомлення Смерті і похорону.

3. ТУГА З ПРИВОДУ СТАРІННЯ

Подібною до туги/печалі смертельної є ще туга-печаль людини через старіння. Таке явище — це дійсна епідемія нових часів, коли-то стару людину передчасно ставиться в ситуацію душевного осамітнення й повільного фізичного вмирання, десть в якійсь інституції опіки.

Старість не раз — це глибокий психологічний біль, а то й процес сумного вмирання. Духовенство, члени медичного світу й всякої суспільної опіки стрічаються з цією

ситуацією часто. Бо ж старечі притулки — це вже нормальне явище модерних часів, куди заводиться використаних, випрацьованих і „зайвих” людей... на долю повільного, самотнього вмирання.

Мало-хто здає собі справу з того, який психологічний біль та горе переживають наші сеньйори, приречені на доживотне існування в старечих притулках і то, як правило, поза очима живого світу. А треба знати, що те осамітнене, повільне психологічне (разом з фізіологічним) вмирання завдає людям глибокого душевного болю. До того ж там така ситуація, що про щось інше вже не можна думати; там часто і вся атмосфера пахне тільки неминучою „преісподнею”.

* * *

Оця описана дійсність — це великий виклик, тяжкий тиск на сумління ще духово живих та совісних людей. Такі люди ще й тепер народжуються на світ Божий. Нехай Шановний читач дозволить мені навести ось такий приклад:

В середу Світлого Тижня 1984 року, я встав вранці, — треба було поїхати запричастити 90-літнього старця в лікарні. Встав і мій син. Виходячи з хати, я запитав його, чи хотів би він бачити „життя”. Він, нічого не допитуючись, пішов зо мною. Ми поїхали, зайшли до колись активного й широко відомого фермера, що тепер доживав віку в старечому відділі, в лікарні. Вже забутий своїми рідними дітьми та внуками.

Увійшовши в кімнату, я привітав його звичайним на Пасху великодним привітом „Христос воскрес!” і подав йому свячену крашанку. Старець, трохи подумавши, відповів „Воістину воскрес!” А по кількох моментах запитав: „Ви отець Ярмусь?”

Я сказав, що — так, і почав пояснювати йому, що ми з ним домовились про Сповідь і Причастя для нього. „Оце я прийшов... Сьогодні ще Великдень”. Старець пригадав і це і я почав робити своє діло.

Почався Чин Сповіді хворого. Коли ж дідусь почав промовляти зо мною слова молитви Господньої „Отче наш”, я якось відчув, що за мною почалося щось діятися.

Але я був зайнятий Чином Сповіді та поданням старцеві Причастя.

Закінчивши це, я обернувся до сина, що стояв і приглядався на все і завважив, що він повний у сльозах. Я запитав його „Що таке?” А він відповів, що „Я ось тут побачив Великдень на свої власні очі... Великдень в обличчі цього осамітненого старця”.

Той осамітнений старець... який він живий! А це той, що вже для багатьох, зійшовши з очей, умер... Лише на Великдень, непорочний юнак у ньому самому побачив... „Великдень”.

І так мимовільно насувається питання: Хто кому прислужився в описаній ситуації? Здається, що цей старець послужив нам обом у великій мірі. Забутий старець... А їх багато, таких, що могли б ще послужити людям. Але вони марнуються... І так марнується великий резервуар життєвого розуму, життєвого досвіду.

* * *

Дуже часто самотнім контактом для таких старців по старечих притулках із зовнішнім світом є совісний душпастир. Але один спеціаліст, який досліджував ситуацію старших людей, перебуваючих по різних заведеннях опіки, твердить, що особливою відрадою для старців у такій ситуації є відвідування їх молодими людьми;¹⁶ бо навіть отримання привітальної картки від них опромінює старців надією й свідомістю, що вони ще не забуті, що хтось ними ще дорожить. І то саме таке відношення до них виймає жало з їхньої повільної Смерті, — з процесу їхнього вмирання. Тоді вони вже не так сумують, не так печалють, умираючи, хоч часто вмирають в повному осамітненню.

Заключення до цих роздумувань, як водиться, я не роблю. Нехай його зробить читач... кожний і кожна для себе.

¹⁶ William E. Hulme, *The Pastoral Care of Families*, Abingdon Press, 1962, p. 188.

Metropolitan Ilarion (of Kiev)

CONCERNING LAW AND GRACE*

Original heading of the work:

Concerning the Law given by Moses, and concerning Grace and Truth, which came through Jesus Christ; and how the Law passed away but Grace and Truth filled the whole earth and faith spread among all nations, including our Ukrainian (Rus') nation; and praise be to our "Kahan" (emperor) Volodymyr, thanks to whom we were baptized, and prayer to our God from all our land, Lord, Father, bless!

AN INTRODUCTION OF PRAISE

Blessed be the Lord God of Israel, the God of Christianity, who foretold and enacted the salvation of His people, who did not permit His creation to be bound in the darkness of idolatry nor to die in the service of demons. But, first of all, He justified the tribe of Abraham through the tablets and the Law, and finally through His Son, He saved

* The Discourse *Concerning Law and Grace* — "O Zakoni i o Blahodati" — of Metropolitan Ilarion (of Kiev) who was the first Rusich (Ukrainian) on the Metropolitan's See in Kiev in 1051-1054, is a widely acclaimed work of the 11th century, however, its full text is known only to the specialists, in its old-Ukrainian original. Wider circles of the reading community know it only by its title or by some of its commented topics. Nonetheless, this work aroused wide interest at all times. N. N. Rosov concludes that there are over forty old manuscripts of the discourse. However, in the West its full text (Cyrillic type) with a treatise by N. N. Rosov, a scientist from Leningrad, was published in Prague's *Slavia*, Ročník XXXII, in 1963. In that publication it ends with the Eastern Orthodox Creed and a brief commentary on the Creed. In 1969 the same text of "Concerning Law and Grace" (Hrazhdanka type) was published in *A Historical Russian Reader — A Selection of Texts from the Eleventh to the Sixteenth Centuries*, Oxford, at the Clarendon Press. The latter served a basis for the Ukrainian translation made by S. Jarmus and published in "*Ukrainska Tserkva*" — *The Ukrainian Church* (by Metropolitan Ilarion of Canada) in 1982. The present English translation was made on the basis of the above mentioned versions. The subtitles are those provided by the Ukrainian translator — Editors of *Faith & Culture*.

all the nations by the Evangelium and Baptism, leading them to the renewal of rebirth and to life eternal. Let us therefore praise and glorify Him, whom the angels continually glorify and adore. For He is adored by the Cherubim and Seraphim, because, He looked upon His people with mercy and took pity on them; and not with *salt*(?) nor with a messenger but He Himself (through His Son) saved us. He descended to Earth truly and not as an apparition and truly suffered in the body for us unto death, and resurrected us with Himself.

Clothing Himself with flesh, He descended to man, to the land of the living; and to those in Hades, He descended through the Crucifixion and three-day burial, so that the living and the dead might recognize their visitation and God's advent, and so that they might understand that God is strong and mighty for the living and the dead.

THE MEANING OF THE LAW

Who is great, like our God? He is the only One who works miracles and He established the Law to prepare the way for Truth and Grace, so that through it, human nature, turning away from the idolatry of polytheism, could learn to believe in One God, and so that humanity, like soiled dishes which are cleansed with water, through Law and circumcision, might receive the milk of Grace and Baptism. For the Law is the forerunner and servant of Grace and Truth; and Truth and Grace are servants of the age to come and of life incorruptible.

Just as the Law brought those under it to the grace of Baptism, so Baptism brings its children into eternal life. For Moses and the prophets preached about the coming of Christ, and Christ and his Apostles — about the resurrection and about the age to come. To talk in these writings about the prophetic preaching about Christ, and the apostolic teaching about the age to come, is unnecessary — it would be like vain babbling. What is written in other books and what is known to you — to write this here — would be the height of presumption and vain glorying. We are not writing to those who do not know, but to those who have been amply sated with bookish satisfaction; not to

God's enemies, unbelievers, but to His sons; not to strangers, but to those who have inherited the Kingdom of Heaven.

PREFIGURATION OF GRACE

In this account, we are concerned with the Law given through Moses, and about the Grace and Truth which came to be through Jesus Christ. What has the Law accomplished? And what has Grace achieved? First, there was the Law and then Grace, first the shadow and then Truth. The image of Law and Grace are Hagar and Sarah; first the slave, and then the free woman. Let those who read understand that Abraham, from his youth, had not a slave but a free wife, Sarah.

Before the beginning of time, God willed and decided to send His Son into the world and through Him, Grace. Sarah could not bear children because she was barren; yet, she was not left barren, only God's plans were hidden, and she gave birth in old age. The mysterious and secret Wisdom of God was hidden before angels and before men — not inscrutable, but hidden so as to be revealed at the end of the age. Sarah said to Abraham:

"The Lord God has closed me so that I can't give birth; enter my slave-girl, Hagar, so that she may bear." (Gen. 16:2).

But Grace spoke to God:

"If the time has not yet come for Me to descend to the earth and to save the world, descend to Mount Sinai and establish the Law."

And Abraham heeded Sarah's advice, and entered the slave-girl Hagar. God, too, listened to the advice of Grace and went to Mount Sinai. Hagar, the slave-girl, conceived from Abraham a slave-son, and Abraham gave him the name Ishmael. From Mount Sinai, Moses brought the Law and not Grace, the shadow and not Truth. After this, when Abraham and Sarah were old, God appeared to Abraham at noon, when he was sitting in the doorway of his tent by the oak of Mamre (Gen 18). Abraham ran out to greet

him and bowed to the ground before Him, and received Him into his tent. When this age was nearing its end, God visited the human race and descended from the heavens, entering the womb of a virgin; and the virgin, adoring, received Him into the tent of her body, without pain, saying to the Angel: "I am a slave of God, let it be to me according to your word." (Luke 1:38).

THE APPEARANCE OF GRACE — CHRIST

Then God opened Sarah's womb and, conceiving, she gave birth to Isaac — a free woman to a free son. And God visited human nature, revealing what was unknown and mysterious; and Grace, Truth, was born — not the Law; a Son and not a slave. And when the infant was weaned and became strong, Abraham held a great feast, when his offspring Isaac, his son, was weaned. When Christ came to the earth, and had not yet been strengthened in Grace, He grew for thirty years, during which time Christ kept Himself hidden; when He was weaned and strengthened, God's Grace appeared to all people in the Jordan river; and God made a feast and a great reception with the Lamb raised from the beginning of the age, His beloved son, Jesus Christ, gathering together for the one wedding, the earthly and the heavenly, bringing together as one, angels and men.

Later, when Sarah saw Ishmael, the son of Hagar, who was playing with her son, Isaac, and how Isaac was wronged by Ishmael, she spoke to Abraham: "Send away the slave-woman with her son; because the son of a free-woman shall not inherit together with the son of the slave. (Gen. 21:10).

After the Ascension of the Lord Jesus, the disciples and others who already believed in Christ were in Jerusalem, the Jews, and Christians abiding together, but the Baptism of Grace grew repulsive to the circumcision of the Law — the Christian Church in Jerusalem did not accept an uncircumcised bishop; because they regarded (circumcision) as coming first. Those who were circumcised persecuted the Christians — the sons of the slave-woman, the sons of the free, and there were frequent disagreements

and quarrels among them (see Acts 15). Free Grace, seeing its children, the Christians, wronged by the Jews, the sons of the slavish Law, called to God: Banish the Jews with their Law, and disperse them among the nations. For what has untruth to do with the truth, Judaism with Christianity?

And Hagar with her son, Ishmael, was banished, while Isaac, the free-son, became the successor of his father, Abraham. And the Jews were banished and scattered among the nations, while the children of Grace, the Christians, became the inheritors of God the Father. The light of the moon faded away, and the sun began to shine. So it was with the Law when Grace appeared: the cold of the night passed away, but the heat of the sun warmed the earth. Now, humanity does not bend under the Law, but walks freely in Grace.

The Jews seek their justification, through the candle of the Law, but Christians gain their salvation through the sun of Grace. Judaism justifies itself by the shadow and the law, but is not saved; while the Christian is not merely justified, but saved by Truth and Grace. The Jews have justification but the Christians have salvation, because justification is in this world while salvation is in the age to come. The Jews are happy with the earthly, but the Christians, with that which is in the heavens. And that Jewish justifications, because of envy, is poor, because it does not spread to other nations, but limits itself to Judea alone; while Christian salvation is good and generous, and spreads to all the nations of the world.

Manasseh's blessing has come upon the Jews, and Ephraim's, upon the Christians. Manasseh's seniority was blessed by Jacob's left hand, Ephraim's inferiority by the right hand. Although Manasseh was older than Ephraim, Jacob's blessing came upon the younger.

In the same way, although Judaism came first, through Grace, Christians became greater. For Joseph said to Jacob "Place your right hand on this one, father, for he is older." But Jacob replied: "I know, son, I know, and he will become great and exalt himself; his brother shall be the lesser compared to him, but his line will be the fulfilment

of the nations" (Gen. 48:18-19). And that is how it came to be.

THE MEANING OF GRACE

The Law was first and exalted itself a little, but it passed away. But the Christian faith, although it appeared later, surpassed the former and is spreading to many nations. And Christ's Grace has embraced the whole earth and covered it like the waters of an ocean; and everyone, having put away the old (which grew old through Jewish envy), holds onto the new, just as Isaiah prophesied "Behold the former things have passed away and I declare new things to you . . . Sing to the Lord a new song for His name is praised by all the ends of the earth, which descend into the sea and float upon it, and all their islands." (Isaiah 42:9-10). And again: "To those who labour for Me, I will give a new name, which shall be blessed upon the earth, for God is blessed by truth." At one time people bowed down (to God) only in Jerusalem, but today — over the whole earth. As Gideon said to God: "If you save Israel by my hand, let the dew be only upon the fleece, and the whole land be dry. (Judges 6:36-37), and so it came about. There was drought over the whole land even before that time, because the nations held to idolatrous illusion, and would not receive the dew of grace. We know that God was only in Judea, and His Great Name in Israel, and only in Jerusalem was God glorified. Again Gideon speaks to God: "Let it be dry only upon the fleece, and upon all the ground, let there be dew" (Judges 6:37), and it so happened. Judaism passed away and the Law passed away; sacrifices became unpleasing, the Tabernacle and the tablets and supplications were taken away. But dew covered the whole earth — faith spread throughout the whole earth; a rain of grace watered it and the washing of rebirth clothes its children in incorruption.

The Saviour said to the Samaritan woman "that the hour is coming, and now is, when neither on this mountain, nor in Jerusalem will people bow to the Father, but there shall be true worshipers, who will worship in spirit and in truth. For the Father seeks such worshipers" (John 4:21-

23) of Himself, that is together with the Son and the Holy Spirit.

That is the way it is now: the Holy Trinity is glorified over the whole earth and receives worship from all creation. The small and the great praise God in harmony with the prophecy: "Everyone shall teach his neighbour, and a man his brother, saying: "know the Lord; for I shall be known by the small and the great." As the Saviour Christ spoke to the Father: "Blessed are you, Father, Lord of heaven and earth, that kept this hidden from the wise and intelligent and revealed it to babes. Yes, Father, for such was the good will before you." (Luke 19:21).

And so did the Good God have mercy on the human race that even fleshly men through Baptism, by good deeds, become sons of God and communicants of Christ. As the Evangelist, says: "Those who received Him, shall be given the power to be the children of God, to those who believe in His name, who are not born of blood, nor of the lust of the flesh, nor of the just of man, but from God" (John 1:12-13), by the Holy Spirit in the holy Washing.

THE MYSTERY OF CHRIST'S PERSON

After all, our God who is in heaven and on earth can do whatever He wishes. Therefore, who would not glorify Him, who would not praise Him, who would not bow before His great Glory and who would not marvel at His limitless love for man? Begotten of the Father before all ages, sharing the Throne with the Father, one in essence (with Him) as light with the sun, He came down to the earth and visited His people, not separating Himself from the Father, and was born of a pure virgin without a man and without blood. He entered as only He knew how. He accepted a body and came out as He came in, One Son in the Trinity with two natures: the divine and the human.

Truly human by the Incarnation and not as an apparition, truly God in His divinity and not simply a human being, who manifests on earth the divine and the human. As man He opened His mother's womb and came out as God, not violating virginity; as man He fed on His mother's milk, and as God He willed the angels and the shepherds

to sing: "Glory to God in the highest"; as man He is wrapped in swathing bands, and as God He led the shepherds by a star; as man He lay in the manger, and as God He receives gifts and worship from the Magi; as man He flees to Egypt and the Egyptian man-made idols bow to Him as God; as man He comes to baptism and the Jordan river fears Him as God and turns back (Ps. 114:3); as man He disrobes and steps into the water, and as God He receives the witness of the Father: "You are My Beloved Son"; as man He fasts for forty days and becomes hungry, and as God He overcame temptation; as man He goes to the wedding in Cana of Galilee, and as God He transforms water into wine; as man He sleeps in the boat, and as God He holds back the wind and the sea and they obey Him; as man He weeps over Lazarus, and as God raises him from the dead; as man He seats Himself on an ass, and as God He is told: "Blessed is He who comes in the name of the Lord"; as man He was crucified, and as God, through His power, admits into paradise the one crucified with Him; as man He tastes the vinegar and dismisses His spirit, and as God hides the sun and shakes the earth; as man He was placed into the grave, and as God destroys hell and liberates the souls; as man He is sealed in the tomb, and as God He comes out without breaking the seal; as of a man the Jews try to cover up the resurrection, bribing the guards, but as God He was seen and recognized throughout the whole world.

ISRAEL AND CHRIST

Truly who is greater than our God? He is the God who works miracles (Ps. 76:14-15), brought salvation to the earth (Ps. 73:12), through the cross and through suffering on Golgotha, having tasted of the vinegar and gall, so that the transgression and sin, incurred by Adam's lustful eating of the (forbidden) tree, might be driven out by the eating of bitterness. And having done this to Him, they stumbled over Him as upon a rock and broke in pieces, as the Lord said: "Whoever falls upon this rock will break in pieces, and whoever this rock falls upon will be crushed (Luke 20:18). For He came to them fulfilling the pro-

phesies about Him, as He Himself said: "I was sent only to the lost sheep of the house of Israel" (Mark 15:24). And again: "I did not come to abolish the Law, but to fulfill it" (Matthew 5:17). And to the pagan Canaanite woman, who requested healing for her daughter, He proclaimed: "It is not good to take bread away from the children and give it to the dogs" (Matthew 15:26). They called Him a liar, born out of wedlock, and said that He banished the demons through the power of Beelzebub (Luke 11:18).

But Christ returned vision to their blind, cleansed the lepers, made straight the lame, healed the demon-possessed, strengthened the weak, raised the dead. And they tortured Him like a thief, nailing Him to the cross. That is why God's final wrath came upon them, just as they themselves had foretold about their own destruction. The Saviour told the parable of the vintner and the vineyard. And what was to become with the keepers of the vineyard. They replied: "He will destroy the evil ones and give the vineyard to others, who will give him the fruits of the vineyard in their time" (Matthew 21:40-41). And thus they themselves prophesied their own destruction.

He came to earth to visit them but they rejected Him, because their deeds were dark, and they hated the light lest it reveal their deeds which were dark (John 3:19-20). Because of this, when Jesus was entering Jerusalem and saw the city, He wept over it and said: "Oh, if even today you recognized what is necessary for your peace! But this is hidden from your eyes. For the days shall come upon you when your enemies will surround you and lay siege to you and will press you from every side. They will level you and will kill your children within you . . . because you did not recognize the time of your visitation" (Luke 19:42-44). And again: "O Jerusalem, Jerusalem, that kills the prophets and stones to death those sent to you! How I wanted to gather your children, as a hen gathers her chicks under her wings, but you did not want this. This is why your house is left waste to you." (Matthew 23:37-38).

And so it happened: the Romans came, captured Jerusalem and destroyed it to its foundations. From that time Jerusalem died, and after this the Law, too, went out like

the evening star, and the Jews were dispersed among all the nations, so that evil would not be concentrated in one place. The Saviour has come but Israel did not receive Him, in accordance with what the Gospel says: "He came to His own, and His own did not receive Him" (John 1:11). But He was received by the Gentiles as Jacob had prophesied: "You are the hope of the nations" (Genesis 49:10). Already at the time of His birth the Magi had worshipped Him on behalf of the nations, but the Jews tried to kill him and destroyed many children because of Him.

THE UNIVERSALITY OF CHRISTIANITY

And the Word of the Saviour came to pass, "that many will come from the East and the West to lie with Abraham, Isaac, and Jacob in the Heavenly Kingdom, but the sons of the Kingdom will be banished to the outer darkness" (Matthew 8:11-12). And again: "The Kingdom of God will be taken away from you and will be given to the nations who will bring forth its fruits" (Matthew 21:43). And He sent His disciples to them, commanding: "Go to the whole world, preach the Gospel to all creation; and everyone who believes and is baptised, shall be saved" (Mark 16:15-16). And: "Go and teach all nations, baptising them in the name of the Father, the Son, and the Holy Spirit, teaching them to preserve all that I have commanded you" (Matthew 28:19-20).

It is better that Grace and Truth be planted in new people because, according to the word of the Lord: "new wine — the teaching of Grace — is not poured into old wineskins (which are left in Judaism) because the wineskins will burst and the wine will spill out" (Mark 2:22). But those who could not preserve even the shadow of the law, and worshipped many idols — how can they keep the teaching of the true Grace? But here is new teaching, new wineskins, new nations — all shall be preserved.

That is the way it is: the faith of grace is spreading over the whole earth and has come to our Rus' (Ukrainian) nation, and the lake of the law has dried up; but the spring of the Gospel has filled everything, and has covered the whole earth, and has flowed even to us. Now we, too,

are together with all who belong to Christ, glorifying the Holy Trinity, while Judea is silent. Christ is glorified but Jews are cursed; the nations are being gathered but the Jews are rejected, as the prophet Malachi prophesied: "There is no pleasure for Me among the sons of Israel, and I shall not accept sacrifices from their hands: for My name is glorified in the East and in the West; throughout the nations incense is offered to My name, for My name is glorified in all nations" (Malachi 1:10-11). David says: "Let the whole earth bow before Your Name, and let it sing unto You" (Ps 65:4). And again: "O Lord, our Lord, how great is Your Name throughout the whole earth." (Ps 8:11).

CHRISTIANITY IN UKRAINE

And we are no longer called idolaters but Christians; we are not left without hope but hope in eternal life, and we no longer build an altar to Satan but erect churches for Christ; no longer do we bring each other in sacrifice to demons, but Christ is brought as a sacrifice in our place, and becomes a pleasing offering to our God and Father. And no longer do we perish, partaking of the sacrificial blood, but receiving the most-pure Blood of Christ, we are saved.

Our Good God did not forget any corner of the world, nor us; He desired and saved us and brought us to true understanding. Desolate and dry was our land — the idolatrous fire having parched it; but, unexpectedly, the spring of the Gospel flowed forth, and gave drink to all of our lands, as Isaiah prophesied: "Water shall flow as a spring to those who walk in the abyss, and the waterless will become muddy, and from the dry land a spring of water will flow" (Is. 35:6-7).

We were blind and did not see the light of truth but blundered about in the illusion of idolatry, and were deaf to the teaching that saves; but God was merciful to us and the light of understanding has shone forth for us, because we recognized Him, in accordance with the prophecy: "Then the eyes of the blind will be opened and the ears of the deaf will hear" (Is. 35:5). And we, who wandered

in the paths of destruction, who followed demons and knew not the road that leads to life, while our tongues were mute, because we prayed to idols and not to our God and Creator — we were enlightened by God's love for man and we no longer follow demons but openly glorify Christ our God, in accordance with the prophecy: "Then the lame will jump like a hart and the tongue of the dumb shall become clear" (Is. 35:6).

And we who were like beasts and animals, understanding neither the right nor the left, bound to the earthly, and not concerning ourselves at all with the heavenly — to us God sent the commandments that lead to eternal life, in accordance with the prophecy of Isaiah: "And it shall come to pass on that day, says the Lord, that I will establish a covenant with the birds of the heavens and with the animals of the earth, and will say to the people who are not Mine: 'People, you are Mine'; and they will say to Me: 'You are the Lord our God'" (Hosea 2:20, 23).

And thus, having been strangers, we were called God's people, and having been enemies, we have become His children; and we no longer denounce as do the Jews, but glorify as Christians do. We do not shout to crucify, but rather bow before the Crucified. We do not crucify the Saviour, but extend our hands to Him. We do not pierce His side, but drink the spring of immortality from it. We do not demand thirty pieces of silver for Him, but commend each other and all our lives to Him. We do not cover up His Resurrection but call out in all our homes: "Christ has risen from the Dead!" We do not say that He was stolen, but that He ascended and will be there. We do not doubt, but like Peter say to Him: "You are the Christ, the Son of the Living God!" And with Thomas: "You are Our Lord and Our God!" With the thief we say: "Remember us, Lord, in Your Kingdom!"

And thus, believing in Him, and keeping the traditions of the Holy Fathers of the Seven (Ecumenical) Councils, we pray to God again and again to make haste and place us onto the path of His commandments. And what was said about our people came to pass: "The Lord will reveal His Holy Might before all nations, and all the ends of the earth

will see the salvation of Our God.” (Is. 52:10). And again in Isaiah: “Every valley will be filled, and every mountain and hill will be levelled, and the crooked will be made straight, and the sharp roads will become smooth, and God’s Glory will appear, and all that is fleshly shall see the salvation of our Lord” (Is. 40:4-5). Daniel says: “All people, tribes, and nations will serve you” (Daniel 7:14). David says: “Let the nations praise You, O God, let all nations glorify You, and let all nations rejoice and be glad.” (Ps. 66:4-6). And: “All you people, clap your hands and call out to God with a voice of gladness, because God is mighty and terrible, the great King of the whole earth” (Ps. 46:2-3). Also “Sing to our God, sing; sing to Our King, sing; for God is King of the whole earth; sing wisely: God has become king over all the nations” (Ps. 46:7-9). And: “Let the whole earth bow and sing to You, let it sing to Your Name, O Most High.” (Ps. 65:4). And: “Glorify God all you nations, and praise Him all you people.” And yet again: “From the East to the West, the Name of the Lord is glorified; God is above all nations, His Glory is above the heavens” (Ps. 112:4). “As Your Name, O God, so is Your Glory to the ends of the earth” (Ps. 47:11). “Hearken to us, O God, our Saviour, the hope of the whole earth, and those who are up on the faraway seas” (Ps. 85:6). And: “Let us know Your road on earth, and Your salvation in all the nations.” And: “The kings of the earth and all people, rulers and all judges of the earth, youths and virgins, the old together with the young — let them praise the Name of the Lord” (Ps. 148:11-13). Isaiah: “Listen to Me, My people, says the Lord, and you kings listen to Me, because My Judgment and the Law will come from Me as a light unto the nations. My truth approaches quickly, and My Salvation will come forth like a light. The islands await Me, and the nations place their hope in My Strength” (Is. 51:4-5).

IN PRAISE OF VOLODYMYR

The country of Rome, with laudatory voices, praises Peter and Paul through whom it believed in Jesus Christ, the Son of God; Asia, Ephesus and Patmos — John the Theologian; India — Thomas; Egypt — Mark; every country,

city and nation honours and praises its own teacher who taught it the Orthodox Faith. Let us also praise, each according to his strength, with our small praises, the great and marvellous works accomplished by our teacher and ruler, the great "Kahan" (emperor) of our land, Volodymyr, grandson of the ancient Ihor, son of the glorious Sviaslav, who, reigning courageously and bravely in their time, were glorified in many countries, and who are even today remembered and glorified for their victories and strength. For they did not rule in a poor and unknown land, but in Rus', which is known and heard of in the four corners of the earth. This most glorious and most noble, our "Kahan", Volodymyr, was born; he grew and strengthened himself from his early youth; he grew ever more manly, perfecting himself in strength and power, enriching himself with courage and intelligence; and became the sole ruler of his land, subduing for it the surrounding lands, some peacefully and others by the sword.

Thus, therefore, while he lived in his days and ruled his land with truth, courage and discernment, the visitation of the Most High came upon Him. The All-merciful eye of the good God had regard for him, and the light of discernment shone in his heart, so that he understood the futility of the delusion of idols, and began to seek the One God, who created all things visible and invisible. He had often heard about the right-believing land of the Greeks which was Christ-loving and great of faith; how they revered the One God in the Trinity and bow down before Him; how great miracles and signs were wrought among them; how their Churches are crowded with people; how all the cities are right-believing; all abide in prayer, all stand before God. And hearing about this, he desired with his heart and burned in spirit to become a Christian himself together with all his lands.

VOLODYMYR AND HIS NATION

Thus, our "Kahan", disrobing, threw off together with the clothing of the old nature, all that was corruptible; he shook off the dust of unbelief and entered the holy laver, and was born of the Spirit and water. He was baptised

into Christ, he put on Christ, and came from the laver clothed in purity, having become a son of incorruption, a son of the resurrection, and received an eternal name, invoked for generations and generations: Vasyliy (Basil), by which he was inscribed in the book of life, in the high place and the incorruptible Jerusalem. (Note: Vasyliy was the baptismal name of Volodymyr).

When this came about, he was not content with this achievement alone; not for this alone did he manifest the love for God which was in him, but devoted himself to further efforts, ordaining that all in his land be baptized in the name of the Father, and of the Son, and of the Holy Spirit, and everywhere clearly and with many voices glorify the Holy Trinity, and that all become Christians: the small and the great, slaves and free-men, young and old, nobles and commoners, the rich and the poor. And not one of them opposed his pious ordinance. And all were baptized, if not out of love then out of fear before the one who gave the ordinance, for his right belief was related with his authority.

In this way all our land at the same time worshipped Christ together with the Father and the Holy Spirit. Then the mirk of idolatry began to depart from us and the star of right belief appeared; then the darkness of demon-worship perished and the word of the Gospel illuminated our land; pagan altars were torn down and churches were erected; the idols fell in pieces and Icons of the Saints appeared; the demons fled and cities were blessed by the Cross. The Bishops, pastors of Christ's spiritual flock, offer the Unbloody Sacrifice, standing before the holy Table; Priests and Deacons and all the clergy, adorned the holy Churches and clothed them with splendour. The Apostles' trumpet and the thunder of the Gospel resounded through all the cities; the air was sanctified by incense offered to God; monasteries arose upon the mountains; monks appeared: men and women, the small and the great — all the people fill the Churches and say in praise: "One is Holy, One is the Lord, Jesus Christ, to the glory of God the Father. Amen." Christ has overcome, Christ has taken possession, Christ has become King, Christ has magnified

Himself. Great are You, O Lord, and awesome are your deeds! Our Lord, glory to You!

ILARION'S EXCLAMATIONS OF PRAISE

How ought we to praise you, all-revered and most glorious among earthly lords, all-glorious Vasyliy? How can we cease to be amazed by your goodness, strength and power? What kind of gratitude can we give you, for through you we have come to know the Lord and have rid ourselves of the delusion of idolatry; for through your ordinance Christ is glorified throughout all your land! Or what can we say to you, O lover of Christ? Friend of truth, habitation of understanding, nest of mercy, how did you come to believe? How did you come to be aflame with the love of Christ? How did understanding greater than that of the earth's wisest men come to dwell in you that you might love the Invisible and become concerned with the heavenly? How did you come to find Christ? How did you come to dedicate yourself to Him?

Tell us, your servants, tell us, our teacher: whence came the fragrance of the Holy Spirit to you? Where did you drink of the memory of the sweet cup of the life to come? Where did you taste and come to know that the Lord is Good? Is it not true that you have seen Christ and followed Him? How did you come to be His disciple? Others saw Him and did not believe, while you believed, without seeing. Truly on you rested the blessedness of the Lord Jesus, proclaimed to Thomas: "Blessed are those, who have not seen, yet believe" (John 20:29). Therefore boldly and without doubt we call to you:

O blessed one, so called by the Saviour Himself! Blessed are you who have believed in Him and not doubted Him, in accordance with His true word: "And blessed is he who has not come to doubt because of Me" (Matthew 11:6). Those who knew the Law and the Prophets crucified Him; you did not confess the Law nor the Prophets, yet bowed before the Crucified. How was your heart opened? How did the fear of God enter you? How did His love adhere itself to you?

You did not see an Apostle, who might have come to your land, and inclined your heart to humility by his poverty and nakedness, hunger and thirst. You did not see the demons which were expelled by the name of Jesus Christ; the sick who became whole; the dumb who began to speak; how fire became cold, or how the dead arose; how did you come to believe without seeing all of this?

Wondrous miracle! Other kings and rulers, seeing how all this came about through Saintly men, did not believe, but rather handed them over to suffering and torture. You came to Christ without all of that. Thanks only to good understanding and a keen mind, you understood that God alone is the one Creator of the invisible and the visible, and that He sent His beloved Son into the world for its salvation.

And having contemplated everything, you entered the Holy laver, which to others seems to be madness. You, however, saw the power of God in this. Because of this, who can recount your great nocturnal charity and daily generosity, which you showed to the poor, orphans, the sick, the bound, widows and to all who needed mercy? For you heard the word that Daniel addressed to Nebuchadnezzar: "May my counsel be pleasing to you, King Nebuchadnezzar. Purge your sins by alms, and your injustice by generosity to the poor" (Daniel 4:24).

You did not leave that which was spoken as mere words, glorious one, but accomplished it by your deeds: you gave to those who asked, you clothed the naked, satisfied the thirsty and hungry, you gave all sorts of comfort to the sick, forgave the debtors, and set the captives free. Your generosity and mercy are mentioned among the people to this day, and even more so before God and His Angels. Because of this you became beloved by God's mercy and gained boldness before Him, as an eternal servant of Christ. These spoken words are appropriate here: "Mercy is greater than judgment" (James 2:13), and a person's alms than his station. For the word of our Lord Himself is faithful: "Blessed are the merciful, for they shall obtain mercy" (Matthew 5:7).

But we shall bring forth a clearer and truer testimony about you from the Holy Scripture, as stated by the Apostle James, that "he who turns a sinner from his unrighteous path, shall save his soul from death and cover many sins" (James 5:20). If this is the Good God's reward for a single converted person, what shall be the salvation merited, O Vasylii, what burden of sins shall be thrown off, by the one who converted from the vanity of idolatrous delusion, not one person, nor ten, nor a whole city, but all of this land?

Christ the Saviour Himself shows and assures us of the glory and honour you have been found worthy of in the heavens, when He says: "Whosoever confesses Me before men, him shall I also confess before My Father, who is in the heavens" (Matthew 10:32). If this is the confession by Christ before His Father obtained by the one who confesses Him before men, how much more praise shall you gain from Him, who have not only confessed that Christ is the Son of God, but having confessed and established His faith, not only in one congregation but throughout the entire land, and erected Churches for Christ, and introduced service to Him!

***REJOICE, YOU WHO ARE LIKE CONSTANTINE
BY YOUR DEEDS AND INHERITANCE!***

You are like the great Constantine, equal in understanding, equally Christ-loving, equally respectful of His servants! He established the law for the people together with the Holy Fathers of the Council of Nicea; and you, gathering together often with our Fathers Bishops, conferred with great humility as to how to establish the law among these people who have recently come to know the Lord. He brought his Kingdom into submission to Christ among the Greeks and Romans; and you — in Rus'. Now, Christ is called King among us just as among them. He, together with his mother, Helena, sent the Cross over all the world, bringing it from Jerusalem, in order to strengthen the faith; and you, together with your grandmother, Olga, bringing the Cross from the New Jerusalem, Constantinople, erected it throughout all your land for the con-

firmation of the faith. Therefore you are like him, and together with him, the Lord has made you worthy of the same glory and honour in the heavens, because of your right-believing, which you had during your lifetime.

A lovely praise to your right-believing is the Holy Church of the Holy Birthgiver of God, Mary (Desiatynna), O blessed one, which you built upon the foundation of true faith, and in which your glorious body rests today, awaiting the Archangel's trumpet. Another good and true praise is your son, George (Yaroslav the Wise), whom the Lord has made successor of your reign, and who does not violate your laws, but confirms them, not diminishing that which your right-belief has ordained, but adding more to it. He does not speak but acts, and completes that which you did not finish, as did Solomon after David, for he has built a great House of God, in honour of His Wisdom (St. Sophia Cathedral), for the sanctification and consecration of your city, which he has adorned with all sorts of adornments, gold and silver and precious stones, worthy vessels, for which the Church is magnified and praised among the surrounding countries; and there is no other like it in the whole northern part of the earth, from East to West. And he has fortified your city, Kiev, with splendour like a crown, and placed it under the protection of the Holy, All-glorious Theotokos, speedy in her help to Christians, in whose honour he has also built a Church upon the great Gates (the Golden Gates) — in honour of the first Dominical Feast Day, the Holy Annunciation. And just as the Archangel greeted the virgin, let it also be given to this city. Just as it was said to her: "Rejoice, O Full of Grace, the Lord is with You!" (Luke 1:28), so also to the city: "Rejoice, O city full of grace, the Lord is with you!"

Arise, O worthy Ruler, from your tomb, arise and shake off your sleep! For you did not die, but rather sleep until the general resurrection of everyone. Arise: you did not die, for you cannot die, having believed in Christ who is the life of the whole world. Shake off your sleep, raise your eyes and see what honour the Lord has made you worthy of here, which He has also left upon the earth for your sons, who are not without memory. Arise, look upon

your son, George, look upon your womb, look upon your beloved; look upon the one whom the Lord has brought forth from your plowshares; look upon him who adorns the throne of your land, and rejoice and be glad. Behold also your daughter-in-law, Irene; look upon your grandchildren and great-grandchildren, how they live, how God preserves them, how they keep right belief according to your testament, how they frequent the holy Churches, how they glorify Christ, how they bow down to His Name.

Behold also the city, how it shines with splendour; look upon the flourishing Churches; look upon the growth of Christianity; look upon the city, illuminated and shining with Icons, wrapped in incense, and full of the singing of divine praises and holy songs. And having beheld all this, rejoice and be glad and praise the Good God, who is the Creator of all this. Behold, if not in body then in spirit. The Lord shows all this to you that you might rejoice and be glad in this, for your faithful sowing, not parched by the fire of unbelief, but made fertile by the rain of God's help, has born much fruit.

Rejoice, O Apostle among rulers, who raises, not dead bodies, but our dead souls, which had been killed by the disease of service to idols! For through you we have become godlike and have come to know the Life which Christ gives; we were crippled by demonic illusion, and through you we were made straight and entered upon the path of life; we were blind through demonic illusion, and through you the eyes of our hearts were set aright, blinded by ignorance, and through you we saw the light of the three-sunned Divinity; we were dumb and through you we began to speak, and today the small and the great glorify the Trinity, One in essence.

Rejoice, our Teacher and Commander of true belief! You were clothed in truth and girded in strength, shod with truth itself, crowned with understanding, and adorned with mercy as with a ring and a setting of gold. O worthy Ruler, you were clothing to the naked, food to the hungry; coolness in the belly of the thirsty; helper of widows: you were a resting-place for travellers, a refuge for the homeless; you were the defender of the wronged,

the riches of the poor. For these and other good works, you received a reward in the heavens, for God has prepared good things for those who love Him.

And, taking pleasure in the sight of His sweet Face, pray for your land and for the people, over which you ruled so faithfully, that they might be kept in peace and true belief by the One you entrusted them to; and let true belief be glorified in it and all heresy be cursed, and may the Lord keep them from all war and captivity, from famine and every trouble and persecution. Above all, pray for your son, George (Yaroslav the Wise), our right-believing "Kahan", that he might traverse the abyss of life in peace and in health, and without harm attain the resting-place of the heavenly refuge with the ark of his soul, with his faith kept and with the riches of good works; and having led without error the people given to him by God, may he stand, together with you, unashamed before the Throne of God, the All-sustaining, and, for his labours in keeping God's people, receive from Him the incorruptible crown of glory, together with all the righteous who laboured for God.

ILARION'S PRAYER FOR HIS PEOPLE

By this, O Master, our King and God, great and glorious Lover of man, who rewards labours with glory and honour, and who makes (those who labour) participants of Your Kingdom, remember also, O Good One, us Your feeble ones, for Your name is Lover of man. Even though we have no good works, save us for the sake of Your great mercy. For we are Your people and the sheep of Your pasture, and the flock which you recently began to tend, having pulled us out of the destruction of idol-worship.

O Good Shepherd, who gives Your life for the sheep (John 10:14-15)! Do not forsake us, even though we continue to stray; do not cast us away even though we continue to sin before You, as those newly-acquired slaves, who do not please their master. Even though the flock is small, say to us: "Fear not, little flock, to whom our Heavenly God has willed to give the Kingdom" (Luke 12:32). O Rich in mercy and Bounteous in goodness! You who pro-

mised to receive those who repent and await the conversion of sinners, do not remember our many sins; accept us who turn to You; blot out the record of our sins; quench the anger with which we have angered You, O Lover of man! For You are the Lord, Master and Creator, and You have the authority to decide whether we shall live or die.

Take away Your anger, O Merciful One, even though we have earned it by our sins; let Your testing pass us by, for we are earth and dust, and do not enter into judgment with Your servants (Psalm 142:2). We are Your people, we seek You, we fall down before You, we beseech You. We have sinned and done evil; we have not fulfilled and not done that which You commanded (Daniel 9:5). Being earthly, we have inclined to the earth and done evil before the face of Your Glory, having yielded ourselves to fleshly passions, and become captives of sin and earthly cares; we have become fugitives from our Master, poor in good works, accursed for our evil life. We repent, we beseech, we pray. We repent of our evil deeds, we beseech that You send Your fear into our hearts; we pray that You have mercy upon us at Your Terrible Judgment. Save us, consider us, forgive, visit, have compassion, have mercy upon us. For we are Yours, Your creatures and the works of Your hands. For if You should consider transgression, O Lord, Lord, who could stand before You (Psalm 129:3)? And if You should render to everyone according to his works, then who could be saved? For cleansing comes only from You, for Yours is mercy and great salvation (Psalm 129:7). Our souls are in Your hands and our breath in Your will. Because of Your mercy towards us, we abide in goodness. If you should look upon us in anger, we shall vanish like the morning dew. For dust can not withstand a storm, nor we Your anger. But as creatures, we ask for mercy from our Creator. Have mercy upon us, O God, according to Your great mercy (Psalm 50:1). For all that is good for us comes from You. All that is unrighteous in us is before You. For all of us have turned away, and all together were cast away (Psalm 13:3); for there is no one among us who cared about the heavenly and laboured for it, but we all concern ourselves with the earthly; we all

abide in earthly cares. For there is no longer anyone pious upon the earth (Psalm 11:1); it is not You who forsake us and forget about us, but we do not seek You, and are enticed by all that is visible. Therefore we fear lest You deal with us as with Jerusalem, which forsook You and did not wish to walk in Your path. But do not render unto us, as unto them, according to our deeds, and do not reward us according to our sins. Be patient and long suffering with us; withhold the fire of Your anger, which is growing against us, Your servants; Yourself set us upon Your Truth, teaching us to do Your will, for You are our God (Psalm 142:10) and we are your people, Your portion, Your inheritance. For we do not raise our hands to another god, we do not follow some false prophet and do not adhere to a heretical teaching. But we confess You, the True God, and raise our eyes to You, who lives in the Heavens; to You we raise our hands and pray:

Forgive us, O Good One, Lover of Man; have mercy upon us, You who call sinners to repentance; and at Your Terrible Judgment, do not deprive us of standing at Your right hand, but make us worthy to be participants in the blessing of the righteous. And while peace reigns, do not permit the attacks of temptation upon us; and do not give us into the hands of strangers, so that Your city might not be called the city of the captives, and Your flock fugitives in a foreign land; lest the nations say: "Where is their God?"

Do not permit troubles to come upon us, nor famine, nor vain death, nor fire, nor flood, so that those weak in faith might not fall away.

Punish us little, but greatly have mercy; send few wounds to us, but mercifully heal us; give us less sorrow but rather make us to rejoice. For our substance cannot long withstand Your anger, as straw cannot withstand fire. But be gentle with us and have mercy, for Yours it is to have mercy upon us and save us. Therefore prolong Your mercy upon Your people; turn away wars, confirm peace, make peace among the nations, feed the hungry, make our rulers terrible to other nations, make the nobles wise, expand the cities, make Your Church flourish, preserve Your

reign, save men, women and the young; have mercy upon all in captivity, bondage, exile, all travellers upon land and sea, all in prisons, hunger, thirst and nakedness; comfort them all, make them all rejoice, granting them joy of the body and spirit through the prayers of Your Most-pure Mother and all Holy Powers of Heaven, of Your Fore-runner and Baptist, John, of the Apostles, Prophets, Martyrs and Monastics, and through the prayers of all the Saints.

Take pity on us and have mercy upon us, so that we, kept by Your mercy in oneness of Faith, together as one and with joy might glorify You, our Lord Jesus Christ, together with the Father and with the Most-Holy Spirit — the Trinity Indivisible, One in Godhead, reigning in the heavens and upon the earth, over Angels and men, over the visible and invisible creation, now and forever and unto ages of ages. Amen.

*Translated by Alexander Melnyk, Fr. George Brygidyr and
Fr. Ihor G. Kutash.*

ALEKSANDER MELNYK

THE PARADOX OF THE CHURCH*

Consider the following: A young man, who comes from a well-to-do family, is entrusted by his father, a cloth merchant, to look after some goods which are up for sale. Suddenly, this man hears a voice telling him to repair a crumbling wall and this young man hurries about to do this. When his father shows displeasure at his actions, this man flees to the bishop for protection. When the father confronts the young man, the latter takes off his clothes, flings them unto the ground, declares that his father is not his father, and runs out. He becomes a vagabond, living by begging, sleeping in the gutter, working on the wall that is to be repaired. Eventually, he becomes blind and sick, and dies in squalor. Such was the picture that Francesco Bernardone must have presented to his neighbors in the town of Assisi. And yet, this man became a saint of the Church, a saint held in high regard both in the East and in the West. What is this entity — the Church — which makes of such men as described above, a saint?

The Church is indeed a paradoxical institution but one which it is impossible to totally cut off from the world. Anyone who preaches about a superspiritual church preaches his own illusions. The Church is concerned about and involved in the everyday worries and necessities of life. Let us then cast a quick glance at the Church in the world, and let us do this from the perspective of the Ukrainian Orthodox Church. Our Church, for many years had lain under the dominion of the Russian Orthodox Church in the Russian Empire. It is true that during this period, the Orthodox Church enjoyed recognition and power and it is also true that the Church often turned a deaf ear and a blind eye to the plight of the needy.

* This article was an address to the gathering of the Ukrainian Orthodox Study Fellowship of St. Demetrius of Rostov in Montreal, Feb. 4, 1984.

Retribution for this came in a frightening manner in the Communist Revolution and it would not be over-exaggerating to say that the Church was partly guilty in bringing down the tyranny of communism upon its people. The history of the Western Church is no more glorious than that of the Eastern and from this we can draw an important conclusion: power, in the sense of political manipulation and coercion, and the Church are incompatible. The Church cannot be measured with the yardstick applied to states and governments or other institutions and the reason for this is that the Church has another role to play — the role that she inherits from her Founder. This role is that of the Suffering Servant and we will now turn our attention to this.

We read in the New Testament about the paradox of God's actions in this world. He exhibits strength in weakness; life issues out of death. This indicates to us that what we often consider strong and correct and proper, is in fact, just the opposite. It is in a deeper sense weak and wrong and improper. "...for what is exalted among men is an abomination in the sight of God." (Lk 16:15). So, when we look at the Church, or even people and nations, we must be conscious of deeper realities.

The other point that is brought out in the New Testament and is often underlined by the Fathers of the Church, is the suggestion that unless suffering is gone through, endured, and transformed, the glory and the triumph cannot be experienced. The Resurrection does not come until after the crucifixion. Each one of us must pass through the dark testing of death before we face God. The thought that I offer before you today, in view of what was said above, and which we will proceed to explore, is the following: the Church in order to be a messenger, and more than a messenger, a vehicle for salvation, must learn to die, must be willing, as the Apostle Paul was, to make of herself as nothing so that God may shine in everything. All of this, you may be thinking to yourself, is very idealistic, impractical, unreachable, meaningless. What good will this so-called dying be? What will it accomplish? Before you go any further, I'd like you to stop and consider the

following: have you not heard, if not your words, then your sentiments, expressed many years ago? Wasn't Peter, not just surprised, but angered, that Jesus was to die? Weren't the disciples disheartened, shocked, puzzled by the crucifixion? On the road to Emmaus, Christ says: 'O foolish men... was it not necessary that the Christ should suffer these things and enter into his glory?' (Lk 24:26). How much easier it is for us to think of God in terms of power, in terms of invincibility, in terms of overwhelming might rather than in terms of weakness and suffering. And, if we are guided to think of God in terms of lowliness, should we not also see the Church from this perspective also? But we must be careful at this point. We must not glorify lowliness for itself, because there is nothing inherently good in poverty and limitation. Glorification of weakness and poverty for its own sake leads to neurosis and not to health. To illustrate this, consider the following example: Suppose that at a church council meeting the discussion centers around the number of active church members who number one hundred. A suggestion comes forward to cut this number of members to fifty by making church services as uncomfortable as possible, by not announcing when services are to be held, etc. Lowliness and poverty of this church would be attained but it would be an artificial state, a contrived phoniness. This is not the poverty and weakness that Christ directs our attention to. It is the weakness that is imposed on us, either by our circumstances or by the strength of others, that helps us to grow and become transfigured. Therefore, one of the important lessons we learn is that weakness in itself or weakness artificially induced has little to donate to our growth. We therefore strive for wholeness but accept pain and suffering and weakness, not as limitations, but as opportunities. Thus, when our church membership declines, we do not revel in this but instead, examine our consciences, our behavior to see if we are actively causing this decline and we explore avenues for encouraging people to return to the Church. Be that as it may, we still face a situation where, no matter what we do, we see our Church life slowly dying as membership drops, as young people move away, as older members die. What good is this state

to God? Why is this happening? These are complex questions which do not admit simple answers. There is no doubt that the Church is paying for its sins in the past and in the present. What about Church divisions and intolerance that exists till this day? Does this help the Church? Does this bring new members in? There is no doubt that the Church is paying for these transgressions, as well as for many others. But there is, I think, an even more fundamental level and a more important reason for the Church's suffering. She completes the suffering of Christ and in this situation, the Church, in this earthly existence will always find companionship with suffering and weakness and lowliness. To make this point a little more clear, I'd like to refer to St. Francis of Assisi and his definition of perfect joy. This joy is the freedom and transcendence which he, above all men, knew to be always endangered by the least little bit of reliance on achievement, even the achievement of great works of mercy and spiritual power.

St. Francis says to his followers: 'Brother Leo, though the Brothers Minor throughout the world were great examples of sanctity and truly edifying, nevertheless write it down and take heed diligently that not therein is perfect joy.' And going a little further, St. Francis called a second time: 'O Brother Leo, albeit a Brother Minor should give sight to the blind, make straight the crooked, cast out devils, make the deaf to hear, the lame to walk, the dumb to speak, and greater still, should raise them that have been dead a four days' space, write that not therein is perfect joy.' And going on a little he cried aloud: 'O Brother Leo, if the Brothers Minor should know all tongues and all sciences and all the Scriptures, so that they could prophesy and reveal not only the things to come but also the secrets of consciences and souls, write that not therein is perfect joy.' And this manner of speech continued for a full two miles whereupon Brother Leo asked him: 'Father, I pray thee in the name of God that thou tell me wherein is perfect joy.' And St. Francis answered: 'When we come to St. Mary of the Angels, all soaked as we are with rain and numb with cold and besmirched with mud and tormented with hunger, and knock at the door; and the por-

ter comes in anger and says 'Who are you?' and we say: 'We are two of your brothers,' and he says: 'You are not true men but two rogues that gad about deceiving the world and robbing the alms of the poor.' And he shuts the door and makes us stand in the snow and rain, cold and hungry, till nightfall. If we patiently endure such wrong and such cruelty and such rebuffs without being disquieted and without murmuring against him, and with humbleness and charity think that this porter knows us full well and that God makes him speak against us; O Brother Leo, write that therein is perfect joy.' And a little further, St. Francis gives the reason for saying what he says. 'Then hear the conclusion of the whole matter, Brother Leo: Above all the graces and gifts of the Holy Spirit, that Christ granted to his beloved, is to overcome oneself, and willingly for the love of Christ endure pains and insults and shame and want: inasmuch as in all other gifts of God we may not glory, since they are not ours but God's; as the Apostle says: 'What do you have that you have not received from him?' But in the cross of tribulation and affliction we may boast, since this is ours and therefore the Apostle says: 'I would not that I should glory save in the cross of our Lord Jesus Christ.'

The above statement flies so much in the face of how we normally think that I feel it is necessary to comment on some obvious and common reactions to it. The first gut feeling that one gets from the above is that Francis must have been a masochist, some kind of pervert who got a certain satisfaction from being mistreated; and his embracing of pain, and not just embracing, but seeking it out, must be a mental aberration in someone who is mentally unstable. In short, Francis is not all there. However, we must realize that we feel this because Francis challenges some of our strongest assumptions such as the value of self-preservation and the need to avoid pain. Let us look more closely at what St. Francis says and let us put his words into the context of his life.

First of all, look at how St. Francis evaluates what is done to him and to Brother Leo. What is done to them is *not right*; it is called 'such wrong and such cruelty.' There-

fore we see that there must be deeper motivations behind what St. Francis espouses. He is not accepting suffering just for suffering's sake but for another and important reason. He accepts suffering to show his sacrificial love, to show that he is conformed to Christ. His acceptance of personal suffering should not be divorced from his life but is an integral component of a life lived in love of God. St. Francis loves the outcast; he is gentle with all of creation; he struggles against self-glorification. Is this the description of someone who is mad or who is neurotic? The position taken by St. Francis and that by a masochist is just as different as the death of a martyr and the death of a suicide. For the latter, his death is the triumph of despair. For the former, death is an expression of sacrificial love, and is a promise and expression of hope and faith. Thus, two actions which outwardly seem identical, in terms of significance and meaning are poles apart.

St. Francis shows that that which feels hurt is purely the unessential part of human nature, the feelings and desires which have not found freedom from anxiety and fear and false ambition and symbolic securities. These are hurt by humiliation, failure, pain, and all deathly experiences, because they are our necessary but also death-imposing protection from truth. So our attempts to ward off reality must, in the search for freedom, be thwarted by the acting out of their death. Such attachments must actually and visibly and openly be destroyed as happens when the porter turns St. Francis and his comrade away. This action is an important ingredient in their struggle against their egos, an ingredient without which they cannot do.

From the above, we have seen the application of suffering to the individual person, where suffering makes sense only when it is accepted and incorporated into the whole life of the person. I think that this also applies to the Church — the Church is at her truest when she suffers. When the Church becomes a magnificent worldly structure, she has lost her vocation. We should not judge the Church by her worldly, outer appearance. We have seen powerful countries, powerful empires — they have fallen and have disappeared from the face of the earth, and their

illusory promises have vanished as well. Wordly power is not the path that the Church is to trod — it is instead the path of abnegation and in this lies the power of the Church. The Church must die to all temptations of power, of control, of domination, of coercion and she has often not done so.

Power understood in the worldly sense is the means of satisfying the avaricious ego, which itself is dominated by inordinate passions. Power in the New Testament sense is something which is quite different. The measure of the power of the Church is the measure of how much she is needed. The more she is needed the more powerful she is. The more she is persecuted, outlawed, and baned, the more this shows the basic emptiness in the hearts of the persecutors, thereby exhibiting their need for the salvation message of the Church. The power of the Church is not so much in how much she can coerce someone but in exposing the person's needs. A Church imbued with worldly power will appear to the outer eye as mighty but she in essence tries the impossible — to save through works, through strength. From this Church will issue inquisitions, trials, persecutions. A suffering Church will expose the cruelty of the human heart and thereby pave the way for salvation. This is a Church, that operates, if I may so put it, on faith. In her faith and trust she dies to show the world its need of Christ. Paradoxically, the weaker a Church appears, weak in the sense of being persecuted, the stronger is that Church. The more the world rails and threatens and persecutes, the more it exhibits the chasm of emptiness on its heart. It was therefore necessary to show the world its need of God through the crucifixion. What God does on Golgotha is shown the world how dark it really is, how helpless it is without God and as a result, in this moment of despair, God exhibits his strength, his salvific power — this moment of defeat of God shows the world that it is lost, impotent, doomed to futility. This is the essence of every act of aggression, of violence, of sin. It strips the commiter of the atrocity and shows his heart in its despairing need. Thus, although the victim may die or be imprisoned, it is the aggressor who shows his deep need and hence his helplessness and weakness.

This is a difficult idea to grasp. Allow me therefore, to try to explain it with several analogies or pictures. If a man were to bore a hole through the earth, and climb continually down, and down, there would come a moment at the very center, where he would seem to be climbing up and up. Christ goes down and down, deeper and deeper into death, until, lo, and behold, he is coming up, he rises from the dead. There is here what we may call the principle of inversion. Life issues from death; the meek shall inherit the earth over which the mighty expend so much energy fighting; blessed are they that cry because joy shall be theirs in abundance. Associated with this principle of inversion is the way we should see reality, the way we should see the world. Consider the crucifixion of the Apostle Peter, who was crucified head downwards. If the man saw the world upside down, with all the trees and buildings hanging downwards, one effect of this would be to emphasize the idea of dependence, which would make vivid the Scriptural text which says that God hung the world upon nothing. If one were to see in one's dreams, one's town or city upside down, one would notice something very strange. That whereas to the normal eye, the large masonry and the grand foundations make buildings seem very solid indeed, the moment they were turned over, their very weight, would seem to make them more helpless and more in peril. One might love one's town as much as before, but the love would have been altered. One would see the town in a new and divine light of eternal danger and dependence. Instead of being proud of one's strong city because it could not be moved, one would be thankful to God almighty that it had not been dropped like a vast crystal shattering into falling stars. And from this, we learn an important lesson — everything that is created depends on God for existence and this includes the Church. As soon as the Church starts to flex her muscles, so to speak, to show her worldly might, she has already strayed from her vocation. The weakness of the Church continually underlines her dependence on God.

Let us apply this principle of inversion to another common criticism of the Church, a criticism which would go something like this: I find going to Church a very un-

spiritual experience. The people who go to Church are going there as hypocrites; they go there to gossip and to show off their clothes. There is very little true prayer that goes on there. The force of this criticism lies in the fact that there is some truth in it. Noting and listing all the sins of the people of God and its leaders and still letting oneself be guided by the mystery of the Church is a formidable task. But we should remember several points. Worship and celebration is something which occurs when opposites come together in an attempt to achieve unity. Opposites come together — creator and creation, God and man, eternity and time, life and death, holiness and sinfulness. In one way or another, all these things come together into one in Christ, and in the gathering together of the people who are Christ's, in whom the Holy Spirit makes possible the repentance of man before God and opens the way to anamnesis and eucharistia, remembrance and gratitude, lifting up praise and thankfulness out of the raw material of betrayal and death. We celebrate the death of death, the beginning of life eternal. We give thanks in the name of him who in the night in which he was betrayed transfigured bread. Man's life cannot grow to its full human dimensions unless it is able to unite joy and sorrow, gravity and lightness, earth and heaven in a single complex of love. And if this is true for man, it is also true for the Church and it would be absurd for the Church to turn away the so-called hypocrites, the so-called gossipers, etc. But there is even more to the matter and here I speak from personal experience. Very often when we criticise the spirituality of others, we criticise it solely because it doesn't coincide with ours, because they do not fit into the mold that we have prepared for them. I personally have experienced this within the community to which we belong. People that I may have thought uncharitably as unspiritual are indeed spiritual and are seeking God. It was my pride which blinded me to the good that is within them. This is an important lesson for all of us to learn, one which has a wider application in that one of the hardest battles in the spiritual life, perhaps the hardest, is the struggle to see God in our seemingly trivial human happenings — the Church dinners, the squabbles, the disagreements, etc. At

the bottom, what is the real difficulty in living on earth? Is it not in surmounting pain, fear, illness, old age, death? If we have found something which enables us to overcome these negative aspects of our earthly pilgrimage, which helps us to hope even as we slowly decline, to be certain of life even in death, and doesn't the Church help us to do this, then we have experienced in ourselves the victory brought by Christ. My life is worth living if I can learn to transform everything that happens to me into love; if I can somehow overcome those ambiguities that make up so much of life then I shall have grown. And it is in the Church that I am offered these opportunities, and not in some superspiritual Church but in the Church that includes all sinners. Paradoxically, the Church is that community that exists for the benefit of those who do not belong to it and for the benefit of those who do not deserve to belong to it.

IHOR G. KUTASH

THE CONDITION OF MAN ACCORDING TO ORTHODOX THEOLOGY

1. INTRODUCTION

"I call heaven and earth to witness against you this day, that I have set before you life and death, blessing and curse, therefore choose life that you and your descendents may live, loving the Lord, obeying His voice and cleaving to Him, for that means life to you". (Deuteronomy 30:19-20).

This is the Mosaic law of the "two ways". Orthodox Theology — or that branch of it which is called Anthropology — teaches that this is indeed the eternal choice before man. And every man and woman is going along the path of life or death, blessing or curse. In other words, "man is either in an unending process of life and growth in union with God by the Holy Spirit, or else he is in an unending process of decomposition and death by returning to the dust of nothingness out of which he was formed, by the destructive power of the devil."¹ There is no middle way.

2. WHO IS MAN: A REVIEW

St. Augustine cries: "Thou hast made us for Thyself and our hearts are restless till they rest in Thee".²

The first thing we say about man is that he was made for fellowship with God. He was made in God's image and likeness, with a potential for perfection. St. Ireneus writes: "He was a child, not yet having his understanding perfected. It was necessary that he should grow and so come into his perfection."³

¹ *The Orthodox Faith: Spirituality*: Fr. Thomas Hopko, p. 14.

² *Confessions*, i.i.

³ *Demonstration of the Apostolic Preaching*, 12.

Nevertheless even as a child, he was magnificent — a link between the two worlds, heaven and earth, St. John Chrysostom writes: "Through his intelligent essence, man communicates with the powers which are above: through his tangible nature man is connected to earthly things".⁴ St. Gregory Nazianzus says: God "placed him great in littleness upon the earth; a new angel, a . . . King of all upon earth, but subject to the King above".⁵ This is what was included in his original righteous state: "including his dominion over all living creatures as well as creation, the possibility of immortality and sinlessness, honesty and the absence of evil, invulnerability (St. Basil the Great, *On Isaiah* 7,202) passionlessness, imperishability, lack of pain and affliction, as well as the possession of vast knowledge".⁶

All of the spiritual and moral attributes of man were neither supernatural, as the Roman Catholic Church has taught, nor was man in a state of natural perfection.

3. THE FALL: ORIGINAL SIN

Adam was free to choose life or death, God or the devil. He chose death, obeying the devil rather than God, that is, he began to move back to the dust from which he was made, rather than towards God who made him. Sin began in the will of man. As a result, a new form of existence appeared upon earth — disease and death. Man had put himself in a state contrary to nature. This unnatural state led to an inevitable disintegration of his being and then eventually to physical death. The alien nature of death is nowhere more clear than in the picture of Christ weeping at the grave of Lazarus, God in Him as well as perfect Man revolted by that which He did not make — death!

Just as God is a unity of three persons — distinct and unmingled — so man is a unity. As St. Paul insisted, we are all members of one another (I Cor. 12:12-27). Thus Adam's sin passed on to his descendants. In other words, it is as though we had all sinned in Adam. Besides this we are all

⁴ *On Obscure Passages of the Old Testament*, 2, 5.

⁵ Oration 38, 1 (according to the contemporary Greek Theologian, Dr. John Karmiris).

⁶ *Synopsis of the Dogmatic Theology*, p. 31.

born into a world which sin has already infected, which has been "subjected to vanity in hope". (Rom. 8:20). Sin prevails everywhere: it is easy to do evil and hard to keep on doing good. Man came into disharmony with God, himself and creation.

Thus far there is an agreement between the Orthodox, Roman Catholic and Protestants. However, since Orthodoxy does not have such an exalted view of man before the fall as does the West, its view of the consequences of the fall are also less severe. The Orthodox do not agree with Calvin that fallen man was utterly depraved, nor with Augustine that "man's nature was overcome by the fault into which it fell and so came to lack freedom".⁷ The Orthodox view is clearly shown in these words sung at the Funeral Service: "I am the Image of Thine inexpressible glory, even though I bear the wounds of sin". Thus man is still free not to sin, although his freedom has become limited by the weakening of his will and the darkening of his understanding.

4. THE ABNORMALITY OF SIN

The Thirteenth of the Thirty-ninth Articles of the Church of England says: "Works before Justification⁸ are not pleasant to God... but have the nature of sin". The Orthodox would not say this. Nor do they consider unbaptized infants to be consigned to Hell or Limbo. The Patriarch of Jerusalem, Dositheus, wrote in the 17th century: "It is impossible to calculate any good performed by a man as evil, for it is not possible for good to be evil... The good man does by nature contribute to his physical healing; it does not change him spiritually, because it cannot contribute to his salvation in the absence of faith... Yet neither can it work toward his condemnation, since good can never be the cause of evil. The good, however, that is done by a man

⁷ On the Perfection of Man's Righteousness i, iv. 9.

⁸ That is, before the person makes a personal commitment to Christ, and so receives forgiveness of sins and reconciliation with God. The doctrine of Justification is central to the usual Protestant understanding of salvation. It states that Christ has borne the penalty of our sins upon the cross and so justified us — "just-as-if-I'd-never-sinned".

who has been regenerated through grace, being both performed by and perfected in grace, brings to him the fullness of salvation".⁹

This means that sin and wickedness, even after the fall, are considered to be unnatural states. They are so to speak "parasites" on that which is essentially positive and good. To be truly human is to be righteous, pure, truthful and good.

Even the words used for sin show this: *fall* indicates a movement down from an original high and lofty state; *stain* shows that an original purity has been defiled; *transgression* means a movement against what is primarily right; *guilt* shows prior innocence; *estrangement* and *alienation* show that one was once at home; *deviation* means that one has gone off the original path.

That sin is nevertheless a tragically present reality in our daily life, occasion these words in the Funeral Service: "I weep and I wail when I think upon death, and behold our beauty, fashioned after the image of God, lying in the tomb disfigured, dishonoured, bereft of form. O marvel! What is this mystery which doth befall us?"

5. THE ROAD OF LIFE: THEOSIS

St. Maximus the Confessor said in the 7th century: "Man is called to become by divine grace all that God Himself is by nature".¹⁰ God's will is that we should be like He is — again, we reiterate that this is the purpose of man's existence and life. Since that is His will, it is possible to do this. How? By co-operating with God's Grace — synergy (two energies working together: ours and God's). As St. Paul wrote: "We are fellow-workers [synergoi] with God" (Cor. 3:9).

Man must grow in his communion with God; in his incorporation into Christ, begun by Baptism into His Body, the Church. The Monk of the Eastern Church (Fr. Lev. Gillet) writes: "The incorporation of man into Christ and his union with God require the co-operation of the two un-

⁹ Karmiris quotes this in *op. cit.* p. 35.

¹⁰ Quoted by Fr. Hopko in *op. cit.* p. 9.

equal, but equally necessary forces: divine grace and human will.¹¹ This is a never-ending process called *theosis*, or divinization.

Our model in this is Mary, the Mother of Christ, called the *Panagia*, All-Holy because of all God's creatures she is the supreme example of synergy — the co-operation between the purpose of God and the free-will of man. Nicholas Cabasilas writes: "The Incarnation was not only the work of the Father, of His Power and His Spirit... but it was also the work of the will and faith of the Virgin. Just as God became incarnate voluntarily, so He wished that His Mother should bear Him freely and with her full consent"¹²

The Orthodox also have the models of the Saints — people from all walks and stations of life who were His fellow-workers to the extent that they became, as St. John Chrysostom says "earthly angels, heavenly men".¹³ That is, within them the harmony of earth and heaven, visible and invisible was restored. They are our models and intercessors.

6. CONCLUSION

To sum up: man was created in the image and likeness of God, and was given the choice: of life — continual growth in the likeness of God and sharing in His life; or death — continual departure from Him. He chose death, wishing to become independent of God, and moving away from Him. God has made provision through the Incarnation of the Son of God for man to return to the likeness of God in which he was originally created. Although we are all infected by Adam's sin, in that our wills are weakened and our understanding darkened, it is nevertheless possible for us to choose life even now, and to choose consistently, using even our stumblings to good effect by continually returning to God in repentance, that is once again choosing life over death.

¹¹ *Orthodox Spirituality*, p. 23.

¹² *On the Annunciation*, 4-5.

¹³ *Homily on Genesis*, 15:4.

Man's condition is: He must choose. He can not flee from his freedom. He is responsible. Therefore, let him choose life and live!

B I B L I O G R A P H Y

1. Hapgood, Isabel, F; translator: **Service Book of the Holy Orthodox-Catholic Apostolic Church**. Syrian Antiochian Orthodox Archdiocese of New York and all North America: Brooklyn, New York, 1965.

2. Hopko, Thomas: **The Orthodox Faith**, Vol. IV, **Spirituality**. Department of Religious Education, The Orthodox Church in America: New York, New York, 1976.

3. Ilarion, Metropolitan Dr.: **Obozhenia Liudyny — tsil' liud-s'koho zhyttia**. Ukrainian Orthodox Scholarly Theological Society: Winnipeg, Manitoba. 1954.

4. Karmiris, John: **A Synopsis of the Dogmatic Theology of the Orthodox Catholic Church**, tr. by Rev. G. Dimopoulos. Haddon Craftsmen, Inc.: Scranton, Penn. 1973.

5. Lossky, Vladimir: **The Mystical Theology of the Eastern Church**. James Clarke & Co. Ltd.: London, W.C.i. 1957.

6. Philippou, A. J.: **The Orthodox Ethos**, Vol. I. Holywell Press: Oxford, England. 1964.

7. Ware, Timothy: **The Orthodox Church**. Penguin Books: Middlesex, England. 1963.

RONALD W. BOZYK

SOPHIA IN THE THOUGHT OF FR. SERGIUS BULGAKOV

The works of Fr. Sergius Nikolaevich Bulgakov (1871-1944) are both prolific and varied as he spanned a spectrum of philosophical thought from Marxism to theology. It is for his much disputed ideas of Sophiology that he is best remembered and it is this aspect of his thought that we will now discuss.

Any discussion of Sophiology must begin with the works of Solovyov on whom Bulgakov based his ideas. Solovyov calls Sophia the world-soul. The world has a soul as the human body has a soul and as our soul is in every part of our bodies the world-soul permeates all of the world and thus creates a fundamental unity of all of creation. Sophia, as the pan-unity of the world, was considered by Solovyov as the human part of Christ — as the Divine humanity. In Bulgakov's own words on Solovyov we see Solovyov's ideas of pan-unity (Sophia) in Christ.

"We may distinguish . . . the formative unity — the divine Logos of Christ — and the formed unity, receptive of the unifying activity of the Logos . . . Solovyov calls this derivative unity by the biblical name of Sophia."¹

Bulgakov took these basic ideas of Solovyov and both elaborated upon them and systemized them.

One of Bulgakov's most basic methods of explaining Sophia is that of a boundary. When God created the world He brought into existence something which was not God; before Creation there was only God, now there is God and the world. Sophia is not God (but between Creator and creation). This boundary is not a boundary which totally shuts

¹ Bulgakov, Sergius. *A Bulgakov Anthology*, (London: SPCK, 1976), p. 46.

us off from God, for God is permanent and sustains the world and thus has "access" to the world by the workings of His energies. God is also totally transcendent thus we cannot see God or understand Him. When we look toward God we realize our limitations, and we can see creation but not the Creator, for what we see is the boundary between the creation and the unseeable Creator. This boundary which we see is the Sophia. We cannot see God but we can see this Sophia thus it is through Sophia that we learn about God. Sophia is not a part of creation but since it is not "God", but received its "existence" from God, it is in a sense created. Thus it is between God and creation, neither God nor creation but contains elements of both.

"Bulgakov takes as his point of departure the essential and unobliterated distinction between absolute and cosmos; . . . Sophia, as the ideal basis of the world, stands *between* absolute and cosmos . . . as a kind of "third being" combining in itself both divine and created nature."²

Since Sophia is visible to us as the contact — boundary between God and man, it becomes visible in many different forms corresponding to the different ways in which we perceive man's contact with God. Because Sophia has a "created" aspect it is possible for our created eyes to grasp Sophia while we cannot grasp God. Thus, for us, Sophia becomes our image of God in our human reality (it is through Sophia that God works).

Sophia has no real existence of its own; all that it has comes from God or man. Sophia's whole essence is just as a channel of God's love, God's grace, God's energies to man. All that comes from God to man comes through Sophia. Sophia is not a member of the Godhead or a goddess on her own but receives even her "ousia" from God. She has no reason to exist on her own but only that she is to make possible the otherwise transcendent God's work with man. Even many of the "images" of Sophia, which we will discuss later, are not truly hers to possess but are only given to her by man in his attempt to understand her and God's actions through her. Thus, Sophia is called the Divine

² Zenkovsky, U. V. *A History of Russian Philosophy*, (New York: Columbia University Press, 1967). Vol. II, p. 899.

Feminine, the Eternal Feminine because she gives only what is given her, having nothing of her own, giving herself up totally to God's love it is possible for God's love through her to create the world. The love that she gives is only the love of God coming through her to create and sustain the world.

"Sophia's love differs profoundly from the love of the divine hypostases: she merely receives, having nothing to give, she contains only that which she has taken. By giving herself up to the Divine Love, she conceives everything in herself. In this sense she is Feminine and receptive; she is the Eternal Feminine..."³

Since Sophia is thought of as the boundary between God and creation containing elements of both it is a logic development that there exists actually Two Sophias, the Divine and the created.

"... They are distinguished on the one hand as the simple and simultaneous Perfection of eternity as against temporal becoming..."⁴

On the one hand for Bulgakov there is only one Sophia.

"Created Sophia... is not another Sophia, deliberately created with and for the world, but a specific form of the being of Sophia... Divine Sophia and created Sophia are not two essences but one."⁵

But on the other hand Bulgakov not only talks of two Sophias but of three. That is to say, the Divine Sophia, the created Sophia in the process of becoming and, third, the eternal Sophia that the created Sophia will one day become. Created Sophia is in the world — all that is good in man is considered the Sophia element of his existence. The ideals of man are Sophian. Sophia represents all the good ideals that man strives for. Thus, Sophia is the ideal humanity. The ideal humanity which all men should try to become is what the Sophia is. In this aspect Sophia is

³ Lossky, W. O. *History of Russian Philosophy*, (New York: International Universities Press, 1951), p. 206.

⁴ Bulgakov. *Op. cit.*, p. 156.

⁵ Zenkovsky. *Op. cit.*, p. 907.

associated with Christ the ideal man. Christ was true God and true man, perfect God and perfect man. As Bulgakov would see it, Christ is the union of Logos (God) with created Sophia. The Logos Himself in Bulgakov's writings is often considered the "hypostasis" of the Divine Sophia.

"The Divine Sophia is not a person and yet she is not outside personality: her hypostasis is the Logos..."⁶

The Divine Sophia is not eternal but also is not in time as it is not affected by time. It is timeless but not eternal.

"Sophia is between being and superbeing... Sophia... possesses what it has directly from God... not being itself eternal, it possesses all things eternally... It is free from time and rises above it, but it does not possess Eternity."⁷

Bulgakov develops the idea of total unity as the Sophia — world soul. This idea as we have mentioned briefly in the introduction, was first put forth by Solovyov. Sophia is the soul of the world present in all of creation, because creation can be conceived as one being, one creation, thus contains only one soul, i.e. Sophia. Creation thus to Bulgakov is Sophia plus the nothing from which God created. Thus, creation as a whole and each creature individually has a positive Sophian side and a negative side (that of nothingness). It was in this nothing that Solovyov saw the origin of and possibility for evil. We have already discussed above that ideal humanity was identified with the created Sophia and that this created Sophia was in a process of becoming Sophia. Thus we see that the ultimate ideals, to which this created Sophia is striving, must exist. These ideals or the world of ideas is contained in Sophia and as such comprise the norm or point to which the world and created Sophia are striving.

"The world of ideas, the ideal 'totality', which is actually contained in Sophia, is not only the basis but also the norm of the created world, its limiting goal, its Aristotelian entelechy..."⁸

⁶ Lossky. *Op. cit.*, p. 209.

⁷ Zenkovsky. *Op. cit.*, p. 903.

⁸ *Ibid.*

Evil as Solovyov said was a property of the nothing from which the world was created thus the Sophia in the world was without evil, sin and as we have said, represented all that was good in the world. Thus we can easily see that Christ's humanity is the soul of the world. Christ is not only true God but contains in Himself the soul of the world. It must here also be mentioned that as Sophia is called the Eternal Feminine and since it is the world soul, the world is often thought of as being feminine i.e. totally receptive to whatever God may give her.

As we have already discussed, Sophia is most often thought of as the boundary between Creator and Creation. Man sees Sophia in different ways depending on which relationship or contact between man and God he is considering. We see this most clearly in Bulgakov's own words:

"As receiving her essence from the Father she is the creature and the daughter of God; as knowing the Divine Logos and known by Him she is the bride of the Son and the spouse of the Lamb; as receiving the outpouring of the gifts of the Holy Spirit she is the Church and at the same time the Mother of the Son who incarnates by the Holy Ghost of Mary, the Heart of the Church; and she is also the ideal Soul of creation — Beauty."⁹

Sophia is the daughter of God because she receives her "ousia", (her essence) and her whole reason for being from God. She is not a daughter of God in the sense that the Logos is the Son of God for the Logos was born eternally of the Father and is one of the three hypostases of the Trinity. Sophia can never be considered as an "equal" to any persons of the Trinity because she possesses neither eternity nor a distinct hypostasis. Sophia is not a daughter as we human beings are sons and daughters of God for we are created and in this world while Sophia is both in this world and apart from it and is created by God only in that it has been given a reason for being. She is God's daughter because she has received all she has from God. Sophia is often considered Mother of Creation as it was because she accepted the love of God that creation became possible.

⁹ Lossky. *Op. cit.*, p. 206.

God created out of nothing and in Bulgakov's thought since Sophia existed before creation, thus Sophia in a sense prepared this "nothing" for creation thus it became "a potential Sophia."¹⁰

The progressive acts of the creation are nothing more than the "gradual unfolding of its Sophian content."¹¹

Thus the earth is created a potential cosmic Sophia and as such is potentially divine. Earth then permeated by Sophia is actually the created Sophia — the mother.

"She is the Great Mother piously worshipped of old by the Gentiles: Demeter, Isis, Cybele, Ishtar. And that earth is potentially divine, that mother at its very creation contains within its depths the future mother of God, the womb of the divine incarnation."¹²

Sophia is called the mother not only because through her the world was created but because in Sophia is eternally contained the Theotokos as the crowning point of human acceptance of God's will. It is now easy to see how the Theotokos is considered Sophia as she first gives herself up to God's will at the annunciation and becomes protector and mother of God's Son here on earth. To take Bulgakov's thought one step further, it could be assumed that the nothing from which God created earth was from before creation already being prepared by Sophia not only for creation but for the incarnation of God the Son Himself into His creation.

Sophia is referred to as the Bride of the Logos in two different aspects. First, with regards to the Divine Sophia's relationship to the Logos, the Logos — the Son of God is so entwined with the Divine Sophia that often, as we have mentioned earlier, the Logos is considered as the hypostasis of the Divine Logos. They are separate and yet very closely related and thus Sophia is seen as the Bride mentioned in the *Song of Songs*. Sophia is also and probably more readily seen as the Bride when referring to the relationship of Christ to His church. Since Christ contains two natures that of true man and that of true God; the

¹⁰ Ibid., p. 207.

¹¹ Ibid.

¹² Ibid.

church as the Body of Christ contains also two aspects — the human and the Divine. The Divine part of the church is Christ the head of the church (the mystical body) while the human part is made up of all the members of the church. The relationship between Christ and the church is explained by using the analogy of marriage: Christ is the head of the church as the husband is the head of a marriage. Sophia is considered the Bride as she represents the true humanity in the church united to Christ. Sophia is also seen as the church in that she receives all that God gives and in turn gives to all. She is the receptive feminine as the church which receives God's direction, God's grace and thus guides and deifies the members of the church. Not only is she identified as the church itself, Sophia is also considered as the Heart of the church. Christ is the Divine Head of the church but with regard to the "human part" of the church, Sophia is its Heart — that which gives it life i.e. its soul. Sophia as the world-soul gives the church life as a soul gives life to its body.

Each creature has both a positive and negative side and in Bulgakov's thought the positive side is contributed to Sophia, all that is good, positive and beautiful is an expression of Sophia. Thus Sophia is sometimes called Divine Beauty.

I believe one of the most important images of Sophia is that of the personification of God's energies. We cannot see the Transcendent God but we can see the boundary, the Sophia which is between man and God. We cannot see God but we can see that which He does. God as Father, God as Son, God as Holy Spirit are known to us only by their actions and their energies, not by their essences. Sophia thus is the person which we in our mind see when we think of the actions of the Holy Trinity. We can know only what is in our created reality and God being above this is unknowable, but what we know and see is God's energies — the Sophia. Sophia can be considered the vision of God in man's created reality.

This image of Sophia as God's Energies is essential in that it is a concept which unifies much of Bulgakov's thought and in turn makes it easier to understand many of

the other "images" of Sophia. God's Energies — Grace — as the world-soul sustains the world totally, is an integral part of the world as a soul is of the body. Grace is not something added on to a 'natural man'. Rather Grace is essential for the very existence of man and of all creation. God created the world out of nothing and without God's constant life-giving Energies whatever is alive now would again be nothing. God did not just create the world and leave it but in a sense gave it a world-soul (Sophia) i.e. His sustaining Grace.

It must be mentioned briefly in conclusion that Bulgakov's ideas of Sophia have been violently opposed by many theologians and philosophers. His ideas have been viewed with caution and have been condemned as heretical by many Orthodox. At times Bulgakov explains that Sophia is only something which men conceive as existing i.e. actually nothing, while at other times Sophia is called an ousia of God and thus leads many to seeing it as a fourth person of the Trinity. This was not Bulgakov's intention but some of his works could readily be so interpreted. A second problem which many see in Bulgakov's ideas is that Bulgakov allows that in knowing the Sophia — the boundary between God and Creation — we can come to know God's essence. As Bulgakov says:

"The transcendent Absolute is not an impersonal and soulless objectivity incapable of relations with the world of personal spirits . . ." ¹³

Here Bulgakov seems to be saying that it is in a way possible to know the transcendent essence of God. This of course is unacceptable to orthodox theology which from early times was characteristically apophatic. We can know nothing of God's Essence as created minds cannot comprehend the Creator. We only know God through His Energies.

Although there are many concepts difficult to accept in the writings of Bulgakov the importance of Bulgakov as a contemporary philosopher-theologian cannot be underestimated. Bulgakov considered "Sophia" as an opinion, as theologoumena, not as a doctrine to be necessarily accepted

¹³ Bulgakov. Op. cit., p. 142.

by all. To close, I would like to quote Bulgakov's own words directed at his detractors:

"The doctrine of divine Sophia has nothing to do with putting forward any new dogma and certainly cannot be considered as a new heresy within Christianity . . ." ¹⁴

¹⁴ Ibid., p. 149.

BIBLIOGRAPHY

- LOSSKY, N. *History of Russian Philosophy*. International Universities Press, New York. 1951.
- OCHITWA, Timothy. *Father Sergius Bulgakov; A Brief Look At His Thought*. An Unpublished Essay.
- PAIN, J. and ZERNOV, N. *A Bulgakov Anthology*. Camelot Press, London. 1976.
- ZENKOVSKY, U. V. *A History of Russian Philosophy*. Vol. II. Columbia University Press, New York. 1967.

НЕСИ ХРЕСТА

Неси Хреста, бо в нім спасіння,
Бо Він один веде до Раю, —
І не злякає ніч осіння,
І не спокусить пах розмаю...

Неси Хреста аж до могили,
Неси у Вірі та в любові, —
Він дасть тобі пророчі сили
І в ділі Божому, і в Слові!

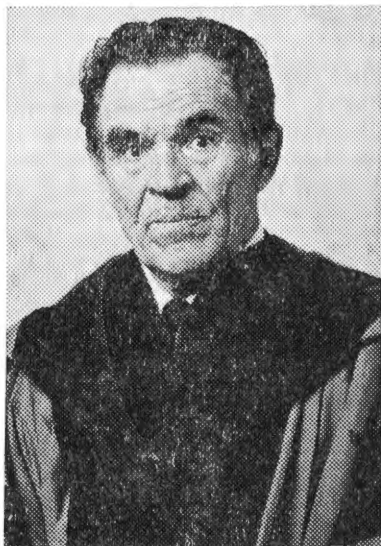
† І л а р і о н

З XXXI КОНВОКАЦІЇ КОЛЕГІЇ СВ. АНДРЕЯ

На своїй тридцятпершій весняній конвокації, що відбулася 1 червня 1984 року, Колегія Св. Андрея в Вінніпезі, вшановуючи свого довголітнього професора (тепер вже емерит) Юрія Олексійовича Мулика-Луцика, надала йому почесного ступеня Доктора Церковного Права, а Протопресвітеріві Франкові Керницькому — надала почесного ступеня Доктора Богословія.

I

Юрій Олексійович Мулик-Луцик

Юрій Мулик-Луцик, син Олексія і Ксенії з дому Найчук, народився 31 грудня (18 ст. ст.) 1913 року в селі Татаринцях, Крем'янецького повіту на Волині.

Початкову школу він закінчив у Матвіївцях, а середню в українській приватній гімназії в Крем'янці. Отримавши матуральне свідоцтво 1933 р., того ж року Юрій Мулик-Луцик вступив на студії права й суспільних наук в університеті Стефана Баторія у Вільні. Там він зосередив свою увагу на теорію й філософію права.

З уваги на припинення доступу до адвокатської палати на 7 років, він перенісся на славистичні студії і став учнем відомого німецького славіста проф. Ервіна Кошмідера (він був тоді гостем вілен-

ського університету) та теоретика літератури проф. Манфреда Крідля. Вже в той час Ю. Мулик-Луцик почав дебютувати на літературній ниві своїми нарисами: „Орач“, „Дуб“, „Воевода“, „Ведмідь Лютий“ і ін.

1936 року з Вільна він перенісся на славистичні студії в університеті Яна Казимира у Львові (у цьому університеті катедру української філології очолював проф. Я. Янув). Тут Ю. Мулик-Луцик присвятив увагу студіям психології й філософії літературної творчости в проф. Р. Інгардена, а одночасно далі продовжував дебютування новими нарисами, як „Каїн“, „Жах“ і ін.

На третій рік славистичних студій Ю. Мулик-Луцик (1937 р.) з Львова перенісся у Варшавський університет, де слов'янську філологію він закінчив 1939 р. Тема його магістерської праці була: „Західні впливи в українській церковній драмі“, а супервізором його був проф. Роман Смаль-Стоцький. У Варшаві Ю. Мулик-Луцик належав до найближчих студентів проф. Р. Смаль-Стоцького, проф. Павла Зайцева, проф. Станіслава Шобера і ін. Тут він, між іншим, був одним із чотирьох студентів, що були нагороджені найвищими нагородами міністра освіти.

Юрій Мулик-Луцик був також ректорським і деканським стипендіантом і був зачислений у склад інформаторів-інструкторів при кафедрі слов'янської філології. Крім загаданих привілеїв, йому було дано право заздалегідь брати участь у докторському семінарі, а внаслідок його критики соціологічної дефініції мови його було допущено доктуризуватися впродовж одного року, а не на протязі двох років.

У Варшаві, крім славистики, Ю. Мулик-Луцик, до початку Другої світової війни, успів закінчити три роки слов'янської етнографії. Тут він належав до української студентської корпорації „Запоріжжя“ та до членів редакції науково-популярного „Волинського Альманаху“. Літом 1939 року він працював на Поліссі, де збирав матеріали для роману з життя поліщуків. (Цей роман мав вийти друком заходами д-ра Миколи Шлемкевича).

Вибух Другої світової війни застав Ю. Мулика-Луцика у Варшаві, де його — як кадета Варшавського полку Академічної легії — було змобілізовано до оборони цього міста. Зазнане поранення під час цієї оборони позначилося на його здоров'ї на все життя.

Під час Другої світової війни Ю. Мулик-Луцик брав участь в організуванні українського шкільництва на Холмщині, а згодом він став постійним зв'язковим між православним Варшавським Митрополитом Діонісієм та його Адміністрацією в Україні з центром у Луцьку, яку очолював Митр. Полікарп (Сікорський). Він брав участь в праці українського народнього університету, а також у збройній боротьбі українців проти гітлерівських окупантів.

Літом 1943 року Ю. Мулик-Луцик одружився з Валентиною Бонітенко — дочкою прот. Олександра і Анни Бонітенків. Того року з Волині вони виїхали до Львова, звідси — до Варшави, далі в Чехо-Словаччину, а під кінець війни — в Мюнхен, Західна Німеччина. Проживаючи в Мюнхені, тут він під проводом проф. Юрія Шевельова

1948 року докторизувався — на основі дисертації на тему „Психотранспозиція в українській синтаксі“. Тоді ж був запрошений на становище лектора в Українській Богословсько-Педагогічній Академії в Мюнхені, де він був автором нового предмету — „Психологія мови в службі релігійного культу“.

У грудні 1948 року д-р Юрій Мулик-Луцик (з дружиною і 5-місячним сином Лесиком) приїхав у Канаду, до Вінніпегу, і перше став до фізичної праці. 1950 р. він був запрошений викладати латинську й французьку мови в середній школі Колегії Св. Андрея в Вінніпезі. Згодом в родині Муликів-Луциків народилося дві донечки: Оксана і Силвія.

Року 1951 він був запрошений викладати на Богословському факультеті Колегії Св. Андрея. В той же час, д-р Ю. Мулик-Луцик, — незважаючи на несприятливі умовини, — допомагав проф. Ярославів Рудницькому розбудовувати відділ славистики при Манітобському університеті, як також — викладав у військовій школі в Вінніпезі. За той же час, він написав три наукові праці: „Духовий портрет Ольги Кобилянської“ (видання ОУК в Вінніпезі), „Старо-церковно-словянська мова як мова релігійного культу“ (видання УВАН) і „До методології назвознавства“ (видання УВАН). Тут він брав участь в організуванні Української Вільної Академії Наук (УВАН) у Канаді та був редактором у Клубі Української Книжки, що його очолював Іван Тиктор.

Д-р Юрій Мулик-Луцик є одним з перших організаторів Т-ва „Волинь“ у Вінніпезі, Інституту Дослідів Волині і досі є науковим редактором їхніх видань; він був довголітнім редактором органу УГП Церкви в Канаді, „Вісника“, календаря „Рідна Нива“, „Нового Літопису“, науково-богословського журналу „Віра й Культура“, а згодом часописів „Канадійського Фермера“ й „Українського Голосу“. Він є автором ще незрахованих наукових праць — популярних статей та студій, а за останнього часу він був співавтором з бл. п. о. д-ром С. В. Савчуком перших томів монументальної праці „Історії Української Греко-Православної Церкви в Канаді“, закінчення якої тепер впало на його особисту відповідальність. 1984 року д-ра Ю. Мулика-Луцика запрошено на становище професора ад'юнкта Сан Францискої Теологічної Семінарії в Сан Ансельмо, Каліфорнія.

Д-р Юрій Мулик-Луцик — тепер професор емерит Історії Церкви Колегії Св. Андрея — це людина виняткових здібностей, великої творчої енергії та праці. Він — рідкісний ерудит і мислитель, а зокрема оригінальний філософ. Його може найважливіша філософська англомовна праця: „Філософські й психологічні аспекти ономастики“ ще чекає свого видавця.

Як філософ, д-р Ю. Мулик-Луцик стоїть у традиції української мислі, яка загально є антропоцентричною; проте його специфічним філософським становищем є антропотелеологія, яка концентрується на меті буття, на житті-бутті людини. У його філософському прозорінні перед людиною — як вічна мета — стоять високі аксіологічні, отже тільки позитивні якості: правди, добра, спокою та суб'єктивно інспірованої творчості. Бо тут уже сама активна воля-

стремління до тих якостей сублімують людину, — возвишують й облагороднюють її. Очевидно, тут найвищим завданням людини є її не егоїстичне, а альтруїстичне самозбереження (вона — високоцінна, бо ж вона істота божественного задуму!), релігійна воля (туга?) та гін до блаженної, тобто — сублімованої вічності. Але все це розвивається в гармонії з безліччю собі подібних істот.

Якщо в українській традиційній філософії, з її концентрацією на „внутрішній людині“, помітною є суб'єктивна інтровертність, — то в Юрія Мулика-Луцика з його концентрацією на телосі — на меті людини, — опромінюється й розвивається широка аксіологічна, сублімована екстрвертність, яка — хоч і виступає з позицій індивідуального суб'єктивізму — проєктує людину в царину безмежного телосу — широких альтруїстичних можливостей, — до висот світу божественного.

Ось така-то суть філософської мислі, — і таки самої душі цієї безпретенсійної, скромної, хоч часом і пристрасної людини, — д-ра Юрія Мулика-Луцика, довголітнього мрійника про згуртовання при Колегії Св. Андрея її власного Атенею. Бо то завдяки своєму Атенеєві колись Київська Академія славилася на весь світ. Але ж вона славилася не тому, що вона Київська, а тому, що вона мала своїх учених які надавали їй особливих, оригінально-творчих властивостей. Сам д-р Юрій Мулик-Луцик був улюбленим професором і виховником цілих поколінь студентів Колегії Св. Андрея і її Богословського факультету.

Степан Ярмусь

Колегія Св. Андрея, 1 червня 1984 р.

Протопресвітер Франко Керніцький

Франко Керніцький народився 2-го квітня 1909 р. в селі Великі Чорнокунці, район Копичинці в Західній Україні. Він прибув до Канади в 1912 р. з батьками, які поселилися в околиці Бюкенен в Саскачевані. Два роки пізніше, ця родина перебралася в околицю Принс Альберт. Тут молодий Франко виростав і закінчив початкову та середню школи.

Помимо трудних економічних обставин, 1932 р. Франко вписався на курс філософії в Едмонтоні. Родичі Франка були глибоко віруючі та оцінювали освіту. Але на студента Франка мали вплив провідні українські люди. Будучи студентом філософії, Франко використав всі можливості познайомитися з справами українців в Канаді та свого народу взагалі. Він багато читав українську пресу й книжки та простудював „Кобзар” Тараса Шевченка. Це зробило на Франка велике враження, бо він зрозумів тяжке положення українців. Його також турбували шкідливі впливи чужих народів на наше церковне та народне життя в Канаді. Це спонукало молодого студента Франка відізватися на поклик ідеології піонерів українців-народовців та базувати наше життя в Канаді на розвиненні своєї спадщини, а зокрема на базі своєї Церкви. Тому, в 1935 р. Франко рішив вступити на Богословські студії в Семінарії УГПЦК в Вінніпезі, де він далі користав з доброго проводу.

Без сумніву, що 1938 рік був для Франка рішальним роком, коли він прийняв на себе велику відповідальність та підставові здобутки. Закінчивши Семінарію, того ж року, 17-го вересня, він одружився

з Марусею, дочкою Софії й Степана Ткачуків, з Толстой, Манітоба. 2-го жовтня, абсолювент Франко Керніцький був рукоположений в сан диякона в церкві Св. Духа в Саскатуні, а 9-го жовтня тодішній Архiepіскоп Високопреосвященніший Іван Теодорович, довершив рукоположення отця диякона в сан священника в церкві Пресв. Духа в місті Саскатуні, де УГПЦК відродилася.

Молодий, глибокодумаючий священник о. Керніцький, скоро орієнтувався в справах. Ті великі завдання, в трудних обставинах, були для молодого о. Франка, вивозом до важливого діла. Отець Керніцький рішив йти за дороговказом провідників українського державницького думання та за покликом проводу відродження Української Православної Церкви як на Україні, так і в Канаді; він рішив посвятити своє життя для свого народу і його рідної Церкви; він рішив стояти на сторожі правди, справедливості, свободи думки, віри й рівноправності всіх горожан Канади, а зокрема горожан українського походження. Все це було підставою молодого о. Франка Керніцького прийняти завдання священника, знаючи, що це буде тернистий шлях. Глибоке розуміння людей і їх потреб в Канаді, як також його відданість й толерантність та благословення Всевишнього дали солідну підставу о. Ф. Керніцькому перемогти всі життєві проблеми.

Отець Керніцький служив на парафіях в Канорі, Йорктоні, і Вакав, Саскачевані і в Віндзорі, Онтаріо та, як настоятель Катедр: Пресв. Тройці в Саскатуні, Св. Володимира в Торонті, Св. Івана в Едмонтоні і Всеканадської Катебри Пресв. Тройці в Вінніпезі.

В усіх парафіях, де о. Керніцький служив, були добре розвинені Українська й Недільна Школи й відділи організації СУМК та інших гуртків. Під проводом о. Керніцького, були збудовані церкви в Вакав, Сент Джулієн, Алвені, Віндзорі і долішня частина Всеканадської Митрополічної Катебри Пресв. Тройці в Вінніпезі. Початки будови, особливо цієї Катебри, вимагали великого труду й відданості в праці, бо треба було збирати фонди по цілій Канаді, що о. Керніцький виконав успішно. Під його проводом були збудовані дві літні оселі для молоді, перша в Канаді — „Зелений Гай” над озером Вакав в 1948 р., а друга — „Полтава” в Віндзорі в 1964 р.

Так є, що сьогодні йде мова, лише про о. Керніцького і не входить у великий та необхідний вклад праці його Добродійки, що безумовно спричинилося до успіхів та здобутків о. Франка.

Отець Ф. Керніцький був довголітнім членом Консисторії УГПЦК, а в 1966 році, його вибрано Головою Президії Консисторії. В році 1968, Блаж. Митрополит Іларіон відзначив о. Керніцького Митрою, а в 1978 р. Блаж. Митрополит Андрей нагородив о. Керніцького Протопресвітерством. Він є довголітнім активним членом СУС і ОСА.

Все своє життя о. Керніцький, не відступав від своїх цілей, але що найважливіше, не тратив надії та не піддавався ніяким прикрим обставинам.

Маючи на увазі заклик світлої пам'яті Митрополита Іларіона: „Служити народу, то служити Богові” о. Керніцький завжди мав на увазі, що як парох громади дасть відповідну обслугу членам громади

— як в їх духовних, так і в їх життєвих потребах, — то вони стануть добрими вірними членами Церкви і добрими членами української спільноти в Канаді.

о. Ф. Керніцький шанував та оцінював матеріальні здобутки, але — як ресурси для виконання своїх завдань супроти ближнього і супроти Бога. Він мав на увазі, Перше Соборне Послання Св. Апостола Петра (5:2-3): „Благаю вас, пасіть стадо Боже, наглядайте не з мусу, але добровільно, не для брудної наживи, а ревно, не пануйте, але будьте для стада за взір”.

П. А. Кондра

1-го червня 1984 р.

ЗБУРХАНЕ СЕРЦЕ

Господи, — втіш моє збурхане серце,
Душу зболілу, як Батько, обвий,
Легіт тихесенький, мов на озерце,
Духом Своїм Пресвятим в неї влий!

Дай мені, Господи, в душу спокою,
Спраглому серцю любови подай, —
З ласкою мами Своею Рукою
Виведи з земного в'язнення в Рай!

† Іларіон

З історичних документів:

МИТР. А. ШЕПТИЦЬКИЙ І ЦАР МИКОЛА II

Нижче передруковуємо (російський оригінал і переклад) витяг із статті А. Ксюніна під заголовком „Смиренный душпастырь Шептицкий. Изъ неопубликованныхъ документовъ”, що була надрукована в часописі „Новое Время”, Петроградъ, ч. VIII, 1917. Інформації цього витягу підходять до теми „Року Історії Української Православної Церкви”:

...Когда въ первый годъ войны наши войска вступили въ Галицію, митрополить Шептицкий призывалъ паству „къ вѣрности папѣ и Габсбургамъ и къ самой упорной борьбѣ съ московскимъ царемъ, готовящимся наложить кандалы рабства на галицко-русский народъ, его вѣру, его духовную и матеріальную культуру”.

А когда тотъ-же митрополить Шептицкий попалъ въ плѣнъ и былъ высланъ изъ пределовъ Галиціи, онъ быстро преобразился и отправилъ изъ Кіева бывшему царю слѣдующее письмо:

„Побѣдоносная армія Вашего Императорскаго Величества заняла Львовъ и значительную часть галицко-русскаго княжества. Трехмиліонное русское населеніе Галичины привѣтствуетъ съ радостью русскихъ воиновъ, какъ своихъ братьевъ.

„Смиреннѣйше подписанъ душпастырь этого народа, **Православно-католическій** митрополить Галицкій и Львовскій, отъ многихъ летъ желающій и готовый ежедневно жертвовать свою жизнь за благо и спасеніе святой Руси и Вашего Императорскаго Величества, повергаетъ къ ногамъ Вашего Императорскаго Величества сердечнѣйшія благопожеланія и радостый привѣтъ по случаю **завершающагося объединенія остальныхъ частей Русской Земли**”.

Физиономія быстро переменялась. Человѣкъ боровшійся съ православіемъ именуеъ себя „православно-католическимъ митрополитомъ”, и проповѣдующій отдѣленіе Украины, радуется присоединенію Галиціи къ Россіи и привѣтствуетъ побѣдителя „по случаю завершающагося объединенія Русской земли”.

Даже Николай II не выдержалъ такой лести и собственной его императорскаго величества рукою начерталъ: „Аспидъ”.

Український переклад:

... Коли в перший рік війни наші (російські — С.Я.) війська вступили в Галичину, митрополит Шептицький закликав паству „до вірності папі й Габсбургам і до найбільш витривалої боротьби з московським царем, що готується наложити кандали рабства на галицько-руський народ, його віру, його духову й матеріальну культуру”.

А коли той-же митрополит Шептицький попав у полон і був висланий поза межі Галичини, він швидко переобразився і вислав з Києва бувшому цареві слідуєчого листа:

„Переможна армія Вашого Імператорського Величества заняла Львів і значну частину галицько-руського князівства. Тримільйонне руське населення Галичини вітає з радістю руських воїнів, як своїх братів.

„Смирено підписаний душпастир цього народу, **Православно-католицький митрополит Галицький і Львівський**, що вже роками бажав і був готовий щоденно жертвувати своє життя за добро і спасіння святої Русі і Вашого Імператорського Величества, кидає в ноги Вашого Імператорського Величества найсердечніші побажання і радісний привіт з приводу **завершуючого об'єднання останніх частин Руської Землі**”.

Фізіономія швидко змінилася. Людина, що боролася з православ'єм, називає себе „православно-католицьким митрополитом”, і що проповідувала відділення України, радіє приєднанням Галичини до Росії і вітає переможця „з приводу завершуючого об'єднання Руської землі”.

Навіть Микола II не видержав такої облесливості і своєю власною імператорського величества рукою написав: „Аспид”.

Огляд книжок

Степан Ярмусь, **Духовість українського народу — Короткий орієнтаційний нарис**, передмова Юрія Мулика-Луцика, Інститут Дослідів Волині ч. 51, Вінніпег, Манітоба, Канада, 1983, стор. 226.

КІЛЬКА ДУМОК ПРО ЩЕ ОДНУ КНИЖКУ Й ЦІКАВУ КНИЖКУ

Ще одна нова книжка? І видання волинян? Ще комусь хочеться займатись такими справами? — так напевно могли б ви почути від багатьох, якби їм пропонувати калинового коліру книжку „Духовість українського народу”. Вона недавно побачила світ і автором її є о. Степан Ярмусь, доктор теології та викладач Колегії Св. Андрея при Манітобському Університеті.

А проте, — нова книжка, що її видало Т-во „Волинь” у Вінніпезі, таки варта уваги. Такою справою, як духовість нашого народу, так справді мало хто займається. Кілька книжок таких учених як: Г. Ващенко, Н. Я. Григоріїв, М. Костомарів, Ю. Липа, І. Огієнко, Я. Падох та М. Шлемкевич на цю тему — давно вже стали „білими круками”. Буденні й актуальні справи вичерпують, здавалося усі потенційні сили нашої спільноти, ніколи й призадуматись над такими філософічно-суспільними проблемами, як духовість окремого українця чи української громади. І коли в цей своєрідний застій о. Ст. Ярмусь вносить свій голос, — та ще й небуденно аргументований, — щось ніби свіжий подув вітру проноситься над усією нашою діаспорою.

Та бо ж кожному відомо плиткіше чи глибше, що український народ має свою власну духовість. Ця духовість відрізняє його від сусідів, навіть іноді йде всупереч з їх духовістю — і це вона кермує всіма нашими національними зусиллями і стараннями, навіть нашими особистими рішеннями. Ця духовість до якоїсь міри й відповідає за нашу національну долю, а що вона, як стверджують її дослідники, є постійним Даром Бога для кожної нації — то її не можна змінити: її слід тільки до найменших нюансів пізнати та пізнавши, діяти згідно з нею, дорожити нею і, збагативши її загально-людськими цивілізаційними та технічними осягами, маршувати в майбутнє.

Автор книжки „Духовість українського народу”, о. д-р Степан Ярмусь, раніше виявив себе, як небуденний мислитель та відважний дослідник, що не боїться ні піднімати якусь проблему, ні пробувати її насвітлити з нового йому тільки питомого погляду. Так теж зробив він у цій своїй новій публікації. З нагоди недалеких святкувань 1000-ліття Християнської України він спробував ще раз переглянути такі проблеми, як дохристиянська духовість нашого народу, чому християнство так увійшло у національну духовість українців, що просто не уявляємо собі українця-нехристиянина, наскільки ця духовість оформлювала нашу історичну долю в її успіхах і невдачах, чи створила вона, ця духовість основи національної культури, наскільки вона діє тепер, у черговій трагічній добі існування української нації та чи живемо ми тією духовістю, використовуючи всі її глибинні позитиви і оминаючи її пропасні недомоги, що їх наша історія не раз уже про-

бувала ставити нам перед очі та вимагати від нас правильної лекції на майбутнє.

Всі ці питання великі та складні і на розгляд кожного варто було б мати окрему книжку, але о. Ст. Ярмусь дав собі з ними раду. Він приходить при кожній з цих проблем до таких позитивних, творчих та будуючих висновків, що читаєте книжку, — дарма, що часом її мова наукова і суха, — з цікавістю та стаєте в одну лаву з її автором. Разом з ним ви ще раз закріплюєте в собі основне переконання, що ми українці — з правіку мали у своїй духовості первні людяности, демократизму, почування справедливості і чести, культурний аристократизм та ідеалізм, віру в Божий Промисел у світі та в потойбічне життя, життєрадісність і творчі таланти. Все це дало нам окремішність і своєрідність, — ми далекі від напушеного, гордовитого і нетолерантного Сходу (від Візантії і Кремля), але й далекі від матеріалістичного, прагматичного і скомерціалізованого Заходу (імперія Риму і сучасний брак основних напрямних), — зокрема з Божої Мудрости, своєрідність та оригінальність, перед якою, пізнавши її, стають з ненавистю одні та з подивом і признанням інші. І доки ми будемо собою — доти ми, теж у висновках книжки о. Ст. Ярмуса, непереможні та вічні.

Книжка має свої малі недомоги: Її формовано наспіх і на цьому втратила її суспільність; три перші статті, що були подавані як прилюдні доповіді треба було вирівняти на три останні, що мають переконливість і блискучі своїми аргументами. Але це невелике „але” вирівнює вступна передмова автора, передмова проф. д-ра Юрія Мулик-Луцика, добрий друк і обкладинка М. Онуфрійчук-Сокульської.

Нічого й казати, що Т-во „Волинь” має в цій книжці свій черговий успіх.

А. Курдидик

SOME REFLECTIONS ON "THE UNHEARD CRY FOR MEANING"

Victor E. Frankl's *The Unheard Cry for Meaning* (Simon and Schuster, New York, 1978) is a collection of several lectures and articles of the author brought together to explain humanist psychotherapy.

The basis of Frankl's psychotherapy is the system known as logotherapy. Frankl describes this system as meaning-centered (psycho) therapy. In other words, therapy or healing through meaning. There are three tenets on which the system of logotherapy is based: firstly, the will to meaning; secondly, the meaning of life; and thirdly, the freedom of will. This differs from the traditional approach to therapy. Traditionally, problems were expected to solve themselves once the patient had a good understanding of Freud and Skinner. "Meaning will come to you by itself" has been the traditional approach. However, there is a drawback with traditional therapy. If a neurosis could be removed, more often than not when it was removed a vacuum was left. Thus the patient may be beautifully adjusted but his life has no meaning. Life is meaningless.

At one time, man's life was basically a struggle for survival. However, today life is too easy for many people — there is no challenge in life. Day to day survival is no longer a worry. Life is no longer a question of survival, it has become a question of "Survival for what?" What purpose is there in living? What is the meaning of life? Tragically, many people of today have no meaning in life. People are losing interest in life. Not just one or two isolated individuals but society in general. The sense of meaninglessness is a widespread epidemic among people of today. Alcoholism, drug abuse, violence, pornography, mass depression, and suicide are symptoms of a sick society. The dehumanization of sex, marriage breakdown, the breakdown of the family, and homosexuality are other symptoms. Widespread unemployment gives people a feeling of uselessness and meaninglessness. Life has become meaningless and depersonalized. Many people (especially youth) contemplate suicide as the only way of escaping from their meaningless lives. People have lost the will to live. Life has become nothing but a meaningless existence.

At one time man was guided by tradition and traditional values. He received his value system from such institutions as family and church. However, today, these traditional institutions are dying and values are disappearing from society. Lacking these directives, man does not know what to do or even what he wants to do. He is left with only two choices: (1) Do what other people do (conformism) or (2) Do what other people want him to do (totalitarianism).

It is no wonder that suicide has reached epidemic proportions in today's society. At one time it was believed that suicide is caused by mental illness or insanity. However, in reality, suicide is caused by depression. It is tragic that so many depressed and frustrated people turn to suicide as the only way of escaping from the meaninglessness of life.

The widespread depression among people of today may be described as a mass neurosis. There are three points which may be called the Mass Neurotic Triad. The first point is depression. Depression is caused by a lack of direction or a lack of interest in life — life has no meaning. The second point is aggression. The frustration that comes from depression leads to tenseness. This frustration in turn leads to aggression. Aggressive activities are a way of relieving tension. Sports and other healthy physical activities are positive ways of relieving tension. Violence is a negative way. The great amount of violence in today's society is due to man's frustration coming from a meaningless existence. The third point of the Mass Neurotic Triad is addiction. People use alcohol and drugs as a way of escaping from life. They can not handle their feelings of frustration, tension, and aggression so they turn to temporary crutches. People who drink heavily or use drugs become very depressed and lose interest in life. They only live for the temporary escape that alcohol or drugs provide. They get dragged yet further into a life of meaninglessness and depression.

However, a feeling of meaninglessness or depression itself is not a mental illness (as Freud considered it so). It is a part of being human. Man is the only creature that questions his existence — the search for a meaning is a part of being human.

The first tenet on which the system of logotherapy is based is the will to meaning. This is man's reaching out for meaning or man's search for meaning. Too often psychologists give people too little credit — people of today (especially youth) have been under-rated. The needs of man have been under-estimated. Our society thinks that material needs are the only needs of man. Our world has become depersonalized, secular, and materialistic. But man does not live on bread alone — he needs meaning in life. Of course, before a man can search for meaning in life, his physical needs must be satisfied first. A hungry man's first need is for food. Once he is fed, clothed, and sheltered, only then can he contemplate the meaning of life. During the Second World War, Victor Frankl experienced much horror and suffering in the Nazi Concentration Camp of Auschwitz. He maintains that his strength came from the awareness that life has a meaning to be fulfilled, even if only in the future. Life must have meaning.

Physical and material pleasures may be initially satisfying, but if we go no further, then we are living a very shallow and superficial existence. Satisfying ourselves is not the same as finding meaning in life. If we only stop at a point of physical and

material satisfaction our lives will remain empty. We must go further and seek meaning of life itself. Survival is primary, but it is pointless unless we further seek for meaning in life.

The second tenet on which the system of logotherapy is based is the meaning of life. What is the meaning of life? How can we help people in despair over the apparent meaninglessness of life?

In our society of today we no longer have values. Values are transmitted by traditions. Along with a decay of traditions has come a decay of values. However, we do not need values in order to have meaning. We can get by without values as long as we have meaning. The theme of our present age is perhaps: "Values are dead. Long live meanings!" While values are universal and eternal, meanings are unique and constantly changing. Every person has his own meaning — it is a unique and personal thing. Because meanings are unique and personal, they are always changing. Just as each person changes and grows, so do his meanings. We must look inward and grow. We must constantly learn more about ourselves and understand ourselves better. If we are not constantly changing and growing, we stagnate. We remain superficial and dull. In order to grow, we must seek fulfillment and meaning in life.

Our opportunities to do something about reality are only transitory. The possibility only appears briefly and always under different situations, but once we convert the possibility into reality it becomes eternal. It is no longer transitory.

The meaning of suffering involves taking a tragedy and transforming it into a personal triumph. Suffering has a meaning if it changes man for the better. To change, we must grow and rise above ourselves. People can be categorized into two groups: (1) homo sapiens (thinking man) and (2) homo patients (suffering man). Homo sapiens' only concerns are success or failure. He does not grow or change as a person. He remains at the same level of personal development all his life. He is static. On the other hand, homo patients, the one who suffers, is a changing man. His concerns are for fulfillment or despair. He does not stay at the same level. He either grows toward fulfillment or he falls toward despair. It is how a man deals with a crisis that either makes him or breaks him. Not only is tension beneficial, it is even necessary. If we do not experience difficult or trying situations in life we do not grow — we remain children. It is through the overcoming of a crisis or an obstacle that we grow towards fulfillment and find meaning in life. By gaining insight into the difficulties of one's life that we rise above ourselves and grow beyond ourselves, and thereby finally becoming capable, retroactively, of flooding our lives with infinite meaning.

Friday, October 26, 1984
St. Andrew's College in Winnipeg

DOUG GOSHKO

ЯКА КРАСА, КРАСА НЕБЕСНА!

Яка краса, краса небесна,
Всезлива райдуг і кольорів,
Краса трояндна й тиховесна,
Де сяють в квітах ясні зорі!

Сміється сонце й тепла злива
Додолу стелиться промінна,
І радість кублиться щаслива,
Як в морі хвиля білопінна.

Яка краса тут веселкова,
Краса в перлистому промінні, —
Як та травиченька шовкова,
Що тихо снить про Рай в омлінні!

† І л а р і о н

ІЗ ХРОНІКИ КОЛЕГІЇ СВ. АНДРЕЯ

(1984)

ВИПУСКНИКИ БОГОСЛОВСЬКОГО ФАКУЛЬТЕТУ:

1 червня 1984 — XXXI Конвокація

Почесний Докторат Богословія D.D. (honoris causa) — прото-
пресвітер Франко Керницький (L.Th.).

Почесний Докторат Канонічного Права — D.C.L. (honoris causa)
— проф. Юрій Мулик-Луцик, M.A., Ph.D.

Бакалавреат Богословія (B.Th.):

— митроф. прот. Дмитро Лучак, B.A.

— Тарас Удод, B.A.

Ліценціят Геології (L.Th.):

— прот. Віталій Метулинський

— о. Степан Женчух (ad eundem gradum)

Диплом Богословія (Dip.Th.)

— о. Мирон Позняк

— о. Роман Шевчик

ВИСВЯЧЕННЯ АБСОЛЬВЕНТІВ:

Іподиякон Григорій Мельник (L.Th.)

— 21 жовтня — в диякони (Катедра Пресв. Тройці, Вінніпег)

— 18 листопада — в священники (Катедра Св. Володимира,
Торонто)

Іподиякон Мирослав Парфенюк

— 28 жовтня — в диякони (Церква Всіх Святих, Транскона,
Ман.)

— 16 грудня — в священники (Церква Св. Андрея, Торонто,
Онт.)

Іподиякон Дем'ян Гоголь (B.A. hon., M.A., B.Th.)

— 9 грудня — в диякони (Грозда Св. Андрея, Едмонтон,
Альта.)

ВІДІЙШЛИ У ВІЧНІСТЬ:

— 24 березня — Бл. п. Високопреосв. Владика Борис, Архи-
єпископ Едмонтону і Західньої Єпархії, упокоївся в Ед-
монтоні. Владика Борис був професором Колегії Св. Ан-
дрея і викладав в ділянках Літургії і Церковного співу.
Похований у Вінніпезі.

АКАДЕМІЧНІ ГОСТІ:

2-3 березня — Центр Українських Канадських Студій спонзорував два
виклади проф. Б. Боцюркова з Оттави, який промовляв на тему:
“Soviet Policy on Religion in Ukraine and Its Implications for
Ukrainian Churches in Canada” і “The Ukrainian Autocephalous
Orthodox Church in DP Camps in West Germany (1945-
50).”

- 8 березня — Канадський Інститут Українських Студій і Колегія спонзорували виклад Мирослава Юркевича на тему "The Ukrainian Insurgent Army".
- 15 березня — Ц.У.К.С. спонзорував виклад проф. П. Потічного з Мек Местер університету на тему: "Jews and Ukrainians: The Legacy and Hope".
- 22 і 23 березня — Ц.У.К.С. спонзорував два виклади проф. І. Рудницького з Альбертійського університету на теми: "Trends in Modern Ukrainian Political Thought: European Roots and Canadian Offshoots" і "Canada and Ukrainian Canadians as Seen by Osyp Nazaruk".
- 5 квітня — Ц.У.К.С. влаштував виклад проф. Б. Климаша на тему: "Thirty Minute Missionaries: Ukrainian Religious Broadcasting in Winnipeg Today".
- 29 червня — Ц.У.К.С. гостив двох співдоповідачів, проф. О. Цапа і проф. Д. Гарві з Манітобського університету, які промовляли на тему: "Elderly Human Service Workers Concern Based Training: Multicultural Perspective".
- 3 і 4 жовтня — Ц.У.К.С. спонзорував дві доповіді д-р Вівіани Олендер на тему: "Presbyterian Home Missions to the Ukrainians as Agencies of Assimilation, 1900-1925" і "The Independent Greek Church, 1903-1912: A Ukrainian Pseudo-Orthodox Church".
- 15 листопада — Ц.У.К.С. гостив доповідача д-ра П. Марочі, з Катедри Українських Студій при Торонтонському університеті, який промовляв на тему: "The Tradition of Ukrainian Chairs in Europe and North America".
- 13 листопада — Ц.У.К.С. — влаштував висвітлення фільму про голодомор 1932-33 р., „Врожай розпачу”. Вступне слово виголосив проф. Д. Дейкок.
- 21 листопада — Канадський Інститут Українських Студій і Колегія Св. Андрея співспонзорували доповідь дослідника Богдана Кордана на тему: "The Ukrainian Community in the Prairies: Assessing Their Needs".
- 23 листопада — Ц.У.К.С. гостив д-ра Т. Примака з Саскачеванського університету, який виголосив лекцію на тему: "Ivan Franko and Mass Ukrainian Immigration to Canada".

РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ КОЛЕГІЇ ПОЗА КАНАДОЮ

- 11-13 травня — митроф. прот. д-р Г. Удод, узяв участь в Мюнхені в Конференції скликаний для підготовки Наукового Конгресу в Тисячоліття Хрещення Руси-України, який має відбутися в Страсбурзі в 1988 році.

ВАЖЛИВІ ПОДІЇ:

- 23 січня — влаштовано драматичний твір „Ен Оферінг” Іванкою Карасевич і Августом Шеленбергом для Центру Українських Канадських Студій, з нагоди святкування „Українського тижня”.

- 10-12 лютого — Студенти Культурно-Освітньої Програми Колегії, влаштували чотири концерти в Манітобі — Вайта, Іст Селкірк, Портедж Ла Прері і Вінніпезі.
- 17-19 лютого — Декан Резиденції разом з 15 студентами узяли участь в студентській зустрічі Інститутів в Інституті Св. Володимира в Торонто.
- 24 лютого — КУК влаштував гостинний вечерок для Дост. Лойд Екс-ворті, Міністра Транспорзації в приміщенні Колегії.
- 12 березня — Біля 40 студентів з Конкордія Каледж в Мурґед, Мін-несота відвідали Колегію Св. Андрея і вислухали два виклади на теми Православія.
- 15 травня — Директор і академічний персонау Ц.У.К.С. відбув зустріч з Президентом Манітобського університету, д-р Арнолдом Най-марк.
- 1 червня — відбулася XXXI Конвокація Колегії Св. Андрея.
- 3 липня — 24 серпня — відбулися курси повного заглиблення в ук-раїнській мові (Міні Колегія) для дітей 6-12 років, з вписом 107 дітей.
- 9-20 липня — відбулися курси літньої програми Сертифікату Бого-словія з вписом 15 студентів.
- 16 вересня — відбулася Інавгурація 1984-85 Академічного Року Колегії Св. Андрея. Інавгураційну доповідь виголосив о. Ігор Куташ з Монреалу, на тему: „Православна наука про людину”.

АВТОРИ „ВІРИ Й КУЛЬТУРИ” ч. 6:

Проф. Василь Біднов — визначний український богослов, історик Церкви, громадський діяч. Помер 1935 року.

Свящ. Ігор Куташ — настоятель Собору Св. Софії в Монреалі, член Консисторії УГПЦеркви в Канаді.

Свящ. Роман Божик — настоятель церкви Успіння Пресв. Богородиці в Оттаві.

Свящ. Юрій Бригідир — настоятель церкви Св. Покрови в Монреалі.

Д-р Олександр Мельник — професор органічної хемії Ван'єрського каледжу в Монреалі, Квебек, кореспондент-студент богословія Колегії Св. Андрея в Вінніпезі.

Анатолій Курдидик — редактор, український публіцист та критик, живе в Вінніпезі.

Д. Гошко — студент богословія (другий рік) Колегії Св. Андрея з Едмонтону, Альта.

Прот. Степан Ярмусь — священник Української Греко-Православної Церкви в Канаді, доктор душпастирства, професор практичного богословія Колегії Св. Андрея в Вінніпезі, головний редактор „Віри й Культури”.

Ростислав Глуwко — автор обкладинки, мистець в Англії.

Вийшли з друку

ВИБРАНІ ТВОРИ

ІДЕЯ — СЕРЦЕ — РОЗУМ І ДОСВІД

Памфіла Д. Юркевича

В перекладі з російського оригіналу

Прот. Степана Ярмуса

Накладом Колегії Св. Андрея в Вінніпезі, вийшли з друку три головніші твори Памфіла Даниловича Юркевича (1826-1874): **Ідея — Серце — Розум і досвід**, в перекладі на українську мову професора Колегії Св. Андрея — прот. Степана Ярмуса.

Цю працю видано при фінансовій допомозі Фундації ім. Т. Шевченка.

Памфіл Д. Юркевич стоїть у традиції українського кордоцентризму, в якому центральною вартістю являється конкретна людина та царица її „серця”, — царица почувань та переживань. Є й такі аналітики, які вважають Юркевича романтичним філософом.

В короткому описі Юркевичевого мислення „Философская Енциклопедия” ч. 5 (Москва, 1970) називає Юркевича попередником екзистенціалізму, а також російського релігійного екзистенціалізму, що був розвинений у двадцятому столітті.

Велика збірка творів П. Д. Юркевича в російських оригіналах була видана Колегією Св. Андрея 1979 року. Супровідну статтю до неї дав прот. С. Ярмусь в українській і англійській мовах. Ціна цієї збірки — \$45.00.

„Вибрані твори” П. Д. Юркевича — фахове видання на 167 сторінок. Книжка в гарній м'якій оправі фіолетового кольору, написи на обкладинці — білі. Ціна книжки — \$15.00. Адреса замовлення:

ST. ANDREW'S COLLEGE IN WINNIPEG

UNIVERSITY OF MANITOBA

475 Dysart Road, Winnipeg, Man. R3T 2M7

У П Р А В А

Богословського Товариства ім. Митрополита Іларіона

Голова — Всеч. о. прот. Олег Кравченко

Заст. голови — Митроф. прот. Сергій Герус

Секретар — Прот. Степан Ярмусь

Касир — Всеч. о. прот. Сергій Кіцюк

Член — Всеч. о. прот. Андрій Тетеренко.

Адреса Управи:

METROPOLITAN ILARION THEOLOGICAL SOCIETY

ST. ANDREW'S COLLEGE IN WINNIPEG

(UNIVERSITY OF MANITOBA)

475 DYSART ROAD

WINNIPEG, MANITOBA, CANADA R3T 2M7

Вийшли з друку

ВИБРАНІ ТВОРИ

ІДЕЯ — СЕРЦЕ — РОЗУМ І ДОСВІД

Памфіла Д. Юркевича

В перекладі з російського оригіналу

Прот. Степана Ярмуса

Накладом Колегії Св. Андрея в Вінніпезі, вийшли з друку три головні твори Памфіла Даниловича Юркевича (1826-1874): **Ідея — Серце — Розум і досвід**, в перекладі на українську мову професора Колегії Св. Андрея — прот. Степана Ярмуса.

Цю працю видано при фінансовій допомозі Фундації ім. Т. Шевченка.

Памфіл Д. Юркевич стоїть у традиції українського кордоцентризму, в якому центральною вартістю являється конкретна людина та царина її „серця”, — царина почувань та переживань. Є й такі аналітики, які вважають Юркевича романтичним філософом.

„Вибрані твори” П. Д. Юркевича — фахове видання на 167 сторінок. Книжка в гарній м'якій оправі фіолетового кольору, написи на обкладинці — білі. Ціна книжки — \$15.00. Адреса замовлення:

ST. ANDREW'S COLLEGE IN WINNIPEG

UNIVERSITY OF MANITOBA

475 Dysart Road, Winnipeg, Man. R3T 2M7

Прощу вислати мені "Вибрані твори" П. Юркевича.
Пересилаю \$ _____.

Surname Name

Address

City

Postal code

METROPOLITAN ILARION THEOLOGICAL SOCIETY

БОГОСЛОВСЬКЕ ТОВАРИСТВО ім. МИТРО. ІЛАРІОНА

ST. ANDREW'S COLLEGE IN WINNIPEG

UNIVERSITY OF MANITOBA

475 Dysart Road, Winnipeg, Man. R3T 2M7

TEL. 269 3565

Дата 30 січня 1985 року

До
Членів і Прихильників
Богословського Т-ва ім. Митр. Іларіона
та Передплатників "Віри й Культури".

Всечесні Отці
Дорогі Браття й Сестри!

З великою приємністю висилаємо Вам нове число "Віри й Культури", а це, число 6 за 1984 рік.

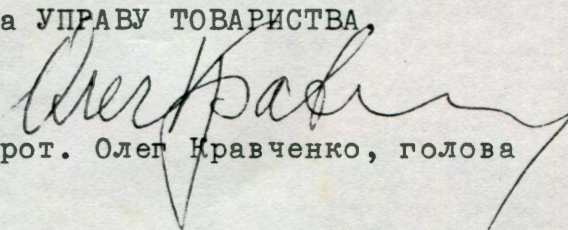
Оцим, ласкаво просимо Вас, прийняти цей наш скромний труд і не відмовитися та переслати нам свою пожертву-передплату за повише число, що виносить \$10.00.

Кожна пожертва на "Віру й Культуру" зараховується Вам, рівночасно, й до Вашої загальної пожертви на Колегію Св. Андрея в Вінніпезі. Це значить, що за кожну пожертву на "Віру й Культуру", Ви отримуєте поквитування, що зможе послужити Вам для вжитку при виповненні Вашого доходного податку.

Якщо б хтось із Ваших знайомих бажав передплатити собі "Віру й Культуру", -- просимо подати нам їхні імена й адресу, і ми радо вволимо їхнє бажання.

Ще раз, сердечно дякуємо Вам за Вашу підтримку, остаємося з пошаною,

За УПРАВУ ТОВАРИСТВА,

Прот. Олег Кравченко, голова

оОК/ам

П.С. Чеки й поштові перекази--пишіть на Колегію Св. Андрея
St. Andrew's College, 475 Dysart Rd. Winnipeg, Man.
R3T 2M7

